

האוניברסיטה הפתוחה

התוכנית ללימודי דמוקרטיה בינתחומיים

חוקי המשחק: לאומיות, גלובליזציה וכדורגל

ברצלונה ובילבאו במבט משווה

The Rules of the Game: Nationalism, Globalization and Football: Barcelona and Bilbao in a Comparative Perspective

עבודת גמר לתואר שני

מנחים:

ד"ר גיא בן פורת, אוניברסיטת בן גוריון

ד"ר זאב רוזנהק, האוניברסיטה הפתוחה

שם הסטודנט: שמוליק ניליי

מס' סטודנט: 038150983

נובמבר 2008

תוכן עניינים

מבוא.....	3
1. תיאוריות של לאומיות.....	10
2. גלובליזציה, לאומיות וכדורגל.....	17
3. חבל הבאסקים וקטלוניה – תיעוש והגירה, דיכוי ולאומיות.....	25
4. מועדוני הכדורגל כמבטאי לאומיות - טרם העידן הגלובלי.....	45
5. בארסה ובילבאו בעידן הגלובלי – ניתוח השוואתי.....	57
סיכום.....	78
הערות.....	83
ביבליוגרפיה.....	94

מבוא

"...שווקי העל מעוררים בבני אדם רבים את ההרגשה, שאלו אותם בחרו...הם רק בגדר אשליות – מפני שבפועל [אותם] שוקי על מרוחקים הם שמכתיבים את אורחות החיים..." (תומס פרידמן)¹

"אוהד הכדורגל לעולם לא יאמר: 'היום משחקת הקבוצה שלי' הוא תמיד יאמר: 'היום אנחנו משחקים.'"
(אדוארדו גלאנו)²

"ספרד...היא מדינה עבור כל הספרדים, מדינת הלאום עבור חלק גדול מהאוכלוסיה הספרדית, ורק מדינה אך לא אומה עבור מיעוטים חשובים." (חואן לינץ)³

שלושת הציטוטים למעלה נוגעים כולם, במובנים שונים, בזכות קולקטיבית. בציטוט הראשון מכיר גם תומס פרידמן, פרשן החוץ המשפיע של הניו יורק טיימס ומחסידיה הבולטים של הגלובליזציה, בהשלכות שליליות של תהליך זה על המערכת הדמוקרטית של מדינת הלאום. בציטוט השני מתייחס הסופר האורוגוואי אדוארדו גלאנו לתפקיד הספורט כמייצג זהות קולקטיבית; ובשלישי מתמצת חואן לינץ, מחשובי חוקרי ספרד, את מורכבות הזהות הלאומית של קבוצות שונות באוכלוסיית המדינה. מחקר זה עוסק, במובן מסוים, בשלושת הציטוטים יחדיו – במשולש היחסים בין לאומיות, גלובליזציה וכדורגל בספרד. במסגרת עבודה זו אני מבקש להשוות בין תגובתם של שני מועדוני כדורגל ספרדיים - ברצלונה ואתלטיק בילבאו – לאתגרי הגלובליזציה של המשחק וללמוד באמצעות התנהגותם על הקשר בין גלובליזציה ולאומיות.

הספרות המחקרית העוסקת באתגרים שמציבה הגלובליזציה בפני הלאומיות "התרבתה כפטריות אחרי הגשם", כדברי מארש וסטוקר, לאחר נפילת ברית המועצות.⁴ אתגרים אלו, ככל שהם מגיעים 'מלמעלה', נובעים בעיקר מן המישור הכלכלי: שחקנים רב-לאומיים, דוגמת קרן המטבע הבינלאומית ותאגידי על, מצמצמים באופן ניכר את מרחב התמרון הכלכלי של קברניטי מדינות רבות. במקביל מאותגרת מדינת הלאום 'מלמטה', על ידי פוליטיקת זהויות, בדמות מאבקי קבוצות שונות להתבדלות על רקע אתני, דתי או לאומי. מאבקים כאלו, הנשענים על חולשת מדינת הלאום בעידן של תלות גומלין גלובלית, קיבלו הד מוחשי ומתוקשר רק לאחרונה, בסכסוך הנפיץ בין רוסיה לגיאורגיה סביב מאמצי ההתבדלות של החבלים הגיאורגיים דרום אוסטיה ואבחזיה.⁵

ברם, הזיקה המורכבת בין לאומיות וגלובליזציה חורגת הרבה מעבר לנושאי 'מדיניות גבוהה'. השילוב בין ההיגיון הכלכלי הניאו-ליברלי העומד בבסיס הגלובליזציה לבין פוליטיקת הזהויות אותה היא מעוררת, מוצא את ביטויו במגוון תחומים. בישראל, לדוגמה, ניכרת השפעת תהליכי הגלובליזציה גם על מערכת החינוך, המבנה זהות לאומית (ואפילו על אופן ניהול תקציב הביטחון). בהתאם לכך זכה משולש היחסים בין לאומיות, גלובליזציה וחינוך, להתייחסות מחקרית מעמיקה.⁶ לשם ההשוואה, נפח הספרות בנושא זה רחב בהרבה מאשר היקף העיסוק באופן בו גלובליזציה ולאומיות נפגשים בתחום אחר המבטא באופן מוחשי ביותר פוליטיקת זהויות - ספורט.

חוסר זה בעייתי בעיקר משום שספורט בכלל – וכדורגל, כענף הספורט הפופולרי ביותר בעולם בפרט – מהווה זירה מעניינת במיוחד לבחינת יחסי הגומלין בין גלובליזציה ולאומיות. במשחק ניכרת היטב, במיוחד מאמצע שנות ה'90 ואילך, תנועה חוצת גבולות של הון, עובדים (שחקנים) וסמלי תרבות, ברמה המאפשרת לפרנקלין פויר לדבר על הכדורגל כתחום אשר "מקדים כל מגזר כלכלי אחר עלי אדמות בהתקדמותו בתהליך הגלובליזציה."⁷ במקביל, ממשיך הכדורגל למלא את תפקידו המסורתי כמבטא זהות לאומית.⁸ כך למשל, כפי שמדגישים קרולי, האנד וגיוטר, הסיקור התקשורתי של "משחק כדורגל בהשתתפות נבחרת צרפת [לדוגמה], כולל בתוכו בין היתר נדבכים של הזהות הצרפתית עצמה. הכדורגל מעביר מידע בדבר מאפיינים לאומיים. אכן, לא ניתן להמעיט בחלקו של ייצוג הספורט בכלי התקשורת ככלי בבניית זהות לאומית."⁹

מבין 'ארצות הכדורגל' המובילות של אירופה – היבשת אליה מתנקזים ההון והשחקנים המובילים בעולם, ההופכים גם לסמלי תרבות – ישנו עניין מיוחד בבחינת האופן בו הכדורגל מפגיש בין לאומיות וגלובליזציה בספרד. במסגרת הדינמיקה המורכבת הכרוכה בקיום דמוקרטיה רב-לאומית במדינה זו, כבדמוקרטיה רב לאומיות אחרות דוגמת בריטניה, בלגיה וקנדה, ניתן לדבר כדברי טולי לא על 'תבנית קבועה' המסדירה את היחסים בין הלאומים השונים אלא על תהליך מתמשך של הגדרת "זהות מתהווה": היחסים בין הלאומים השונים מעוצבים שוב ושוב באופן גמיש, בהתאם להקשרים פוליטיים, חברתיים וכלכליים משתנים. גורמים שונים מייצגים תנועות לאומיות במסגרת זו – הן 'בתוך' האזור ממנו הן מגיעות, הן מחוצה לו, אל מול השלטון המרכזי.¹⁰

במקרה הספרדי גם מועדוני הכדורגל נמנים על אותם גורמים, בהיותם ביטוי מרכזי ל"זהות קהילתית-שורשית."¹¹ התפתחות הכדורגל כמשחק פוליטי בספרד, במיוחד בהקשר

הבאסקי והקטלאני, קשורה ישירות להשפעת הדיכוי שהפעיל השלטון המרכזי במדריד כלפי שני המיעוטים הלאומיים הללו במהלך חלק גדול מהמאה ה-20. משטריהם של פרימו דה ריברה ופרנקו לחמו, באמצעות צווים שונים, לחץ כלכלי וכפייה פיזית (כולל כליאה לתקופות שונות ואף הוצאה להורג), בכל ביטוי לייחודיות באסקית וקטלאנית. הצגה פומבית של תביעות בדלניות היוותה עבירה פלילית חמורה והשימוש בשפה הקטלאנית והבאסקית (אאוסקרה) נאסר אף הוא. כך נאסרו גם השמעת ההמנונים, הנפת הדגלים הלאומיים וקיום טקסים פומביים הנסובים סביב גיבורים עממיים ייחודיים. הרצון לכפות זהות קסטיליאנית אחת ויחידה על כל אזורי הארץ הניע את משטרו של דה ריברה – ועוד יותר מכך את משטר פרנקו – לבצע פעילות כפיה מתמשכת גם בתחומים החורגים מן התחום הפוליטי הצר, כאלו הכרוכים בנדבכים בסיסיים של חיי היום-יום ואף בתא המשפחתי.¹²

בהיעדר יכולת להגן על זהותם הנבדלת בכוח צבאי או באמצעות ערוצים פוליטיים ממוסדים, נזקקו התנועות הלאומיות בחבל הבאסקים ובקטלוניה לאפיקי ביטוי חלופיים. אחד מן המרכזיים שבאותם אפיקים היווה הספורט, ובמיוחד הכדורגל, אשר זכה החל מראשית המאה לתשומת לב הולכת וגוברת בספרד. בהקשר זה התבלטו במיוחד המועדונים ברצלונה (או בכינויה העממי "בארסה") ואתלטיק בילבאו, כמוסדות חברתיים אשר הלכו וצברו חשיבות כבר מראשית המאה העשרים, במקביל להתפתחות התנועות הלאומיות עצמן.¹³

תפקידם הפוליטי של שני המועדונים ניכר מראשית המאה ה-20 ועד היום: החל מאמצע שנות ה-20 של המאה, אז הושעתה פעילות בארסה כמועדון לחצי שנה אחר שאוהדיה שרקו בוז להמנון ספרד באיצטדיון הקבוצה; עבור בהנפה הפגנתית של דגלי לאוס באסקים וקטלאניים במשחק בין שתי הקבוצות בסוף שנות ה-70, לאחר מות פרנקו; וכלה בהתפרצות אוהדי בילבאו למגרש במהלך משחק כנגד ריאל מדריד (הקבוצה המזוהה עם הממסד הימני-שמרני במדריד) לפני כשש שנים, כאשר הם נושאים שלטים הקוראים לעצמאות באסקית.¹⁴

בשנים האחרונות הן אתלטיק בילבאו והן ברצלונה ניצבים בפני דילמה – באיזו מידה להשתלב בשוק הכדורגל הגלובלי (מתוך צורך כלכלי וספורטיבי כאחד), על רקע הבנה כי הדבר עלול לגבות מחיר בדמות פגיעה בזהותם הלאומית. דילמה זו מעניינת במיוחד גם מכיוון ששני המועדונים מהווים, יחד עם ריאל מדריד, את המועדונים החשובים ביותר בספרד מבחינה היסטורית: שלושתם כאחד שיחקו בליגה הבכירה מאז הקמתה ב-1928; שלושתם ניצבים בראש רשימת התארים במדינה – והצלחותיהם הספורטיביות ייצרו את הפוטנציאל להפיכתם לסמלים פוליטיים.

בנוסף, שלושת המועדונים הללו מקיימים כולם מבנה בעלות דמוקרטי, המייחד את ספרד לעומת שאר ארצות הכדורגל המובילות של אירופה: אתלטיק בילבאו וברצלונה, כמו ריאל מדריד, הינם עמותות, מוסדות ללא כוונות רווח. אוהדי המועדון הם 'בעליו' הבוחרים את הנהלתו בבחירות הזרות לחלוטין לבחירות לנשיאות מדינה בכל מאפיין מלבד מספר המשתתפים בהן. כך למשל ניתן לדבר על הבטחות בחירות, מתקפות אישיות ושאר מאפייני בחירות לאומיות במסגרת הבחירות במועדונים, הנערכות גם הן אחת לארבע שנים. מבנה בעלות ייחודי זה מעניק משמעות יתרה לזהות הפוליטית של המועדונים ובכך מגדיל את העניין המחקרי בהם.¹⁵ לשם השוואה, כל שאר המועדונים הגדולים של היבשת (חברי מועדון "G-14") נמצאים בבעלות אנשי עסקים פרטיים, המכפיפים אתוס קהילתי אותו מייצגים המועדונים לשיקולים עסקיים.¹⁶

לכאורה, ניתן היה לצפות כי שני המועדונים יתמודדו באופן דומה עם הגלובליזציה של המשחק. זאת, על רקע נקודות הדמיון בין נסיבות פעילותם והנסיבות המבניות של פעילות התנועה הלאומית הקטלאנית והבאסקית ובראשן מסגרת מדינתית זהה (ספרד) ועיתוי היסטורי (שני התנועות החלו לפעול בשלהי המאה התשע-עשרה).¹⁷ אולם בפועל, התמודדות המועדונים עם תהליכי הגלובליזציה המתרחשים בענף הינה במידה רבה קוטבית: ברצלונה מנסה לקשור יחדיו מאפייני זהות גלובליים ולאומיים, בעוד אתלטיק בילבאו דוחה את הגלובליזציה וחותרת במפורש לשמר זהות לאומית במובנה המסורתי יותר. ביטוי מובהק לכך ניתן למצוא במגרש: בבילבאו נותרת בעינה מזה 80 שנים, מדיניות ה'קאנטרה' לפיה הקבוצה משחקת אך ורק עם שחקנים ממוצא באסקי – אף שהגדרת "מיהו באסקי" השתנתה עם השנים.¹⁸ מנגד, בברצלונה, בעבר ובהווה, בלטו שחקנים זרים שונים עד כדי כך שבראשית שנות ה-2000 הקבוצה בחרה לעשות שימוש במדי חוץ כתומים כמחווה לשמונת (!) שחקני ההרכב ההולנדים ששיחקו אז בשורותיה.¹⁹

שאלת המחקר בה אני מבקש לעסוק הינה מדוע שני המועדונים מגיבים באופן כה שונה לתהליכי הגלובליזציה של המשחק? ומה ניתן ללמוד מכך על היחסים שבין לאומיות וגלובליזציה כפי שהם מתבטאים בעולם הספורט? השערתי היא כי התגובה השונה של שני המועדונים לגלובליזציה של המשחק נובעת מהבדלים במאפייני התנועות הלאומיות הקשורות בהם. השתלבות מועדון ברצלונה בגלובליזציה של הכדורגל משקפת במידה רבה את אופיה האזרחני, הנוטה להכללה, של הלאומיות הקטלאנית, אותה ניתן להגדיר כלאומיות בעלת מאפיינים 'פרו-גלובליים'. במקביל, מאמציה של אתלטיק בילבאו לצמצם ככל האפשר את השפעת הגלובליזציה מבטאת את אופיה של הלאומיות הבאסקית כלאומיות אתנית-ביסודה, הנוטה להדרה ולהסתגרות.²⁰

הדיון ההשוואתי המובא להלן, העוסק בשוני בין שני מועדוני הכדורגל כראי להבדלים בין התמודדות הלאומיות הבאסקית והקטלאנית עם הגלובליזציה, נועד לענות על גירעון מחקרי כפול. ההתעלמות היחסית מתחום הספורט ניכרת לא רק בחקר האינטארקציה המורכבת בין לאומיות וגלובליזציה אלא גם בדיון הספציפי בלאומיות הבאסקית והקטלאנית, המקיים אומנם מימד השוואתי אך ללא התייחסות לאופן בו ההבדלים בין שני התנועות באים לידי ביטוי בספורט.²¹ הדבר נובע בין היתר מן הראיה הסקפטית של ספורט כנושא מחקר אקדמי "רציני".

תמיהות שונות מושמעות ביחס לקישור בין תופעות מורכבות דוגמת הלאומיות – מושא קלאסי של מחקר אקדמי – לבין תחום הספורט על ענפיו השונים. אלו נתפסים לעיתים כ'תרבות המונים' ואולי אפילו 'תרבות המונית', שאיננה צריכה בהכרח להיכנס בין כותלי האקדמיה. כך למשל ציין מייק קרונין עוד ב 2003 כי היסטוריונים רבים "יוצאים מנקודת הנחה לפיה אלו הבוחרים לכתוב על ספורט מעוניינים בעיקר לעסוק באהבתם ולעיתים מעורבותם בענף ספורט נתון ומייחסים פחות חשיבות לתרומה למה שיכול להיחשב כ'מיינסטרים ההיסטורי'".²² קרונין מדגיש כי תרומתו של מחקר אקדמי בתחום הספורט תלויה בבירור ביכולתו להתחבר לנושאים החורגים מתחומי המגרש, שכן רק כך יוכל התחום לעמוד בביקורתם של אלו "הרואים בספורט טריוויאליות שאינה ראויה ללימוד אקדמי".²³

ברם, ביקורת זו נראית פחות ופחות רלבנטית ככל שהולכת ורווחת ההבנה כי ספורט הינו תופעה בעלת משמעות כלכלית, תרבותית ופוליטית ניכרת, כ"אירוע חברתי-תרבותי הקשור להתנהגויות קולקטיביות שונות, כגון סולידריות לאומית, מחאה ועוד".²⁴ הדבר נכון במיוחד ביחס לכדורגל, כענף הספורט הפופולרי ביותר בעולם. דוגמה מובהקת מהווה הדיון הסוציולוגי המורכב אשר התפתח בצרפת סביב זכיית הנבחרת הצרפתית בגביע העולם בכדורגל בשנת 1998. הרוב המוחלט של שחקני הנבחרת היו בני מהגרים אפריקניים ומנהיגה, שנהפך לאייקון תרבות, היה זינאדין זידאן, מוסלמי ממוצא אלג'יראי. המידה בה הצלחת הנבחרת פתחה לשיפור האינטגרציה של מהגרים אפריקניים בקרב הצרפתיים ה'מקוריים' הייתה ועודנה נושא לויכוח ער. באופן דומה, שאלת האינטגרציה של בני מיעוטים ומידת קבלתם ל'קונצנזוס' החברתי עולה גם סביב השתתפות ערביים-ישראלים בליגות ובנבחרת הכדורגל הלאומית של ישראל, בהן קיימת דומיננטיות יהודית ברורה.²⁵

העיסוק בנושאים שכאלו מבטא הכרה אקדמית הולכת וגוברת בתחום הספורט ככזה המשקף תופעות סוציולוגיות החורגות מתחומי המגרש – בין היתר כחלק מדיספלינת לימודי התרבות, הרואה בספורט אחד ממייצגיו המובהקים של אתוס קהילתי. ברם, הכדורגל כביטוי

לזהות קולקטיבית, נמצא, כך נראה, תחת איום מוחשי: זהו האיום הגלום באתוס התועלתני אשר "פלש לספורט בדמות שני ביטויים זדוניים [לדעת השמרנים] – מקצוענות ומסחור."²⁶ הגלובליזציה מבטאת את פסגת אותו מסחור – את הרצון להחליף אתוס קולקטיבי בזהות מותגית או פשוט להפוך את אותו אתוס ל"סחיר".

למול מגמה זו מתנהלים מועדוני הכדורגל אתלטיק בילבאו וברצלונה באופן שונה לחלוטין זה מזה. כאמור, השערתני היא כי מקור השוני בתגובות המועדונים כלפי הגלובליזציה הינו שוני במאפייני התנועות הלאומיות בשני האזורים. תנועות אלו מייצגות 'לוקאליות שונה' בכל אחד מן האזורים – ולכן גם תוצאת המפגש בינן לבין הגלובליזציה (ה"גלוקאלי") שונה. ניתן להסביר שוני זה במונחי "תלות מסלול" (path dependency), בה התנהגות ואינטרסים עכשוויים מיוחסים להקשרים היסטוריים המתווים אותם. כלי תיאורטי זה מדגיש את התובנה כי "ההיסטוריה משנה" וכי תגובות קולקטיביות בהווה – פוליטיות, כלכליות, חברתיות – נבחרות מתוך טווח פעולות שתנאי העבר מייצרים.²⁷

ספציפית, לתהליך התיעוש בכל אחד מן האזורים הייתה השפעה קריטית על צמיחת התנועה הלאומית. מהפכת התיעוש, על המהגרים שניצבו בליבה, היוותה חוויה מכוננת בשני המקרים, אך במקרה הבאסקי הרבה יותר מאשר במקרה הקטלאני הייתה זו גם חוויה טראומטית. כך נוצרו הבדלים מהותיים בערכי הליבה של כל אחת מן התנועות, כאשר הלאומיות הבאסקית עוצבה כלאומיות אתנית בעלת נטיה מובהקת להדרה, בעוד הלאומיות הקטלאנית נבנתה כלאומיות אזרחנית, המכוונת הרבה יותר להכללה. הבדלים אלו בתרבות הפוליטית של שני האזורים ניצבים ביסוד "תלות המסלול" השונה, שניכרה גם במעבר מן העידן המודרני אל העידן הגלובלי, הפוסט המודרני.²⁸

בולטות תלות מסלול זו ממחישה, דומני, את המידה בה גם הגלובליזציה – כהתפתחות עכשווית ביותר – נפגשת בסופו של דבר עם תבניות ומציאויות ששורשיהן מגיעות הרחק אחורה בזמן. שורשים אלו משפיעים על ההתנהלות השונה של שני מועדוני הכדורגל כסמלים לאומיים בהווה. בהתבסס על הגדרת תנועת הון, תרבות ועובדים כלב תהליך הגלובליזציה, אני שואף להראות כיצד המועדון הקטלאני מאמץ את הגלובליזציה של המשחק, בדמות תנועה ניכרת של כסף כמו גם של שחקנים, המהווים הן עובדים הן סמלי תרבות. מנגד, המועדון הבאסקי דוחה ככל יכולתו את הגלובליזציה, כפי שניתן ללמוד בראש ובראשונה מהתעקשותו להמשיך ולעשות שימוש בשחקנים באסקים בלבד.

הגלובליזציה של המשחק נתפסת לעיתים כגורם 'דטרמיניסטי' אשר מחייב תגובה אחידה מצד כל המושפעים ממנו; אולם ניתוח מקרי המבחן מעיד כי לא ניתן לדבר על תגובות זהות לגלובליזציה, כי אם על תגובות מגוונות בהתאם לנסיבות המקומיות במסגרתן הן מתרחשות. במובן זה ניתן לטעון כי אין בהכרח מתח חד משמעי בין זהות לאומית לתהליכים גלובליים וכי המידה והאופן בהם הם משתלבים משתנים בהתאם למגוון גורמים והקשרים.²⁹

על מנת לבסס טיעון זה אציג להלן רקע תיאורטי הממוקד בטיפולוגיות שונות של לאומיות. במסגרת זו יתבלטו בין היתר טיעוניהם של סמית', שפיר וברובייקר לצד ניתוחו הקלאסי של גלנר את היותה של הלאומיות תוצר הבניה חברתית, הקשורה קשר הדוק לעידן המודרני. בהמשך לכך אדון בקצרה במושג הגלובליזציה והשפעתו על הלאומיות – ובאופן בו משחק הכדורגל משקף את האינטראקציה בין לאומיות (וישבתיות' במונחיו של בארבר) לבין גלובליזציה. לאחר הדיון התיאורטי תוצג סקירה היסטורית, אשר תמקם את התנועות הלאומיות ומועדוני הכדורגל הקשורים לאותן תנועות בזמן ובמרחב. סקירה זו תשמש גשר לדיון אמפירי השוואתי באופיין השונה של התנועות הלאומיות בחבל הבאסקים ובקטלוניה. השוואה זו מתבססת בעיקר על עבודתו של קונברסי, המדגישה את ההבדלים בערכי הליבה בין שתי התנועות.³⁰

לאחר ההשוואה בין התנועות הלאומיות יובא דיון בהתנהלות המועדונים כסמלי זהות לאומית, על בסיס כרונולוגי. באמצעות פרסומים רשמיים של המועדונים וספרות משנית אאפיין את צמיחתם כמוסדות פוליטיים, החל מראשית המאה העשרים ובתקופת פרנקו בה התחדדה משמעותם הפוליטית, עבור בראשית עידן הדמוקרטיה וכלה בעידן הגלובליזציה של הכדורגל, עידן בו תפקיד המועדונים כמוסדות פוליטיים נותר בעינו.

1. תיאוריות של לאומיות

1.1 לאומיות, מדינה ולאום

קיים עיסוק מחקרי רחב במושג הלאומיות על גווניו השונים, אולם ברמה התיאורטית קשה עדיין למצוא לו הגדרה מוסכמת. הגיוון המאפיין את הלאומיות הופך את גיבושה של הגדרה שכזו למשימה קשה במיוחד.³¹ מחקר זה מתבסס בעיקר על הגדרות פוליטיות של מושג הלאומיות, דוגמת הגדרתו של ארנסט גלנר את הלאומיות "בראש ובראשונה כעיקרון פוליטי הטוען כי היחידה הפוליטית צריכה להיות חופפת ליחידה הלאומית."³² הגדרה תמציתית זו תואמת במידה רבה את ההגדרה המפורטת יותר, הממוקמת בזמן ובמרחב, שהציע אלי כדורי:

הלאומיות היא דוקטרינה שהומצאה באירופה בראשית המאה התשע-עשרה. היא מתיימרת לספק קריטריונים להגדרת: [1] יחידת האוכלוסייה הזכאית ליהנות משלטון עצמי לחלוטין, [2] הפעלת כוח לגיטימית במדינה ו [3] לארגון הנכון של חברת המדינות. בקצרה, הדוקטרינה גורסת כי [1] האנושות מחולקת באופן טבעי ללאומים, [2] הלאומים ידועים באמצעות מספר מאפיינים אותם ניתן לאמת ו [3] כי סוג הממשל הלגיטימי היחיד הינו ממשל עצמי לאומי.³³

מטבע הדברים, שימוש בהגדרות אלו מחייב ביאור של שני מושגים נוספים: מדינה ולאום. ביחס למדינה ניתן לעשות שימוש בהגדרה מוסכמת במידה רבה – הגדרתו הקלאסית של ובר, המדבר על "אותה רשות בתוך החברה שבידיה נתון המונופולין על האלימות הלגיטימית."³⁴ באשר ללאום, ניתן לעשות שימוש במספר מאפיינים של "שיח לאומי" אליהם מתייחס קאלהון: הצגת גבולות לאוכלוסייה ולטריטוריה; ראיית האומה כיחידה אינטגרלית שאינה ניתנת לחלוקה, המקיימת או זכאית לריבונות; הנעת האוכלוסייה למען עניינים קולקטיביים, על בסיס חברות בלאום (בין אם למען מלחמה או למען פעילויות אזרחיות); תרבות – קרי שילוב מסוים של שפה, אמונות, הרגלים וערכים משותפים; עומק בזמן – תפיסה של האומה כבעלת היסטוריה, כקיימת זמן ממושך, כולל דורות קודמים ועתידיים; מוצא או מאפיינים גזעיים משותפים.³⁵ כפי שמדגיש קאלהון, דומיננטיות כל אחד מן המאפיינים משתנה בהתאם לשיח הלאומי הקונקרטי. אכן, בשלב מאוחר יותר אבקש להראות כי בעוד הלאומיות הקטלאנית נהנתה מיסוד תרבותי חזק למדי, במקרה הבאסקי המצב היה שונה ולכן הודגשו במסגרת השיח הלאומי דווקא הגזע המשותף ועומק בזמן (שהיה במובנים מסוימים מומצא).

1.2 הקשר בין לאומיות ומודרניות

"היחס בין תרבות לחברה משתנה באופן רדיקאלי כאשר החברה עוברת תהליך של תיעוש" (ארנסט גלנר)³⁶

אחת השאלות הבולטות בחקר הלאומיות הינה השאלה ההיסטורית והסוציולוגית: האם עלינו לראות את האומה ואת הלאומיות כבעלת היסטוריה עתיקה בהכרח או שמא נכון יותר להבינה כתוצר של הבניה חברתית ושל תנאי העידן המודרני בלבד?³⁷ העיסוק בזיקה שבין הלאומיות כתופעה מובנית חברתית לבין המודרניות מחובר כמובן לדיון ב'תיארוך' הלאומיות. סמית', למשל, פותח את סקירתו התיאורטית ביחס למושג הלאומיות בהכרזה דרמטית בדבר השפעתה על העולם המודרני:

קו אדום חוצה את ההיסטוריה של העולם המודרני מנפילת הבסטיליה ועד נפילת חומת ברלין. מגיח לסירוגין במאות השש-עשרה והשבע-עשרה באנגליה ובהולנד, הקו עולה באופן חד וברור בצרפת ואמריקה של סוף המאה ה-18. בעודו מחלק ומחלק מחדש אדמות ועמים, הוא משתרע לאורך מרכז ודרום אמריקה, דוחף מעבר לדרום, מרכז, מזרח ולאחר מכן צפון אירופה לרוסיה, הודו והמזרח הרחוק ואז מוצא את דרכו בפנים רבות אל המזרח התיכון, אפריקה ואוסטרליה. נלווים לו מחאה וטרור, מלחמה ומהפכה, הכללתם של מעטים, הדרתם של רבים. לבסוף, הקו האדום נעשה מעומעם, מקוטע, מטושטש, בעוד העולם ממשיך הלאה. שם הקו האדום הוא לאומיות וסיפורו הוא החוט המרכזי הקושר ומחלק את עמי העולם המודרני.³⁸

מושג המודרניזציה – בדומה למושגי היסוד שהוגדרו לעיל – נתון גם הוא לפרשנויות שונות. יחד עם זאת, ניתן להגדיר באופן גס שני יסודות מרכזיים לעידן המודרני, הפוליטי והכלכלי – ושניהם קשורים הדוקות למושג הלאומיות. המישור הפוליטי מתייחס לעלייתה של פוליטיקת ההמון, תהליך שראשיתו במהפכה הצרפתית. רוב חוקרי הלאומיות – אף שלא כולם – מסכימים גם כי המהפכה היוותה את "האירוע והתקופה שבו הוצגה הלאומיות לראשונה במלואה."³⁹ המהפכה המחישה את מידת היותם של פוליטיקת ההמון והרעיון הלאומי שלובים זה בזה. התלכדותם מעידה כי במישור הפוליטי, הלאומיות הינה אחד מסממניה המובהקים של המודרניות.⁴⁰

במישור הכלכלי, לעומת זאת, התמונה משתנה במקצת. הטענה למתאם בין לאומיות ומודרניות מוחלפת בטענה שאפתנית יותר מצד חוקרים דוגמת גלנר, לקשר סיבתי בין שני המושגים. לדעת גלנר, צרכי הכלכלה התעשייתית המודרנית מהווים את הגורם הדומיננטי לעלייתה של הלאומיות. שינויי דפוסי חלוקת העבודה בעידן התעשייתי לעומת העידן האגררי

מחייבים כוח אדם אנונימי ונייד – כזה המסוגל לתקשר בינו לבין עצמו ולמלא תפקידים שונים ומגוונים במערכת הכלכלית. לשם מילוי שני התנאים גם יחד נדרשת מערכת חינוכית המביאה לסטנדרטיזציה של מיומנויות בסיסיות ושל מה שגלנר מכנה "תרבות גבוהה" - תרבות כתובה אחידה הנדרשת לשם תקשורת יעילה. המדינה היא הגורם היחיד היכול לקיים מערכת חינוכית אשר תבטיח סטנדרטיזציה והומוגניות תרבותית.⁴¹

הטיעון בדבר זיקה בין לאומיות למודרניות משמעותי ביותר לצורך הדיון בגלובליזציה: לטענתי שתי התנועות הלאומיות (ובעקבותיהן שני מועדוני הכדורגל הנדונים כאן) – מתמודדות בצורה שונה עם אתגר 'פוסט מודרני' זה כתוצאה מהתמודדותן השונה עם אתגר התיעוש. המודרניות חוללה תמורה דרמטית בחברות שונות כתוצאה מ'דרישתה' לפתיחות כלפי גורמים והשפעות זרות; הגלובליזציה, מאוחר יותר, דרשה אף היא פתיחות להשפעות שכאלו. חברות שהסתגרו מפני המודרניות נוטות להסתגר גם מפני הגלובליזציה הפוסט-מודרנית, בין היתר מכיוון שהתיעוש הניצב בלב המודרניות הותיר עליהן חותם בעייתי.

מרכזיות התיעוש בהיווצרות הלאומיות, לטענתי דורקהיים למשל, נובעת מהמידה בה עירער מסגרות סולידריות ישנות אשר נשענו על קהילות מסורתיות. למול גלי המהגרים מילאה הלאומיות את הצורך באותו "עיקרון חדש של אחידות ורה-אינטגרציה", אשר הפך למחויב לנוכח אופיה ההטרוגני יותר ויותר של החברה.⁴² אולם צורך זה לא ייצר תגובה מונוליתית. הלאומיות כבסיס סולידריות יכלה ללבוש אופי פתוח יחסית, מתוך רצון להכליל את אותם מהגרים – או לחילופין אופי הגנתי המכונן את אותה סולידריות למולם. כדברי שפיר:

מידת הנכונות להכליל מהגרים משקפת...את המשימה שהלאומנים מגדירים לעצמם...כתוצאה מן התנאים בהם פועלת הלאומיות ובמסגרתם היא משועתקת. הפיצול הגדול מתקיים בין הלאומנים הרואים את משימתם כהגנתית, כלומר, הגנת הלאום מפגיעת כוחות חיצוניים, לרוב מודרניסטיים, בתחומי הפוליטיקה, התרבות והכלכלה – ולעומתם [הלאומנים] המאמינים כי הם ממוקמים בעמדה המתאימה בכדי לרכב על גל המודרניזציה על מנת לקדם את מצבה של אומתם. מהגרים מגיעים לרוב כתוצאה ישירה של תהליך תיעוש ולכן הופכים לסמלי המודרניות. התנגדות לרוח המודרנית משמעה בהכרח חשש ממהגרים ממש כשם שסימפתיה למודרניות מצמצמת את פוטנציאל החרדה אל מול מהגרים.⁴³

מעבר ליחס אל המהגרים עולה בהקשר זה נקודה מרכזי נוספת הקשורה בטיעון ההבניה, המוצג בין היתר על ידי גלנר, לפיו הלאומיות רחוקה מלהוות נתון אובייקטיבי שהתקיים 'משחר

ההיסטוריה.⁴⁴ כך מדגישים גם חוקרים מרקסיסטיים דוגמת אנדרסון והובסבאום את המאמץ המכוון מצד קבוצות מסוימות בחברה 'להמציא מסורות וקהילות' לאומיות, על מנת לשרת אינטרסים כלכליים ואחרים.⁴⁵ ההתייחסות אל הלאומיות כאל נרטיב ולא כנתון מתבטאת בהתעקשותו של קאלהון להתייחס לא ל"לאום" כי אם דווקא ל"שיח לאומי". מונח זה משקף את תמיכתו בטיעון ההבניה ומתחבר לתפיסתו של אנדרסון את הלאומיות כסוג אחד מיני רבים של "קהילה מדומיינת."⁴⁶

הקהילה הזו אינה "מדומיינת" בהכרח באופן זהה, בוודאי לא בשלבי התגבשותה הראשוניים, על ידי כל בני הלאום. לכן גם בהמשך, ההתייחסות אל התנועה הלאומית הבאסקית או הקטלאנית אינה זהה להתייחסות אל החברה הבאסקית או הקטלאנית. בכל חברה קיימת מידה מסוימת של הטרוגניות ועימה גם שוני בעמדות חברתיות – ובכלל זה גם ביחס למהות הזהות הלאומית עצמה. האופן בו התנועה הלאומית מבקשת להגדיר את גבולות הקולקטיב אינו מבטא בהכרח את האופן בו כל בני החברה מגדירים את אותם הגבולות. הגדרה זו חייבת לקיים זיקה כלשהי לערכיה הפוליטיים של החברה, אך לא נגזרת מכך זהות מוחלטת. כך למשל, מנהיגי התנועה הלאומית הבאסקית, כמתואר בהמשך, הגדירו את הגזע כנדבך מרכזי של "הבאסקיות", אך אין בכך בכדי להעיד כי הבאסקים כולם היו שותפים לתפיסה זו. חשוב לזכור כי התנועה הלאומית מונעת על ידי שכבות מסוימות בחברה. השיח בו הן בוחרות מבטא את ערכיהן וצורכיהן הספציפיים לגבי הגדרת גבולות הקולקטיב וההכרעה בשאלה "מי שייך" – ומי לא.

1.3 גבולות הקולקטיב - הכללה והדרה כבסיס לבניית זהות לאומית

חוקרים שונים עוסקים בהגדרת זהות קולקטיבית על בסיס תפיסת האחר – או, כלשונו של טיילור, בקשר שבין הדרה להכללה.⁴⁷ קיימת במידה רבה הסכמה בין חוקרים שונים על כך שכל זהות קולקטיבית... "מצריכה בהכרח אויב", אשר זהותו הסותרת מדגישה את המאפיינים המגדירים של העצמי הפטריוטי... זהות קולקטיבית על שלל צורותיה, ופטריוטיזם במיוחד, מצריכה יצירה מתמדת של מושגי "עצמי" ו"אחר".⁴⁸ הבחנה זו מאפשרת להסביר מדוע כל סוגי הלאומיות, כדברי צימרמן, מאופיינים ב"פני יאנוס" – במובן זה שההכללה וההדרה מתקיימות יחדיו והן שני צדדים של מטבע אחד :

כמו בכל תחום של תודעה עצמית והתהוותו של סובייקט, בין אם קולקטיבי ובין אם אינדיבידואלי, יש למעשה שני גורמים [המייצרים] תודעה עצמית. האחד הוא הגורם הפנימי – מה

קיים בעצמיות הזו שמבקשת להגיע לכלל קונסולודיציה... לעומת זאת יש תמיד... גורם חיצוני שלנוכח החיכוך מולו נוצרת הכרה דיאלקטית... החיכוך עצמו אל מול האחר מייצר את העצמיות שלי. העצמיות אינה מזינה ומפרנסת את עצמה אלא היא פונקציה של האחר הגורמת לי להיבחר אל מולו.⁴⁹

המשגה ברורה של מידות שונות של הכללה והדרה במסגרת זהות לאומית מספקת ההבחנה הדיכוטומית של האנס קון בין 'לאומיות פתוחה', המכוונת להטמיע ולקבל השפעות וגורמים מבחוץ לבין 'לאומיות סגורה' השמה דגש מובהק על הדרה.⁵⁰ אולם ההבחנה של קון איננה מתייחסת לקריטריונים של שייכות, הקובעים מי יכלול בקולקטיב ומי יותר מחוצה לו. הבחנה נוספת, נפוצה יותר, בין לאומיות אתנית ולאומיות אזרחנית, מתייחסת לאותם קריטריונים. הלאומיות האתנית מגדירה שייכות לקולקטיב על בסיס מוצא אתני – ובכך כמובן יוצרת פוטנציאל ניכר להדרה 'אוטומטית' של מיעוטים אתניים במסגרת מדינת הלאום. לאומיות 'אזרחנית', לעומת זאת, נתפסת לרוב כמכלילה יותר. במסגרתה, מוגדר הלאום במונחים פוליטיים ולא אתניים: גם בן למיעוט אתני, המקבל על עצמו את האידיאלים הפוליטיים המנחים את הקולקטיב – קרי את "הדת האזרחית" המכוונת את הלאום – יכול להיות מוכלל בו כאזרח שווה זכויות.⁵¹ במסגרת הלאומיות האזרחנית, בשונה מן הלאומיות האתנית, הזהות הלאומית יכולה להירכש.

מבין הכותבים הרבים הדנים בהבדלים בין לאומיות אתנית ואזרחנית, ניתוחו הקלאסי של ברובייקר את ההבדלים בין הלאומיות הצרפתית האזרחית לבין הלאומיות האתנית הגרמנית רלבנטי במיוחד לדיון האמפירי במסגרת עבודה זו, משתי סיבות. ראשית, ברובייקר מסביר את השוני בין לאומיות צרפתית מטמיעה לבין לאומיות גרמנית הנוטה להדרה של מהגרים באמצעות תלות מסלול שונה – תוצאה של הבדלים גיאוגרפיים, תרבותיים והיסטוריים בין צרפת לגרמניה. הסבר זה תקף, לטענתי, גם במקרה הבאסקי והקטלאני. במיוחד בולט הדמיון בין לאומיות אזרחנית מטמיעה, הצומחת בסביבה בה בולט מרכז תרבותי ופוליטי אחד (צרפת וכך גם קטלוניה), לבין לאומיות אתנית מדירה, המתהווה על רקע פיצול פוליטי ותרבותי (גרמניה וגם חבל הבאסקים).

שנית, ברובייקר מתייחס מפורשות, במסגרת ניתוחו ההשוואתי, לבעייתיות הכרוכה בהנגדה קיצונית בין שני מקרי המבחן בהם הוא עוסק. הוא אף מציין כי דגש מופרז על קיומם של צמדי ניגודים, דוגמת אוניברסליות לעומת פרטיקולריות וקוסמופוליטיות לעומת אתנוצנטריות,

עלול להפוך מ"איפיון לקריקטורה".⁵² במילים אחרות, הוא מזכיר כי ההבחנה התיאורטית בין לאומיות אתנית ואזרחנית מתייחסת בהכרח למודלים טהורים (ideal types) ולכן מלאכותיים, ה'מקצינים' הבדלים ומייצרים דיכוטומיה שאיננה בהכרח קיימת, בוודאי לא באותה המידה, במציאות האמפירית. מימדים אתניים ואזרחניים משתלבים יחדיו במינונים שונים בתנועות לאומיות רבות. גם בלאומיות 'האזרחנית ביותר' בני הקבוצות האתניות ה"לא נכונות" עלולים לסבול מהדרה על רקע מוצאם, גם אם במסווה של טענות רפובליקניות בדבר היעדר מחויבות לאתוס הקהילתי.

מצב שכזה מקודם לעיתים על ידי שיח 'אתנו-רפובליקני', כפי שמכנה זאת פלד, הבא לידי ביטוי אפילו בצרפת עצמה, בין היתר בסערה שהתעוררה עקב עטיית רעלות על ידי נערות מוסלמיות בבתי ספר ציבוריים. הנערות עוטות הרעלות, כך נטען, פגעו בחילוניות המרחב הציבורי – חילוניות המהווה את אחד מערכי היסוד של המהפכה הצרפתית.⁵³ ואולם ספק רב אם נערות נוצריות בעלות שורשים צרפתיים ותיקים, העונדות צלב לצווארון, היו נתקלות בעוינות שכזו: נראה כי רצון לדחייה על בסיס אתני 'הסתתר' כאן מאחורי נימוקים רפובליקניים. באופן דומה, כפי שמדגיש פלד, רצון הרוב היהודי בישראל להדיר את המיעוט הערבי מן הקולקטיב איננו מוצג לרוב בהקשר אתני, אלא מתוך טענה רפובליקנית: קבוצה שאינה תורמת תרומה שווה ל"טוב החברתי" – ובכלל זה, למשל, אינה משרתת בצבא – אינה ראויה למעמד שווה (אף שהצבא עצמו אינו מעוניין לגייס את אזרחי ישראל הפלסטינאים).⁵⁴

יחד עם זאת, יש לשים לב גם ליציאו השני של המטבע, המתבלט לעיתים דווקא בהקשר של לאומיות מיעוטים. במצב שכזה מתבלטים שני מעגלים המקיימים ביניהם זיקה מורכבת: מעגל אחד עוסק בהתנהלות ועמדות התנועה הלאומית מול השלטון המרכזי (המעגל המדינתי), השני עוסק בהתנהלותן ועמדותיהן בתוך האזורים עצמם (המעגל הפנימי). גם אם, לעיתים קרובות מטעמים אתניים, קיימת נטייה להדיר את המהגרים מן המעגל הפנימי, הרי שעצם נכונותם ליטול חלק במאבק הקולקטיבי מול השלטון המרכזי יכולה להכשיר אותם בעיני התנועה הלאומית כ'זכאים' להשתלבות בקולקטיב, בתנאים מסוימים. דינמיקה זו התבלטה במיוחד בגל ההגירה השני לחבל הבאסקים, כמתואר בהמשך.

על מנת לחבר את הטיפולוגיות השונות שהוצגו כאן ולצמצם ככל הניתן את מספר המושגים התיאורטיים, אשתמש בדיון האמפירי במודלים הטהורים של לאומיות אתנית ולאומיות אזרחנית. המונח לאומיות אתנית יתייחס ללאומיות הגנתית ביסודה, המושתתת לרוב על הגדרה לעומתית – על שלילת האחר והדרתו. במונח לאומיות אזרחנית, לעומת זאת, אכוון

ללאומיות מכלילה יותר, הפתוחה יחסית להיטמעות זרים במסגרת הקולקטיב. בנקודה זו ברצוני להדגיש שוב כי השימוש בשני המונחים נועד לחדד את ההבדלים בין שני מקרי המבחן, תוך הכרה מראש בכך שמתוקף היותם כלים תיאורטיים, מונחים אלו עלולים לעיתים להתעלם מדקויות מסוימות במציאות האמפירית.

ברם, חרף חיסרון זה אני סבור כי ניתן עדיין לדבר על ההבדל בין אופיה האתני של הלאומיות הבאסקית לבין אופיה האזרחני של הלאומיות הקטלאנית, כגורם המסביר את ההתנהלות השונה של שני 'המועדונים הלאומיים' מול הגלובליזציה של הכדורגל. אולם לפני הדיון באותו הבדל נדרש דיון מקדים בתהליך הגלובליזציה, באינטראקציה בינו לבין הלאומיות ובאופן בו אינטראקציה זו באה לידי ביטוי במשחק הכדורגל.

2. גלובליזציה, לאומיות וכדורגל

2.1 הגדרת הגלובליזציה והשפעותיה

ניסיונות שונים להגדיר את תהליך הגלובליזציה מתקשרים אל השפעותיו – המורכבות, המשתנות והמובחנות - על מדינת הלאום. כך למשל מגדיר אקה את הגלובליזציה כ"מתחת תהליכים, פרקטיקות ומבנים על פני מרחב, במיוחד מן המרחב הלאומי אל הגלובליות. [הגלובליזציה] היא הבנאום של דברים."⁵⁵ הגדרה זו ממחישה את הקושי הכרוך בהצגת הגדרה פשוטה אך כזו שאינה פשטנית. כפי שאקה עצמו מודה, אותה הגדרה הינה "הגדרה ממושטת מאוד לתהליך מורכב במיוחד, הרווי סתירות, עמימות, ואריאציות, אי וודאות ואי התאמות. כך למשל הגלובליזציה בו זמנית מרכזת ומבזרת, מאחדת ומבדלת, הופכת פרטיקולרי לאוניברסלי ואוניברסאלי לפרטיקולרי."⁵⁶

הגדרה רחבה יותר, התואמת את קשת המגמות הסותרות הללו, מספקים הלד ואחרים המציעים לראות בגלובליזציה "תהליך או סדרת תהליכים המכילים שינוי בארגון המרחבי של יחסים חברתיים וחליפין – שניתן לאמוד אותם במונחים של עוצמה, היקף, מהירות והשפעה – היוצרים תנועות חוצות גבולות, רשתות של פעילות והפעלת עוצמה."⁵⁷ כדברי בן פורת, ניתן להצביע על שלושה מרכיבי יסוד של הגלובליזציה אשר 'נעים באופן חוצה גבולות' – הון, עובדים ו(סמלי) תרבות. מרכיבים אלו מבטאים את הקשר ההדוק בין המימד הכלכלי והמימד התרבותי של תהליך הגלובליזציה.⁵⁸

אם ננסה להתאים הגדרות אלו למונחים של חברה ספציפית או אידיאולוגיה פוליטית מסוימת הרי שעיקרון הפתיחות יתפוס בוודאי מקום משמעותי בכל המשגה אפשרית. הסתגרות מפני השפעות חיצוניות – מוחשיות ורעיוניות כאחד – תפגע באותה תנועה הניצבת בלב הגלובליזציה. מקור השוני הנדון במחקר זה הינו, לטענתי, הסתגרותה של תנועה לאומית אחת – הבאסקית – אל מול הגלובליזציה, כניגוד לפתיחותה של התנועה הלאומית האחרת, הקטלאנית. מורכבות העיסוק בגלובליזציה נובעת בין היתר מהשפעותיה המגוונות, אולם עצם הטענה לגיוון זה אינה מובנת מאליה. למעשה, טענה זו מייצגת עמדת ביניים בין חסידי הגישה ה"סקפטית", הגורסים כי הגלובליזציה של שלהי המאה העשרים אינה מכילה בתוכה חידוש מהותי וכי השפעותיה תלויות הקשר ונסיבות, לבין גישת ה"היפר-גלובליסטים", הטוענים לשינוי ניכר, חובק עולם, המעצב מחדש את 'כללי המשחק' באופן אחיד, במגוון תחומים ואזורים. שינוי

זה ניזון בראש ובראשונה מתהליכים כלכליים, המביאים "היפר-גלובליסטים" דוגמת אומיי, למשל, להרחיק לכת עד כדי טענה כי "רק...שווקים פיננסיים גלובליים ותאגידים רב-לאומיים, ימלאו תפקיד כלשהו בפוליטיקה העתידית".⁵⁹

גישת הביניים, לעומת זאת, גורסת, כדברי הלד ואחרים, כי גם אם השפעות הגלובליזציה ברמה הכלכלית והתרבותית הינן משמעותיות, הרי שעדיין אין בכך כדי להופכן לדטרמיניסטיות בכל תחום ומצב. לא ניתן לדבר על תגובה אחת, אוטומטית, לגלובליזציה, שכן "גלובליזציה מתווכת, מנוהלת, זוכה להתנגדות ומאותגרת על ידי ממשלות, סוכנויות ועמים. מדינות וחברות יכולות להציג רמות שונות של רגישות או פגיעות לתהליכים גלובליים, כך שדפוסי השינויים המבניים המקומיים לא יהיו אחידים [במקומות שונים] בעומקם ובמשכם".⁶⁰ במילים אחרות, תובנת היסוד של גישה זו היא כי תהליך הגלובליזציה איננו 'דוחס הכול לתבנית אחידה'. תובנה זו מודגשת בדבריו של בן פורת, לפיהם

ההבנה של תהליך זה והשלכותיו מצריכה תשומת לב להשפעותיו הדיפרנציאליות לצד פרספקטיבה היסטורית רחבה... השלכות יחסי הגומלין הגלובליים... הינן מורכבות, מגוונות ובלתי צפויות – ועליהן להילמד בהקשר של סוכנות פוליטית ומבנים "לוקאליים". השפעת הגלובליזציה, במילים אחרות, הינה תוצאת אינטראקציות ספציפיות בין הגלובאלי והלוקאלי.⁶¹

חוקרים אחרים, דוגמת היי ומארש, אינם מסתפקים אך ורק בהדגשת האופן בו הגלובליזציה לובשת פנים שונות בהקשרים שונים. לטענתם, תהליך הגלובליזציה הינו כה רווי סתירות ומקריות עד אשר אפשר לראותו כתהליך המובנה בראש ובראשונה בשיח, לא פחות ואולי אף יותר מאשר תהליך מוחשי בעל מימדים מדידים. כדוגמה מביאים השניים את מדיניותה הכלכלית של בריטניה תחת ממשלת בלייר, ממשלה אשר טענה, עוד יותר מקודמותיה, כי תכתיבי הכלכלה הגלובלית מכתיבים בחירה במדיניות כלכלית ניאו-ליברלית. אולם (לדברי היי ומארש) טענה דטרמיניסטית זו הייתה מופרזת, שכן על אף הגידול המובהק בגלובליזציה של השווקים הפיננסיים נותר עדיין מרחב תמרון מוחשי לממשלה הבריטית. במילים אחרות, מקרה זה מדגים כיצד לעיתים "לא ה"מציאות של הגלובליזציה היא המעצבת מדיניות...אלא הבנייתה השלטת של מציאות זו בשיח".⁶²

במחקר זה ברצוני להשתמש בדיון על אופי הגלובליזציה באופן זהיר יותר, מבלי לבחור באפיסטמולוגיה פרשנית שכזו. בדומה להלד ואחרים, אני מבקש להראות כי השפעת

הגלובליזציה אכן תלויה במידה רבה בגורמים לוקאליים המקדמים אותה או 'מתנגדים' לה – באופי הספציפי שלובשות האינטראקציות בין הגלובלי והלוקאלי אותן ניתן לכנות בשם "גלוקאלי". לדברי רם, הגלוקאליות, או ה"עולמקומיות", מהווה כינוי למציאות הפוסט מודרנית

המתהווה בשלהי המאה העשרים...מגמות עולמיות ומגמות מקומיות, בשילובן הניגודי, מחלישות את...מדינת הלאום. המגמות הגלובאליות...שוחקות את מדינת הלאום מ"למעלה", מצד מערכות על-לאומיות טכנולוגיות, פיננסיות, תקשורתיות, גושיות, מסחריות; המגמות הלוקאליות הן מגמות הנגד השוחקות את מדינת הלאום מ"למטה", מצד הזדהויות תת לאומיות אתניות, דתיות, גזעיות, לאומניות, אזוריות ותרבותיות אחרות.⁶³

המשגה חשובה של מגמות הנגד המייצרות גלוקאליות שונה במקרים שונים סיפק ב 1992 בנג'מין בארבר, כאשר תיאר את יסודות המאבק בין אתוס קולקטיבי מסורתי, 'שבטי', לבין הגלובליזציה, בכותרת "ג'יהאד נגד עולם המק" ("Jihad Vs. McWorld"). כותרת זו מתייחסת לשני כוחות אשר "פועלים בכוח שווה ובכיוונים מנוגדים: האחד [שבטיות] מונע על ידי שנאות פרוכיאליות, האחר [גלובליזציה] על ידי שווקים אוניברסליים; האחד יוצר מחדש גבולות אתניים ותת לאומיים מבפנים, האחר הופך גבולות לאומיים לחדירים מבחוץ."⁶⁴

בארבר אינו מכחיש כי לשבטיות ישנן "מספר מעלות: זהות מקומית חיה, תחושת קהילתיות, סולידריות בין שכנים, בני עם ולאום משותף."⁶⁵ אולם הוא מדגיש בהקשר זה את חשיבות – ובעייתיות – הגדרת העצמי באמצעות האחר, בציינו כי "השבטיות מביאה בהכרח לפרוכיאליות ומושגת על הדרה. הסולידריות מובטחת באמצעות מלחמה בזרים – וסולידריות משמעה לעיתים קרובות ציות להיררכיה, אמונה פנאטית וביטול העצמי האינדיבידואלי בשם הקבוצה."⁶⁶

ספורט וכדורגל בפרט מבטאים באופן מוחשי ביותר את המתח בין היסודות השבטיים לבין הגלובליזציה, במיוחד במדינות דוגמת ספרד בהן למשחק ישנה, כאמור, חשיבות קהילתית רבה עוד יותר מן הרגיל. מתח זה ניצב בלב הדיון האמפירי המובא בהמשך. כאן נכון רק להדגיש שוב כי הגלוקאליות השונה בכל אחד מן האזורים נגזרת – לטענתי – מתלות מסלול היסטורית שבמרכזה תרבות פוליטית שונה. ההבדלים בין ערכי הליבה השונים של שתי התנועות הלאומיות, הבדלים אשר נוצקו עוד במהלך התיעוש של שני האזורים, ניכרו הן בעידן המודרני הן בעידן הגלובלי (כמתואר בהמשך). לכן ניתן לראות את אותם הבדלים כהסבר משמעותי להתמודדות

השונה של שתי התנועות הלאומיות עם הגלובליזציה, דווקא על רקע נסיבות המייצרות ציפייה לתגובה אחידה.

הטענה המוצגת על ידי חוקרים דוגמת גזי ומינגיונה, על כך שתהליכי שימור או שינוי של מאפיינים אזוריים או לוקאליים מהווה "היבט מוזנח מאוד של הסוציולוגיה" אולי מופרזת במקצת, אך היא מבטאת בכל זאת עמדה משמעותית בדבר חיוניות תלות המסלול ככלי תיאורטי.⁶⁷ חיוניות זו ניכרת גם בהקשר של תהליך הגלובליזציה, אך לפני הדיון בביטוייה האמפירי של תלות המסלול נדרשת התייחסות נוספת ליחסים המורכבים שבין לאומיות וגלובליזציה – ולאופן בו משחק הכדורגל משתלב בהם.

2.2 כדורגל בין לאומיות וגלובליזציה

"אם בארסה תצוף [בשוק המניות] היא תאבד את זהותה, מכיוון שברגע שאתה בשוק כל אחד יכול לקנות אותך... מי יודע? אפילו ריאל מדריד" (ז'ואן לפורטה, נשיא מועדון הכדורגל ברצלונה)⁶⁸

"אתלטיק, אדום ולבן, העם אוהב אותך כחלק ממנו" (שיר מסורתי של אוהדי הקבוצה בסן מאמס)⁶⁹

2.2.1 מה בין כדורגל ללאומיות?

"ישנם אנשים החושבים שכדורגל הינו עניין של חיים ומוות. אני מבטיח לך - מדובר בעניין רציני בהרבה." (ביל שאנקלי, מאמן קבוצת הכדורגל ליברפול)⁷⁰

לאומיות וכדורגל הוכרזו שניהם, בהזדמנויות שונות ובמידות שונות של רצינות, כחשובים יותר מחיים אינדיבידואליים. באשר ללאומיות תפיסה זו שכיחה למדי – כפי שניתן ללמוד משדות הקרב בורדן, בנורמנדי ובמקומות רבים אחרים. אולם כיצד ניתן להסביר זאת כאשר מדובר בספורט? את דיונם בחשיבותו הסוציולוגית של הספורט פותחים הוגיסון, אינגליס ופרי בתיאור סיפור קצר שכתב עוד ב 1907 הסופר הבריטי ארנולד בנט. בנט מציג תמונה פיקטיבית – ועם זאת רבת חשיבות – של מקום הכדורגל בחברה, כבר בראשית המאה העשרים:

בערב מותו של צייר מצפון סטפורדשייר - נציג נדיר של האזור בתחום האומנויות הגבוהות - נדהם המספר לגלות כרזה של עיתון הערב המקומי המכריזה על החתמת חלוץ חדש בקבוצה המקומית - ובה בעת מתעלמת לחלוטין ממותו של הצייר. משהתלונן בפני מוציא העיתון, נאמר לו כי מותו של צייר אינו חשוב אם משווים אותו להגעת כדורגלן מוכשר המעורר תקווה כי

הקבוצה תשרוד בליגה הראשונה. אם הקבוצה תרד, עשרת אלפים בתים יתאבלו [בניגוד לבודדים שיתאבלו עם מותו של הצייר].⁷¹

ניתן לטעון כי הדמיון בין הכדורגל והלאומיות בהקשר זה נובע מכך שהשיח סביב שתי התופעות מתבסס על מכנה משותף של "תשוקה והזדהות".⁷² בהקשר זה חשוב לזכור כי עצם השפעתה הפוליטית של הלאומיות נובעת במידה רבה מהשפעתה הרגשית – מהיותה "מרכיב בסיסי בזהות הקולקטיבית בעידן המודרני".⁷³ הכדורגל, ענף הספורט הפופולארי ביותר בעולם, עורר בעבר ומעורר גם כיום תשוקה והזדהות ברחבי העולם, בין היתר מכיוון שספורט זה מהווה, פעמים רבות, ייצוג מובהק של זהות קולקטיבית בכלל וזהות לאומית בפרט. כך ניתן לראות בכדורגל 'ביטוי בסיסי' של אותו 'מרכיב בסיסי' בזהות המודרנית: החלטה אינדיבידואלית לאהוד קבוצה מסוימת כמייצגת את הקהילה המקומית, בדומה לדבקות בנבחרת הכדורגל הלאומית, משקפת את אחד מנדבכי המאמץ של יחידים "לדמיין עצמם" כחלק מקהילה – אם להשתמש במונחי של אנדרסון.⁷⁴

הכדורגל מבטא זהות קולקטיבית ובכלל זה גם זהות לאומית, בין היתר מכיוון שמגרש הכדורגל מציג תמיד שתי קבוצות המתמודדות זו מול זו: הקבוצה המסמלת את זהות הקהילה או המדינה מתמודדת תמיד מול יריב. כך ממומש במובן הפשוט והמוחשי ביותר הצורך הבסיסי של השיח הלאומי בזר למולו יוגדר הקולקטיב. הסופר אדוארדו גלאנו מספק ביטוי ציורי לאופן בו משחק הכדורגל מבטא צורך זה:

בכדורגל, ריטואל מזוכך של המלחמה, 11 גברים במכנסיים קצרים מהווים את החרב של השכונה, של העיר או של המדינה... בכל עימות בין שני צדדים יריבים, מעורבות שונות ואהבות שעוברות בירושה מאב לבנו. באיצטדיון ישנם מגדלים ודגלים, כמו בטירה עתיקה... קו לבן מסמן את הטריטוריות היריבות ובכל קצה ממתניים השערים, שבקרוב יופגזו בכדורים. אין פלא שיש הקוראים לרחבת השער "איזור הסכנה".⁷⁵

2.2.2 שבטיות, גלובליזציה וגלוקאליות בכדורגל

"הכדורגל הוא היום תחום של מסחר בינלאומי... אין בו גבולות... ישבתי במשרד שלי בעזריאלי וקניתי שחקן מברזיל עבור קבוצה אנגלית כשחשבונות הבנק עברו בכלל דרך שווייץ... פעם היו מביאים מיבשות וממדינות רחוקות זהב וסחורות אחרות. היום מביאים שחקנים." (אודי שוכטוביץ, עורך הדין של סוכן השחקנים פיני זהבי)⁷⁶

הכדורגל מכיל בתוכו בו זמנית יסודות 'שבטיים' וגלובליים. כדברי בן פורת, "עובדת היותו גלובלי ולוקאלי בו זמנית גורמת ליותר ויותר חוקרים לגלות עניין בכדורגל...כזירה משמעותית להבנה תיאורטית ומחקר אמפירי של הגלובליזציה על ממדיה השונים."⁷⁷ הכדורגל מהווה זירה ייחודית להתבוננות ביחסים שבין זהויות לאומיות ומקומיות ובין תהליכים כלכליים החוצים זהויות – מאפיין אשר זכה בין היתר להכרה פוליטית. כך למשל, קופי אנאן, המזכיר הכללי לשעבר של האו"ם, תיאר את הכדורגל כ"יותר אוניברסלי" מארגונו-שלו וטען שמעט אירועים תרבותיים יכולים להביא יחד "משפחות של עמים ואנשים" כדי לחגוג את המשותף להם כפי שעושה זאת גביע העולם בכדורגל.⁷⁸

הפוטנציאל הכלכלי העצום הנובע מן המשיכה הגלובלית של הכדורגל מנוצל היטב על ידי הגורמים השונים המעורבים במשחק, ובראשם מועדוני הכדורגל הבכירים של אירופה. בעונת 2006/2007 עלו הכנסות עשרים המועדונים העשירים בעולם – כולם אירופאיים – ב 11 אחוזים, לסך כולל של 3.7 מיליארד יורו, פי שלוש מן הסכום המקביל עשר שנים קודם לכן. על קצב הצמיחה של תעשיית הכדורגל מעידה גם העובדה כי המועדון האנגלי מנצ'סטר יונייטד מרוויח כיום בהכנסות מיום המשחק בלבד (מכירת כרטיסים ומוצרים ממותגים מחוץ לאיצטדיון) יותר מכפי שהרוויח לכל אורך עונת 1996/97, אז ניצב בראש רשימת המועדונים העשירים בעולם.⁷⁹

כפי שמתרחש בכלכלה הגלובלית ככלל, גם בכלכלת הכדורגל הגלובלית ניכרת תחרות הולכת וגוברת, בתנאים בלתי שוויוניים: בעוד קבוצות מסוימות הולכות ומתבססות, מועדונים אשר אינם מסוגלות לעמוד במירוץ ניצבים בפני סכנה ממשית של פשיטת רגל.⁸⁰ בה בעת, האתגר שמציב האיחוד האירופי למדינות הלאום השונות מקבל ביטוי מקביל בכדורגל, כאשר תחרויות בינלאומיות המפגישות קבוצות ממדינות שונות ביבשת הולכות ומתבלטות מבחינת עניין כלכלי וספורטיבי על חשבון תחרויות לאומיות.⁸¹

השילוב שמייצג הכדורגל בין פופולאריות ועוצמה כלכלית גורם אפילו לתקשורת כלכלית שמקורה בארצות מחוץ לליבו המסחרי של המשחק לעסוק בו. דוגמה מובהקת לכך ניתן למצוא בעיתון הכלכלי "כלכליסט", חלק מקבוצת ידיעות אחרונות, השולטת בשוק התקשורת הישראלי. העיתון, שהחל לצאת לאור בפברואר 2008 תחת הסיסמה "ישראל מתחברת לכלכלה", מקדיש מדור קבוע ל"עסקי ספורט" העוסק כמעט תמיד בכדורגל. אף שהעיתון הינו ישראלי בלבד ואינו מחזיק ביומרה כלשהי לקהל יעד בינלאומי, חלק ניכר מתכני מדור זה מוקדשים לבחינת שוק הכדורגל הגלובלי והצגת נתונים שונים ביחס אליו.⁸²

מציאות כלכלית, פוליטית ותקשורתית זו הינה תולדה של מגמת הגלובליזציה שניכרה במשחק החל משנותיו הראשונות ומתבלטת יותר מתמיד בימינו. המקצוענות והמסחר אומנם ליוו את המשחק עוד מימי המוקדמים בראשית המאה העשרים,⁸³ אולם הגיעו לשיאם המובהק באמצע שנות ה'90, עם הנהגת "חוק בוסמן": פסיקה שניתנה על ידי בית משפט של האיחוד האירופי בדצמבר 1995, ביחס לעתירה שהגיש שחקן הכדורגל הבלגי ז'אן מארק בוסמן. פסיקה זו ביטלה כל מגבלה על מספר השחקנים הזרים שיכולה קבוצה כלשהי באירופה להציב בשורותיה – כל עוד הינם בעלי דרכון אירופאי. שחקנים רבים מרחבי העולם, במיוחד מדרום אמריקה (ממנה מגיעה באופן מסורתי העילית של שחקני הכדורגל), יכלו להצהיר על שורשים אירופאיים ולהשיג דרכון אירופאי. כך נפתח בפועל שוק השחקנים לתנועה ניכרת לא רק בתוך אירופה אלא אף בין יבשות. לכן, אף שקשה לתארך את תהליך הגלובליזציה בכללותו, בהחלט ניתן לראות במועד פסיקת בוסמן את ראשית העידן 'הגלובלי באמת' של הכדורגל.⁸⁴

לצד חוק בוסמן ובהמשך לו התהווה בענף תהליך אותו מכנה ג'וליאנוטי "היפר-קומודיפיקציה", המאופיינת בכניסת "הון יוצא מגדר הרגיל למשחק ממקורות חדשים לחלוטין: רשתות טלוויזיה לוויניות ושידורים בתשלום, תאגידי טלקומוניקציה ואינטרנט, יצרני מוצרי ספורט על לאומיים, חברות יחסי ציבור ושוקי מניות גדולים, [לצד] הנפקת מועדונים כחברות כלכליות."⁸⁵ תהליך זה מייצר מציאות כדורגל גלובלית במסגרתה ניכרת תנועה של שלושת 'מרכיבי היסוד הגלובליים' ברחבי עולם הספורט: הון (השקעות כלכליות בקבוצות), עובדים (שחקנים) ותרבות – בדמות "סמלים גלובליים וזהויות חדשות."⁸⁶

יחד עם זאת, כאמור, הכדורגל יכול להיות דוגמה מובהקת לא רק לגלובליזציה אלא גם לשבטיות. כך למשל טוען פויר, במאמרו "כדורגל נגד עולם המק" ("Soccer Vs. McWorld"), המהווה הד מכוון לטיעונו של בארבר. פויר דן בהיבטים שונים של האינטראקציה המורכבת בין אלמנטים מסורתיים וגלובליים של המשחק. לטענתו, במקרים רבים המסורות המקומיות 'מתאימות לצורכיהן' בהצלחה יחסית את ההון, התרבות והעובדים המגיעים מבחוץ. בין היתר מזכיר פויר את שימור אופן ההתנהלות המסורתי של המועדונים בברזיל; חיברות שחקנים זרים לתוך יריבויות דתיות מסורתיות עליהן מושתתות יריבויות ספורטיביות בסקוטלנד והמשך סגנון משחק מסורתי באנגליה דווקא תחת מאמן זר, קוסמופוליטי במיוחד.⁸⁷

חשוב לזכור כי המאבק על אופיו של הכדורגל כסוכן לאומיות איננו מתרחש בואקום אלא מתקיים בהקשר רחב יותר: "הגלוקאליזציה" של הכדורגל מוחשית ביותר - אולם היא אינה עומדת בפני עצמה. האתגר המוצב לכדורגל כסוכן לאומיות משקף את האתגר הכללי המוצב

למדינת הלאום "מחד, על ידי זהויות מתחרות [בתוכה] ומאידך [על ידי] שינויים גלובליים והיווצרותן של זהויות גלובליות החותרות תחת ייחודיותה."⁸⁸ לצד תהליך ההיפר קומונדיפיקציה הבולט בענף, ממשיך המשחק לבטא "שאלות של זהות והשתייכות [כמו גם] מאבקים חברתיים, כלכליים ופוליטיים" ולכן ניתן להגדירו כ"גלוקאלי"⁸⁹. על רקע זה מדגים המשחק את טענתם הכללית של הליד ואחרים לגבי קיום תגובות שונות לגלובליזציה בהקשרים שונים. כדברי בן פורת:

התרבות הגלובלית...פעמים מאומצת בחוס, פעמים אחרות נדחית בתוקף..לא זהות גלובלית אחידה, אם כך, נוצרת במגרשי הכדורגל או מול מסכי הטלוויזיה אלא זהות מורכבת, גמישה ומשתנה השואלת מבחוץ ומפצלת את מושאי אהדתה. זהות זו מתווכת בידי סוכנים המשתמשים במשחק כדי להאדיר את הלאום והמדינה, לחזק זהות אתנית או לאומית החותרת תחת המבנה המדיני הקיים או המבקשת ביטוי בתוכו, או פשוט כדי למכור את הסחורה המכונה כדורגל לצרכני התרבות הנהנים מהאסתטיקה של המשחק ומהוירטואוזיות של גיבוריו. הכדורגל היכול להיות לאומי ועל-לאומי בו-זמנית, לייצג עיר, קבוצה אתנית, אזור או מדינה, מאפשר לחלקים שונים של הזהות לבוא לידי ביטוי, לעיתים תוך מתחים וסתירות שבסופו של יום או של משחק מוצאות את מקומן.⁹⁰

על מנת להבין את האופן בו מבטאים אתלטיק בילבאו וברצלונה את אותה זהות מורכבת במסגרת התנועות הלאומיות בחבל הבאסקים ובקטלוניה, חשוב להבין את ההקשר במסגרתו צמחו שתי התנועות – ובתוכו צמח גם הכדורגל כמשחק פוליטי כל כך. כפי שנראה להלן, הקשר זה הינו תולדה של תלות מסלול היסטורית ארוכת שנים.

3. חבל הבאסקים וקטלוניה – תיעוש והגירה, דיכוי ולאומיות

"הדבר החשוב ביותר בממלכת הוד מלכותך הוא כי תהיה למלך ספרד. בכך אני מתכוון, אדוני, כי הוד מלכותך אינו צריך להסתפק בלהיות מלכה של פורטוגל, של אראגון, של ולנסיה ודוכס ברצלונה, אלא צריך לתכנן בסתר ולפעול על מנת לעצב את הממלכות הללו מהן מורכבת ספרד כך שיתאמו את סגנון וחוקי קסטיליה, ללא כל הבדל שהוא." (מכתב למלך ספרד מאחד מיועציו [1624])⁹¹

ספרד מתקיימת כממלכה מאוחדת משלהי המאה ה-15 אולם עד היום היא אינה אומה מאוחדת.⁹² גם בהווה ניכר המתח בין צנטרליזם לאוטונומיה, המלווה את ספרד לכל אורך ההיסטוריה המודרנית.⁹³ בעוד מצפון, בצרפת, פרויקט בניית האומה היה אפקטיבי (והטמיע בהצלחה יחסית גם את הבאסקים מעברם הצפוני של הרי הפירנאים), בספרד נותרה בעינה זהות נבדלת של מיעוטים שונים - ובראשם הבאסקים והקטלאנים.⁹⁴ זהות זו שרדה גם את תקופת פרנקו, אשר "אימץ את הפוליטיקה המטמיעה המוקצנת ביותר בהיסטוריה של ספרד כנגד תרבויות שאינן קסטיליות."⁹⁵ הבאסקים והקטלאנים הובילו את אלו מעמי ספרד אשר כדברי בן עמי

השכילו... במידה מסוימת הודות לתנאי הטבע ולגיאוגרפיה – ליצור עושר ושגשוג, לפתח חקלאות, תעשייה, מכרות ומסחר יותר משהייתה מסוגלת לכך קסטיליה היבשה והעניה... שנועדה במשך דורות לכפות אחדות וצנטרליזם על הפריפריה העשירה, ובמקרה של קטלוניה גם בעלת עבר אימפריאלי מפואר. הפריפריה טענה על כן תמיד, שלא רק לאומיותה נדרסת, אלא גם שעושרה נשדד כדי להזין את "המרכז" העני.⁹⁶

אף שבעיות הצנטרליזם והאוטונומיה התקיימו משך מאות שנים, חשוב להדגיש כי בעיית 'הלאומיות הנדרסת' לא היה בבחינת נתון היסטורי קבוע. הלאומיות הקטלאנית ועוד יותר מכך הבאסקית נולדו בשלב מאוחר יחסית – בשלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20.⁹⁷ על פניו ניתן להצביע גם על דמיון בין נסיבות לידתן של שתי התנועות הלאומיות: המהפכה התעשייתית, אותה הובילו בספרד שני האזורים, ערערה את יחסי התלות והתועלת ההדדית שהתקיימו בינם לבין המרכז הפוליטי, תהליך שניכר ביתר שאת החל מאמצע המאה ה-19. מעמדם כפריפריה המספקת משאבים חומריים בתמורה ליתרונות כלכליים ופוליטיים (בדמות אוטונומיה) הפך לבלתי מספק ברגע בו היתרונות נפגעו. אולם בסופו של דבר הקריאה המקבילה לאוטונומיה והתבדלות בשני האזורים, נבעה ממניעים שונים, גם אם לנוכח תהליכים דומים. בקטלוניה מדובר היה בראש

וראשונה באינטרס כלכלי אשר היה מוסכם על הרוב המוחלט של האוכלוסיה, בעוד בחבל הבאסקים התקיים חשש בקרב סקטורים מסוימים מהשפעתה המסוכנת של המודרניזציה על החברה הבאסקית המסורתית.⁹⁸

חשש זה היה תולדה, בין היתר, של כמות המהגרים: במסגרת גל התיעוש הראשון האוכלוסיה הבאסקית גדלה ביותר מ 50%, מ 190,000 ב 1877 ל 310,000 ב 1900. ספציפית בבילבאו, מוקד המהפכה התעשייתית הבאסקית, גדלה האוכלוסיה פי שתיים וחצי לערך באותה התקופה, מ 35,505 תושבים ב 1877 ל 83,306 ב 1900. כבר ב 1900 80% מתושבי בילבאו היו מהגרים או בני מהגרים. נתונים דומים היו גם בקטלוניה ובברצלונה בפרט. כך התרחשה טרנספורמציה מוחשית של אוכלוסיות שני האזורים.⁹⁹ אל מול המהגרים, הבאסקים והקטלאנים 'המקוריים' היוו את הצד ה"נתבע": נדרש מהם, במיוחד בעידן הדמוקרטי בספרד, לקיים אינטגרציה מספקת של המהגרים לתוך הקהילה, או לפחות להקנות למהגרים הזדמנות – כלכלית וחברתית – שווה, חרף היותם 'זרים' לכאורה. למול תביעה זו נקטו הבאסקים והקטלאנים בתגובות שונות למדי, תולדה של תלות מסלול היסטורית – וביסודה ההבדלים בנסיבות התיעוש של שני האזורים ובערכים עימם הגיעו שתי החברות אל המהפכה התעשייתית שהתרחשה בהן.¹⁰⁰

3.1 טרם התיעוש

עד ראשית המאה ה 18 התקיים כאמור מפגש אינטרסים בין חבל הבאסקים וקטלוניה כאזורים 'פריפריאליים' לבין השלטון המרכזי בספרד: מדריד חפצה בהבטחת סמכותה המעשית על כל חלקי ספרד; האליטות המקומיות חתרו לשימור אוטונומיה מינהלית ולמימוש הפוטנציאל הכלכלי הניכר שהתקיים בכל אחד מהאזורים. ספרד על שאר אזוריה היוותה שוק טבעי למימוש אותו פוטנציאלי כלכלי – ולכן האינטגרציה של חבל הבאסקים ושל קטלוניה לתוך ספרד היוותה אינטרס משותף לשני הצדדים.

לנוכח מפגש האינטרסים אין זה מפתיע כי אינטגרציה אכן התרחשה: שלוש מהפרובינציות הבאסקיות – ביסקאיה, גויפזקואה ואלאבה – הוכללו תחת סמכות קסטיליה עוד במאות ה-13 וה-14, בתמורה לאוטונומיה בענייני שיפוט ואדמיניסטרציה. למעשה ההיסטוריה של היחסים המיוחדים בין שני האזורים לשלטון המרכזי הולכת עוד אחורה: במקרה הבאסקי ה'פוארוס' (זכויות או חוקים היסטוריים) נחתמו כהסכמים בין הכתר והכוחות האזוריים עוד במאה השביעית והשמינית. הפוארוס נשמרו בקנאות ופטרו את האוכלוסיה המקומית משירות צבאי וממיסוי. לעיתים (רחוקות) אף הוענקו למחוזות אפשרות להטיל וטו על צווים מלכותיים.¹⁰¹

כבר כאן נכון להצביע על שוני מסוים בין חבל הבאסקים וקטלוניה. אף שמידה מסוימת של אוטונומיה מקומית – בדמות פרלמנט אזורי (הקורטס) - התקיימה גם בקטלוניה, היחס אליה היה שונה: הדגש הקטלאני היה מאז ומתמיד על הזדמנויות כלכליות שאיפשרה האוטונומיה, בעוד שבמקרה הבאסקי חשיבות קריטית נודעה להיבטים חברתיים ובמיוחד לאפשרות ההדרה שאוטונומיה זו סיפקה מול זרים בלתי רצויים. מהגרים שבאו זה מקרוב נאלצו לספק משך מאות שנים הוכחות גינאולוגיות לייחוסם הבאסקי. עמדות קסנופוביות שכאלו כמעט לא התקיימו בקטלוניה ובוודאי לא בברצלונה, בירתו הבלתי מעורערת של החבל, אשר התגאתה מאז ומתמיד באופיה הקוסמופוליטי. אכן, תלות המסלול ניכרת כאן גם בהקשר הגיאוגרפי: נמלי ברצלונה נודעו כשער המרכזי דרכו נכנסו לספרד רעיונות והשפעות זרות משך מאות שנים, בעוד ההרים הבאסקים יצרו סביבה טבעית להסתגרות מהשפעות חיצוניות.¹⁰²

3.2 ביטול הפוארוס ונסיבות התיעוש

ההבדל בין הנטיה הבאסקית להסתגרות יחסית לבין הפתיחות הקטלאנית התחדד לנוכח הקשר השונה בין האוטונומיה וראשית התיעוש בכל אחד מן האזורים. קטלוניה נהנתה מיתקופת הסתגלות' להגברת החיבור בינה לבין שאר ספרד: הפוארוס הקטלאניים בוטלו ב 1716, כ 150 שנים לפני המהפכה התעשייתית שהתרחשה באזור. כך יכלו הקטלאנים להתאים עצמם באופן הדרגתי לנסיבות המשתנות, ולהפיק מהן את המיטב. כתוצאה מביטול הפוארוס קטלוניה נהנתה מאינטגרציה מלאה ומשגשוג כלכלי במסגרת הכלכלה הספרדית, עוד במהלך המאה ה 18.¹⁰³

המקרה הבאסקי היה שונה. הבאסקים לא נהנו מ'פסק זמן' כלשהו בין ההלם שהיה כרוך בביטול הפוארוס, לבין הטראנספורמציה המשמעותית שהייתה כרוכה בתהליך התיעוש. התיעוש והדיכוי השלטוני שהיה כרוך בביטול האוטונומיה הגיעו יחדיו, בשנת 1876, עם סיום המלחמה הקרליסטית השנייה. לקטלאנים היו 160 שנים עודפות להסתגל למצב החדש מכפי שהיו לבאסקים – והתוצאות היו בהתאם. השילוב המוחשי בין המודרניזציה וביטול האוטונומיה היווה טראומה קולקטיבית באסקית, ללא מקבילה קטלאנית. במובן זה ניתן לומר כי ההקשר בו התקיים תהליך התיעוש היה שונה באופן מהותי בשני האזורים. זהו הרקע לטענת חוקרים שונים כי הלאומיות הבאסקית היוותה תגובת נגד 'מפוחדת' של אלמנטים מסוימים בחברה המסורתית כלפי התיעוש – ובעיקר כלפי המוני המהגרים שהגיעו בעקבותיו לאזור.¹⁰⁴

כל עוד התקיימו הפוארוס יכלה החברה הבאסקית להמשיך ולשמר את ערכיה המסורתיים – מה שהוביל בסופו של דבר לבעיה קשה בהרבה עם תחילת התיעוש באזור, ברבע האחרון של המאה ה

19. שתי החברות, הבאסקית והקטלאנית, הגיעו אל תהליך התיעוש עם מטען ערכי שונה מלכתחילה: ההבדלים בהקשר של תהליך התיעוש אך ורק העמיקו את אותו שוני. החברה הבאסקית המסורתית, שאופיינה בשמרנות, דתיות ואתוס שוויוני-קולקטיביסטי, זועזעה עקב גל התיעוש הרבה יותר מאשר החברה הקטלאנית, גם מכיוון שהאחרונה אופיינה באתוס בורגני-חילוני-אינדיבידואליסטי – ובמילים אחרות הייתה 'פרו-קפיטליסטית'.¹⁰⁵

כמובן, יש בדברים אלו משום הכללה – למולה ניתן להציב גם חריגים משמעותיים. החברה הקטלאנית הייתה ועודנה סגורה במובנים מסוימים: כך למשל, ריבוד מעמדי מוחשי היה ונותר גורם דומיננטי. באופן דומה, חלקים משמעותיים בחברה הבאסקית אימצו באופן בלתי מעורער כמעט את המודרניזציה, כשם שאימצו גם זהות ספרדית. אולם בסופו של דבר יש להדגיש כי אינני טוען כאן להתאמה מוחלטת בין ערכי שתי החברות לבין ערכי התנועות הלאומיות. נכון אומנם כי חייבת להיות זיקה מסוימת בין ערכי החברה בתוכה צומחת תנועה לאומית לבין ערכי הליבה של התנועה – אולם בוודאי שלא נגזר מכך דמיון מוחלט.

כאן מתבלט שוב טיעון ההבניה, ששורטט בפירוט לעיל, הרואה בלאומיות שיח הנוצר על ידי שחקנים ספציפיים בתוך החברה למען מטרות קונקרטיות. שיח זה רחוק מלהיות 'טבעי', נתון מראש או קבוע – ויש בו בכדי לשקף עמדות וערכים של סקטורים מסוימים בחברה. נקודה זו חשובה בין היתר לנוכח ההבדל הניכר בבסיס התמיכה החברתי של כל אחת מן התנועות. בניגוד לאחידות היחסית שהתקיימה בקטלוניה שרר בחבל הבאסקים מתח משמעותי בין אליטה שהייתה מחוברת כלכלית ותרבותית לספרד לבין שכבות משמעותיות, בדגש על האזורים הכפריים, בהם נשתמרו התרבות והריחוק הבאסקי. לכן, בעוד האליטה הבורגנית הקטלאנית שיחקה תפקיד מכריע בהתפתחות הלאומיות הקטלאנית, זו הבאסקית הייתה גורם מעכב, כדברי קונברסי:

הבורגנות האורבנית הבאסקית הייתה שמחה לעבוד עם מדריד, ולמעשה האליטות הבנקאיות הגדולות בספרד היו באסקיות, קשורות בקשר הדוק עם כלכלת המדינה הספרדית וגורלה הפוליטי...אף שהיו אלה אומנם אינטלקטואלים ממעמד הביניים אשר ביקשו להחיות את הזהות הבאסקית, הם נאלצו להסתמך על הבאסקים 'הטהורים' מן האזורים הכפריים כבסיסם.¹⁰⁶

הלאומיות הבאסקית, בניגוד לזו הקטלאנית, הסתמכה אם כן על היסודות החברתיים שנפגעו במידה הרבה ביותר מתהליך התיעוש. גם כאן נכון להיזכר בניתוחים התיאורטיים שהוצגו לעיל:

ההתייחסות של דורקהיים ובמידה מסוימת גם של גלנר להשפעותיה המפוררות של המודרניזציה, ניכרת במיוחד במקרה הבאסקי. משמעותית עוד יותר הבחנתו של שפיר בין לאומיות 'הגנתית' הרואה בהגירה מאסיבית ובמודרניות בכללותה איום, לבין לאומיות הרואה במודרניות הזדמנות. ניתן לשייך בבירור את הלאומיות הקטלאנית לסוג השני – ואת זו הבאסקית לסוג הראשון. השוני בין לאומיות באסקית בעלת יסודות אתניים מובהקים, אשר נוצרה כתגובה הגנתית אל מול המודרניות, לבין לאומיות קטלאנית אזרחנית המעודדת הטמעת מהגרים, הינו אם כן תולדה של תלות מסלול שונה סביב נסיבות התיעוש.

תלות מסלול זו נתמכה גם בזיכרון היסטורי שונה ובהבדלים גיאוגרפיים שגררו הבדלים פוליטיים. היסטורית, מנקודת המבט של המאה ה-19, החברה הקטלאנית, בניגוד לזו הבאסקית, יכלה להתגאות במסורת בת מאות שנים של שלטון עצמי והצלחה פוליטית ותרבותית. מנגד הבאסקים, שלא יכלו להצביע על מסורת שכזו, נקרעו במידה רבה בין יסודות פרימורדיאליים שנדחקו לקרן זוית לבין החיבור אל המודרניות 'הספרדית'. גיאוגרפית, התקיימו גם הבדלים תרבותיים ופוליטיים בין החלקים השונים של אאוסקדי, אפילו בתוך ספרד עצמה (שלא לדבר על הבאסקים הצרפתיים), אשר חידדו עוד יותר את הפיצול הבאסקי.

בעוד קטלוניה כולה קיבלה את בכורת אזור ברצלונה וברצלונה העיר כמרכז המסחרי, התרבותי והפוליטי, במקרה הבאסקי היחסים בין האזורים השונים שהרכיבו את החבל היו מורכבים יותר. במחוזות הבאסקיים השונים (ביסקאיה, גויפזקואה, אלאבה ובמיוחד נווארה) התקיימו רמות שונות של תמיכה במגוון מחנות פוליטיים - זרמים לאומניים, סוציאליסטיים, תומכי הטמעת מהגרים ושולליה, מתנגדי ותומכי בית המלוכה (אשר התרבו ככל שנעת דרומה, הרחק מההרים הבאסקים לכיוון מדריד).¹⁰⁷ בסופו של דבר, הגיאוגרפיה היוותה גורם נוסף להטרונגניות הפוליטית המשמעותית של החברה הבאסקית, במיוחד בכל הקשור לתמיכה בלאומיות.¹⁰⁸

פיצול שורשי זה תרם לכך שבמקרה הבאסקי, עוד יותר מאשר במקרה הקטלאני, היה צורך 'להמציא' לאומיות, שוני וייחוד אל מול ספרד.¹⁰⁹ התנועה הלאומית הבאסקית נאבקה בכדי 'לשכנע' חלקים מן האוכלוסיה הבאסקית עצמה בעצם הצורך והחשיבות של המאבק הלאומי לממשל עצמי. מאוחר יותר, כאשר תתקיים ממשלה באסקית אוטונומית במסגרת הרפובליקה השניה (1930-1936) יסייע להפלתה דווקא חבל נווארה הבאסקי - אחד ממקורות התמיכה הבולטים במשטר פרנקו: מלחמת האזרחים הייתה, בין היתר, מלחמת אזרחים באסקית. חוסר הביטחון של הלאומיות הבאסקית והיותה מה שאכנה להלן, בהשאלה ממשחק הכדורגל,

"לאומיות באופסייד" - כזו אשר מתקשה להתאים עצמה לתנועה ושינוי מסביבה – כל אלו נובעים בין היתר גם מן הפיצול הבאסקי שהתקיים ללא מקבילה קטלאנית, בוודאי לא בקנה מידה דומה.¹¹⁰

ההקשר בו הגיע התיעוש אל קטלוניה היה נוח בהרבה מאשר בחבל הבאסקים. הלאומיות הבאסקית, לעומת זאת, לפחות בראשיתה, היוותה תשליל מובהק של המודרניות, בדגש אותו שמה על דתיות עמוקה, קולקטיביזם ונטיה קסנופובית ברורה אל מול הספרדים.¹¹¹ הלאומיות הקטלאנית, מנגד, התגבשה כלאומיות התואמת הרבה יותר את ערכי המודרניות – ובראשם חילוניות, קוסמופוליטיות ואינדיבידואליזם. ערכי החברות לא היו אולי כה מנוגדים, ולאורך השנים גם התנועות הלאומיות הפכו לפחות קוטביות באופיין. יחד עם זאת, ההבדל בין ערכים 'פרו גלובליים' ואנטי גלובליים – הבדל שישחק לימים תפקיד מכריע בעיצוב "גלוקאליות" שונה בכל אחד מן האזורים - החל להתבסס כבר עם לידתן של שתי התנועות. צמיחתה של הלאומיות הקטלאנית כהמשך לתיעוש, ומנגד התבססות הלאומיות הבאסקית כתגובה 'לעומתית' כלפיו, באו לידי ביטוי ברעיונות המנוגדים של מייסדי ומובילי שתי התנועות הלאומיות.¹¹²

3.3 שפה קטלאנית, גזע באסקי

הניגוד הבסיסי בין ערכי התנועות הלאומיות ניכר במיוחד בהבדלים בין רעיונותיהם של 'אבות הלאומיות' בכל אחד מהאזורים בכל הקשור להגדרת ערכי הליבה של הזהות הלאומית. ערכי ליבה מוגדרים בין היתר כ'צירים מסביבם כל המערכת החברתית והזהותית של קבוצה מאורגנת, במובן זה שהם מהווים את לב תרבות הקבוצה ומשמשים כערכים מזהים המסמלים את הקבוצה והחברים בה."¹¹³

תהליך התיעוש בכל אחד מן האזורים ייצר תמהיל אחר של ערכי ליבה, ממנו בחרו 'האבות המייסדים' של כל אחת מן התנועות ברכיבים מסוימים. תת פרק זה מתמקד, בהסתמך בראש ובראשונה על עבודתו של קונברסי, באותה בחירה ובאופן בו גיבשה יסודות לזהות לאומית שונה בכל אחד מן המקרים. בקטלוניה, הבחירה העקבית בשפה כערך הליבה של הזהות הקולקטיבית תרמה לגיבושה של לאומית אזרחנית קטלאנית, הנוטה להכללה והטמעה. מנגד, במקרה הבאסקי, הבחירה בגזע ובדת כערכי ליבה שיוותה ללאומיות מראשיתה אופי מדיר על רקע אתני – כאשר ההבדל בין שני המקרים ניכר במיוחד בסוגיית המהגרים. בסוגיה זו בלט במיוחד אופיה האזרחני, ה'צרפתי' (במונחיו של ברובייקר) של הלאומיות הקטלאנית ומנגד האופי האתני, ה'גרמני' של הלאומיות הבאסקית.

3.3.1 שפה כערך ליבה קטלאני

הניסוח המסודר הראשון של מצע לאומי קטלאני היה פרי עטו של ולנטי אלמיראל (1841-1904). בספרו "הקטלניזם" (Lo Catalanisme) (1886) הציג אלמיראל שני מאפיינים יסודיים אשר יעברו כחוט השני ברוב המוחלט של הרעיונות הלאומיים הקטלאניים לכל אורך המאה העשרים: אוטונומיה כלכלית ולצידה אוטונומיה תרבותית – שבמרכזה השפה הקטלאנית – במסגרת ספרד.¹¹⁴ הזהות הקטלאנית כדברי קונברסי, הוגדרה בראשיתה "באופן מעורפל באמצעות ייחוס הפער הכלכלי בין מדריד לקטלוניה להבדלים במנטליות של שני האזורים."¹¹⁵ רעיון אמורפי זה התגבש כבר בשנות ה-30 של המאה ה-19 לכדי תביעה מצד התעשיינים הקטלאנים להגנה מצד השלטון המרכזי על התעשייה המקומית אל מול תחרות זרה. תביעה זו נעשתה עם הזמן עיקשת יותר – וביקורתית יותר אל מול השלטון המרכזי – והגיעה לשיאה עם אובדן קובה ב-1898, אשר סיים את העידן הקולוניאלי הספרדי באמריקה.¹¹⁶

הביטחון העצמי הקטלאני במישור הכלכלי – האמונה ביכולת התעשייה המקומית להצליח 'אם רק יינתנו לה התנאים' – השתלב בביטחון עצמי תרבותי 'לשוני'. השפה הקטלאנית הפכה עוד באמצע המאה ה-19 ללב "הרנסנס" (renaixença) התרבותי באזור, שהתבטא בפריחה בתחומים רבים של אומנות ויצירה – בין היתר שירה, אופרה ותיאטרון. אולם בעוד הרנסנס התמקד במבט רומנטי 'אחורה', לעבר מסורות מקומיות קדומות, אלמיראל היה הראשון מבין שורה ארוכה של דמויות פוליטיות בולטות באזור אשר הדגישו את הצורך במבט 'קדימה': החברה הקטלאנית הייתה אמורה להתפתח באמצעות ספיגת השפעות חיצוניות – בין היתר באמצעות שפה שהלכה ונעשתה נפוצה ושימושית במישור התרבותי, כמו גם בחיי היום יום.

הביטחון העצמי הקטלאני – הכלכלי והתרבותי כאחד – בא לידי ביטוי עוד לפני אובדן קובה, במסגרת ועידה של הארגונים הפוליטיים המרכזיים באזור שנערכה במנרסה, צפונית לברצלונה, ב-1892. ועידה זו הולידה מסמך משמעותי – "בסיס מנרסה" – אשר שירטט את עיקרי התביעות לאוטונומיה מצד התנועה הלאומית כלפי השלטון המרכזי, במגוון תחומים: התאמת החלוקה האדמיניסטרטיבית של האזור למסורת הקטלאנית; שיריון משרות ציבוריות לקטלאנים; סמכות חקיקה וביצוע בנושאי מיסוי ומטבע; חקיקה אזרחית, פלילית ומסחרית אוטונומית; הגדרת יחידות קטלאניות ספציפיות לצבא הספרדי; הגדרת משטרה אזרחית ושליטה במערכת החינוך המקומית.¹¹⁷

תביעות שונות אלו יוצגו בין היתר על ידי אנריק פראט דה לה ריבה (1870-1917), אשר נבחר לנשיא ה'דיפוטסיו' (Diputacio) – הממשלה האזורית הקטלאנית – ב 1907. בפעילותו הפוליטית כמו גם בכתביו (בעיקר בספרו "הלאומיות הקטלאנית" [La Nacionalitat Catalana]) הנחשב לטקסט היסוד של התנועה הלאומית הקטלאנית) ביטא פראט, בדומה לאלמיראל, אמונה בעוצמתה התרבותית והכלכלית של קטלוניה לצד רצון להמשיך ולהשתייך למדינה הספרדית. אמונה זו באה לידי ביטוי במפעלים שונים לקידום התרבות הקטלאנית, בדגש על השפה – ובראשם "האוניברסיטה ללימודים קטלאנים" שנחנכה ב 1907 וכללה שלוש מחלקות: מדע, פילולוגיה וארכיאולוגיה (כולל היסטוריה). במסגרת זו בלטה עבודתו של הבלשן פומפאו פברה (1868-1948) שהחל לקדם סטנדרטיזציה של השפה הקטלאנית. עבודתו של פברה והאוניברסיטה בכלל ניצבו במרכז הפרויקט הקטלאני של הפצת השפה והפיכתה ל"ביטוי מוחשי לתרבות מודרנית ההולכת ונעשית עשירה ורהוטה".¹¹⁸ כפי שמדגיש שפיר, "המאפיין המגדיר המשמעותי ביותר של ייחודיות קטלאנית הוא השפה הקטלאנית...הלאומיות הבאסקית [לעומת זאת] הייתה חזקה יותר בלידתה בקרב חלקי האוכלוסיה שלא דיברו אאוסקרה".¹¹⁹ על עצם חשיבות סוגיית המהגרים וההבדל בין שני האזורים בהקשר השפה כותב קונברסי:

מכיוון שמספר המהגרים לשני האזורים היה עצום, היו השלכות הכרחיות הן על הזהות הבאסקית הן על זו הקטלאנית. מנהיגים לאומיים אולצו לנסח מחדש זהויות אזוריות ולקשרן להתפתחות החדשה [ההגירה]...מהגרים שהגיעו לשני האזורים התמודדו עם אפשרויות ודפוסים שונים מאוד של הכללה. הדבר קשור גם לקלות היחסית של לימוד קטלאנית, בהשוואה לקושי שבלמוד אאוסקרה עבור מהגר ממוצע המגיע ממקום אחר בספרד. התייעוד ההיסטורי הקטלאני מראה על מגמת היטמעות מתמשכת וארוכת טווח. לעומת זאת ההגירה בחבל הבאסקים אופיינה בקשיים רבים.¹²⁰

חשיבות השפה כערך ליבה מטמיע של הלאומיות האזרחנית הקטלאנית ניכרת ברעיונותיהם של תיאורטיקנים 'קלאסיים' של הלאומיות הקטלאנית¹²¹; בחיי היום-יום בקטלוניה; ובגישת מנהיגיה הפוליטיים גם בהווה. עדות לכך ניתן למצוא בדבריו של ג'ורדי פויול ב 1989, בעת מפגש עם ראש ממשלת ספרד דאז, הסוציאליסט פליפה גונזאלס, לפיהם "השפה והתרבות מהווים את ערכי הליבה של זהותנו כעם".¹²² כדברי קונברסי:

ניסיון המנהיגים הקטלאניים להגדיר מאפיין ספציפי של זהות קטלאנית נטה להדגיש טריטוריה ותושבות ('קטלאני הוא מי שחי ועובד בקטלוניה). ברמה שניה, כלפי פנים, ישנו ההיבט הלשוני ('קטלאני הוא כל מי שדובר קטלאנית), שאינו אוטומטי אך יכול להירכש. עם הדגש על תושבות או שפה, קריטריונים תורשתיים ('קטלאני הוא צאצא של קטלאנים') הושלכו הצידה.¹²³

ההבדל לעומת הלאומיות האתנית הבאסקית הינו משמעותי. ההכללה באמצעות לימוד השפה הייתה ועודנה נדבך בסיסי של הלאומיות האזרחנית הקטלאנית, אך עבור הבאסקים שימשה השפה במידה רבה למטרה הפוכה – להדרה. השפה שימשה גם כאן כאמת מידה להשתייכות, אך במובן ההפוך של 'אחרים משמעותיים' (significant others) למולם מוגדר הקולקטיב.

3.3.2 אראנה והתנועה הלאומית הבאסקית – היעדר ביטחון והיעדר ערך ליבה יציב

חבל הבאסקים נשען באופן מסורתי על יכולתו – הודות למסורת הפוארוס – לדחות את אלו אשר נתפסו כזרים בלתי רצויים. הלם התיעוש והמהגרים שהגיעו בעקבותיו השתלב כאמור בביטול הפוארוס – ולכן הרצון להמשיך ולדחות זרים היה ונותר דחף בסיסי בקרב הסקטור הכפרי, שמרקם חייו אוים על ידי התיעוש במידה הרבה ביותר. ביטוי מובהק לכך ניתן למצוא בהגותו של סבינו דה אראנה, האב המייסד של התנועה הלאומית הבאסקית והדמות המשפיעה ביותר על התפתחותה. אראנה ניסח לבדו את תוכניתה הפוליטית הראשונה של התנועה הלאומית הבאסקית, הגדיר את שמה של ארץ הבאסקים ואת גבולותיה, כתב את המנונה ועיצב את דגלה.¹²⁴ מבחינת אראנה, האתגר שהציבו המהגרים לחברה הבאסקית היה קודם כל אתגר גזעי שהצריך התגוננות, כפי שמדגיש בן עמי:

דאגתו העיקרית של אראנה הייתה למנוע את מה שהוא ראה כדגנרציה והכחדה אפשרית של הגזע הבאסקי כתוצאה מפלישת 'זרים', קרי מהגרים ספרדים שהיגרו לחבל הבאסקים בחיפוש אחר ההזדמנויות התעסוקתיות שנוצרו הודות לתיעוש המהיר של האזור. זרים אלו היו, על פי אראנה, ערב רב של סוציאליסטים נחותים, חסרי מוסר, נטולי אל וחתרנים. עצמאות באסקית נתפסה אם כן כצורך קיומי למול השפעות מפוררות אלו; העצמת התרבות והשפה הבאסקית נועדה להפריד בין הבאסקים 'האמיתיים' מהמהגרים הספרדיים... דגש רדיקלי שתמיד היה זר ללאומיות הקטלאנית השתקף בדרישה כי ההגירה הספרדית תוגבל על מנת לשמר את 'טוהר הדם' הבאסקי.¹²⁵

ברוח זו שימשה השפה כ"מסמן גבול" – כמכשיר הדרה, בניגוד ברור למקרה הקטלאני: אאוסקרה סייעה לא להטמיע זרים בקהילה כי אם למנוע מהם 'לטמאה' – ובמילים אחרות לסייע בשימור הגזע כערך ליבה אשר יבטיח את המשכיותה של 'אצולה קולקטיבית' באסקית.¹²⁶ כיצד ניתן להסביר את השימוש המתגונן בשפה? אראנה עצמו לא היה 'בן בית טבעי' בתרבות הבאסקית - רק בשלב מאוחר בחייו החל ללמוד את התרבות הבאסקית לעומקה ובכלל זה גם את השפה הבאסקית. לכן, בין היתר, חשש כי המהגרים שהציפו את חבל הבאסקים יתקשו להצליח במה שהוא עצמו עשה ולא ירצו או יוכלו לאמץ את התרבות הבאסקית. זאת, בראש וראשונה עקב הקושי האדיר הכרוך בלימוד השפה הבאסקית: בניגוד לקטלאנית הקרובה מאוד לספרדית ולכן קלה ללמידה עבור מהגרים משאר חלקי ספרד, לא אותר כל קשר בין אאוסקרה לשפה ידועה אחרת.¹²⁷

קושי זה היווה גורם בסיסי לחוסר הביטחון של הלאומיות הבאסקית, בוודאי בכל הקשור במידת יכולתה להטמיע זרים. אראנה ביקש להפוך את החיסרון ליתרון כאשר התייחס לחוסר היכולת של זרים לרכוש את השפה כמפתח להדרתם ולשימור הומוגניות חברתית.¹²⁸ יחסו של אראנה אל השפה הבאסקית היה אמביוולנטי: הוא הכיר אומנם במרכזיותה לזהות הבאסקית ואף השקיע מאמצים רבים בתחום הלשוני; אך מאמצים אלו לא כוונו לקירוב השפה אל הבאסקים עצמם אלא בעיקר להרחקתה מן המהגרים הספרדים (לכן למשל ביקש להחליף את סדר האותיות ולבטל את האות C, הספרדית 'במיוחד').¹²⁹

השפה הבאסקית, עוד יותר מאשר הקטלאנית, סבלה מדיגלוסיה, קרי קיום בלתי שוויוני לצד שפה אחרת בתוך קהילה אחת. קסטיליאנית – ספרדית – הייתה השפה הגבוהה בה נעשה שימוש במרחב הציבורי ולה, בניגוד לבאסקית, הייתה גרסה סטנדרטית. הבאסקית שימשה במרחב הפרטי למצבים בלתי פורמליים – בשיח משפחתי ובין מכרים קרובים – ונהנתה מיוקרה מועטה ביותר אפילו בחבל הבאסקים עצמו. כאן אנו שבים אל טיעונו של גלנר בדבר חשיבות הסטנדרטיזציה הלשונית בחברה מודרנית: רכישת השפה הספרדית – הסטנדרטית – נתפסה גם בחבל הבאסקים כתנאי הכרחי למוביליות חברתית ולכן הבאסקית הלכה ונדחקה לקרן זוית. שקיעתה של הבאסקית למצב דיגלוסי במשך מאות שנים שללה את האפשרות לכוננה ככלי תרבות גבוהה, בניגוד לקטלאנית שניצבה, כאמור, בלב רנסנס תרבותי משמעותי.¹³⁰ החולשה הלשונית הבאסקית הייתה גורם מרכזי ליחולשה תרבותית. בניגוד למקרה הקטלאני, בו התרחש מעבר בין שלב תרבותי לשלב פוליטי של הלאומיות, אראנה גילם בדמותו שילוב של שני השלבים גם יחד. ניתן לראות בכך שורש אפשרי נוסף של חוסר הביטחון הבאסקי, של לאומיות

הנשענת על יסודות חלשים יותר ובמידה רבה מומצאים: הרנסנס התרבותי הבאסקי היה 'צנוע' בהרבה מזה הקטלאני – ולא ניתן היה להסתמך עליו כאמצעי משמעותי להפצת השפה.¹³¹ לאור זאת אומצה השפה כמכשיר הדרה אל מול המהגרים ה'עלולים' ללמוד אותה, בעוד הגזע היווה את ערך הליבה המרכזי. שני ציטוטים של אראנה (מבין רבים רלבנטיים) ממחישים את הנקודה:

הכחדת שפתנו הינה נטולת חשיבות לחלוטין; כך גם אובדן ההיסטוריה שלנו; כך גם אובדן מוסדותינו שלנו הקדושים וכפייה של מוסדות מוזרים וליברליים; אף לא השיעבוד הפוליטי של מולדתנו; דבר, פשוט דבר מכל זה אינו משנה בפני עצמו, כאשר הוא מושווה לערבוב יחד של עמנו עם הספרדים, אשר, בתוך גזענו, מיידית ובהכרח מביא לבורות ולצניחה באינטליגנציה, לחולשה ולהשחתת הלב, ולניכור מוחלט; במילה, לסוף כל החברה האנושית.¹³²

אם תטפח אאוסקרה כשפה בלא מולדת, אויבי המולדת יוכלו להיות מובנים ויוכלו להבין באמצעותה. באסקים רבים אינם יודעים אאוסקרה. זה רע. רבים הם המאקטוס היודעים את השפה. זה גרוע אפילו יותר... בלב המולדת, כל באסקי שאינו יודע אאוסקרה הוא קוץ, כל באסקי היודע אותה ואינו פטריוט הוא שני קוצים; כל ספרדי המדבר אאוסקרה הוא שלושה קוצים.¹³³

ניתן לראות במילים אלו ביטוי ל"אתנו-רפובליקניזם" שהוזכר לעיל – לרצון למנוע ממייעוט אתני אפשרות השתייכות לסממני זהות משותפת של הקולקטיב, על מנת לצמצם ככל הניתן את אפשרות המיעוט להשתלב באותו קולקטיב.¹³⁴ זוהי דוגמה לאופן בו חוסר הביטחון של התנועה הלאומית הבאסקית – שילוב של נסיבות היסטוריות, מאפייני השפה ובעיקר השפעות התיעוש – ייצר תגובת נגד בדמות אסטרטגיה של הדרה. השימוש בשפה כמכשיר להרחקת הזרים מהווה עדות מרכזית למאפיין בסיסי של הלאומיות האתנית הבאסקית כפי שעיצבה אראנה: הגדרת העצמי באמצעות האחר, כאשר הרוב המוחלט של 'האנרגיה' והזהות הלאומית מתבסס על שלילת האחר, ופחות על בניית הזהות הלאומית ככזו המתקיימת באופן עצמאי, במנותק מהזר.¹³⁵

במובן זה בחר אראנה במנגנון הגנה מוכר: מי שחש מושפל על ידי קולקטיב יכול להגדיר עצמו כשונה ונעלה מאותו קולקטיב במובנים שונים ובכך 'להסביר' את בעיות היחסים איתו. אראנה בחר בגזע כערך ליבה אשר נועד לעורר ביטחון עצמי באסקי, כהמשך טבעי הן למסורת באסקית שבמרכזה מושג אצולת הדם, הן כתגובה לחוסר הביטחון השורשי של התרבות הבאסקית. באקלים הפוליטי והתרבותי בו כתב, כאשר רעיונות גזעניים היוו במידה רבה מוסכמה

בכל רחבי אירופה ואף במסגרת תנועות לאומיות אחרות בספרד דוגמת זו של גליסיה, תפיסתו של אראנה את הגזע כערך ליבה של הלאומיות הייתה רחוקה מלהיות חריגה.¹³⁶

לצד הגזע ניצבה לא הלשון כי אם הדת כערך ליבה נוסף. האלמנט הדתי - שמעולם לא היה פקטור מרכזי בחברה ובוודאי שלא בלאומיות הקטלאנית, נותר כגורם מרכזי בחברה ובלאומיות הבאסקית גם עם הגעת התיעוש.¹³⁷ נתונים אלה עיצבו את חזונו של אראנה, אשר זיהה בבירור בין גאולה דתית, גזעית ולאומית עבור הבאסקים.¹³⁸ אראנה עצמו ביטא את הניגוד המהותי בין ערכי הליבה שהתווה ללאומיות הבאסקית לבין ערכי הליבה של הלאומיות הקטלאנית, בדגש על הסכנה המוחשית הכרוכה בהיטמעות גזעית של מהגרים:

[העניין] איננו לדבר שפה זו אחרת, אלא ההבדל בין השפות שהוא האמצעי הגדול לשמור על עצמנו מן הזיהום של הספרדים ולהימנע מערבוב של שני הגזעים. אם אלו שפלו אלינו היו לומדים אאוסקרה היינו צריכים לנטוש אותה, תוך שאנו מכניסים לארכיונים בזהירות את המילון והדקדוק [של השפה], ולהקדיש עצמנו ללימוד רוסית או נורווגית, כל עוד אנו חשופים לדומיננטיות [של הספרדים]. עבור הקטלאנים זו תהיה תהילה גדולה אם הממשלה הספרדית הייתה מגדירה קטלאנית כשפה רשמית של כל ספרד; להיפך, אם דבר דומה היה קורה לאאוסקרה, הרי שזה היה עבורנו המכה הסופית של מוות בלתי נמנע המגיע מן הדיפלומטיה המעודנת ביותר.¹³⁹

ברוח זו המשיך אראנה והבהיר את ההבדלים שהתקיימו בין תוכניתו אל מול המהגרים לבין התוכנית הקטלאנית:

הפוליטיקה הקטלאנית...מתמקדת במשיכת ספרדים אחרים לקטלוניה, בעוד שהתוכנית הביסקיאנית דוחה את כל הספרדים כזרים. בקטלוניה כל אלמנט המגיע משאר ספרד עובר קטלאניזציה, והקטלאנים מרוצים כאשר מהגרים אורבניים מאראגון וקסטיליה מדברים קטלאנית בברצלונה. כאן [בחבל הבאסקים] אנו סובלים רבות כאשר אנו רואים את השם 'פרז' בתחתית שיר בבאסקית, כאשר אנו שומעים את שפתנו מדוברת על ידי סבל יוצא ריוחה או מוכר מסאנטנדר, או על ידי צועני, או כאשר אנו מוצאים מאקטו ברשימת שמות המלחים העוגנים בביסקאיה. הקטלאנים רוצים שכל הספרדים [המהגרים] החיים באזורם ידברו קטלאנית, אך עבורנו זה יהיה חורבן אם המאקטוס הגרים באזורנו ידברו אאוסקרה. מדוע? מכיוון שטוהר הגזע הוא, כמו השפה, אחד מבסיסי הסמל הביסקאיאני. כל עוד ישנו דקדוק טוב ומילון טוב, ניתן להקים מחדש שפה גם אם איש לא מדבר אותה. גזע, מרגע שאבד, אינו ניתן להחייאה.¹⁴⁰

חידוד דקויות אחד נדרש לסיום תת פרק זה. בכל הקשור למושג הגזע בתורתו של אראנה חשוב לזכור כי אבי התנועה הלאומית הבאסקית לא קידם תורת גזע ביולוגית דוגמת זו הנאצית. 'סולם הגזעים' של אראנה כלל אך ורק את הבאסקים ולעומתם את הספרדים. הייתה זו דוגמה קלאסית – וקיצונית למדי – של מושג "האחר המשמעותי", של הצורך בגורם שלילי למולו תוגדר הזהות העצמית. אראנה לא ביקש 'לקטלג את גזעי האנושות' ולא הציג התייחסות לגזע בהקשר של עם אחר כלשהו, זולת הספרדים. הבאסקים נתפסו על ידו כעליונים ביחס לספרדים – ללא כל התייחסות למעמדם ביחס לבני עמים אחרים, דוגמת האנגלים למשל. ביסקאיה ובלבאו בפרט קיימו קשר מסחרי הדוק עם התעשייה האנגלית – ובדומה לכך גם מועדון הכדורגל של בילבאו יקיים זיקה הדוקה למסורת הכדורגל האנגלית. זיקה זו לא סותרת בשום מובן את רעיונותיו של אראנה.¹⁴¹

3.4 המשכיות ושינוי בשתי התנועות הלאומיות – אחדות קטלאנית ופיצול באסקי

"הבאסקים השלימו עם דומיננטיות קטלאנית בקלות רבה יותר מאשר הקטלאנים ולכן היו מסוגלים לשמר זהות נבדלת אך משועבדת... בניגוד לקטלאנים לא היה ברשותם קורפוס משמעותי של טקסט כתוב אשר ישמר אחדות לשונית... באופן דומה היו הבאסקים מפוצלים פוליטית, ללא ממלכה חזקה אחת בדומה לזו שהתקיימה בקטלוניה... בעוד ברצלונה שימשה תמיד כמרכז מבריק לכל הדברים הקטלאניים, לבאסקים לא היה מוקד דומה שהוגדר בבירור." (קלוד מאר-מולינרו)¹⁴²

צינתי כבר לעיל כי הלאומיות הקטלאנית שמרה על מידה רבה של עקביות החל מראשיתה ועד לימינו אנו. השפה נותרה כערך הליבה המרכזי של התנועה הלאומית – מכשיר הטמעה שניצב ביסוד לאומיות אזרחנית הנוטה להכללה. הדבר היה נכון באותה המידה ביחס לשני גלי ההגירה המאסיביים – הן בשלהי המאה התשע עשרה, הן לאחר מלחמת העולם השנייה. לעומת זאת, שני גלי ההגירה המאסיביים בחבל הבאסקים גררו שתי תגובות שונות מאוד: במקרה הראשון, תחת השפעתו של אראנה, ניכרה דחיה של המהגרים על רקע אתני. במקרה השני ניכרה תחילתו של מודל היטמעות אזרחני, כאשר גם המהגרים הוזמנו על ידי אט"א 'להסתופף תחת כנפיו' של המאבק המזוין הבאסקי: עצם השתתפותם בו 'הפכה אותם לבאסקים' הרבה יותר מאשר מוצאם האתני – ובוודאי יותר מאשר השפה אותה דיברו.

האירוע שייצר את ההבדל המשמעותי בין שני גלי ההגירה ופתח את הפתח, בסופו של דבר, להולדתו של הטרור הבאסקי, היה מלחמת האזרחים. בין אירועי המלחמה השונים בלטה החרבת גרניקה, הבירה הבאסקית העתיקה. אף שהלופטוואפה הגרמני ביצע את הפעולה נצרב האירוע בתודעה הקולקטיבית הבאסקית כמהלך מכוון מצידו של פרנקו, אינדיקציה נוספת להיותו של השלטון המרכזי "מדכא אלים של זהות ותרבות באסקית".¹⁴³ ניתן לומר כי זהו מקרה קלאסי של הגדרה עצמית באמצעות הגדרת האחר, האויב: ה'זהות הבאסקית' הייתה מעורפלת משך מאות שנים בהן התקיים שיתוף פעולה הדוק עם הכתר; במהלכן השפה הבאסקית כמעט ולא תפסה מקום בחיי היום היום בחבל – אותה זהות התחזקה דווקא מעצם הניסיון לדכאה. כך סייע המעגל החיצוני ליישב את משבר הזהות הבאסקי במעגל הפנימי. אם אראנה נתקל בקשיים בנסותו להציב ערך ליבה ברור לתנועה הלאומית נראה היה שמשטר פרנקו 'פתר את הבעיה':

"הדיכוי השיטתי של התרבות הבאסקית הפך את הבאסקים ללאומנים".¹⁴⁴

עינויי הגווארדיה סיביל היו מסוגלים לעשות את שאראנה לא יכול היה (ואף לא רצה לעשות) – להציע למהגרים לחבל הבאסקים בסיס סולידריות המשותף להם ולבאסקים 'המקוריים'. הדבר נבע בעיקר מאופיו של הדיכוי שהפעיל המשטר: בעוד במקרה הקטלאני התמקד המשטר בשפה כערך הליבה בו 'יש לטפל', הרי שבמקרה הבאסקי, בהיעדר הגדרה ברורה ל'לב הלאומיות', בחר המשטר בדיכוי כולל. עדות לכך ניתן למצוא בעובדה כי עשרה מתוך אחד עשר צווי החירום שהוצאו על ידי פרנקו בין 1956 ל 1975 היו קשורים בחבל הבאסקים.¹⁴⁵

דיכוי זה אך ורק העצים את התמיכה באט"א, אולם חשוב להדגיש כי על אף פנייתה לטרור, בניגוד לשמרנות הפנ"ו (PNV – מובילת התנועה הלאומית הבאסקית¹⁴⁶) אט"א ייצגה במספר מובנים משמעותיים המשך של מגמות עמוקות בלאומיות הבאסקית. ראשית, גם על רקע גל ההגירה השני לחבל הבאסקים ייצגה אט"א נתיב לעומתי, הגנתי, לבניית זהות לאומית באסקית – ממש כשם שייצגה הפנ"ו אל מול גל ההגירה הראשון. לנוכח שני גלי ההגירה גם יחד לא הייתה התנועה הלאומית הבאסקית מסוגלת להגדיר בצורה ברורה, יציבה ומוסכמת ערכי ליבה שיכוננו זהות לאומית במנותק משלילה ברורה של האחר. הדת האזרחית אותה ניסתה אותה לכוון הייתה אך ורק 'דת אזרחית של אלימות'.

שנית, בהמשך לכך, בדומה לאראנה וחסידיו גם אט"א הציגה אידיאולוגיה בלתי יציבה: בשלבים שונים כללה התנועה, על התפלגויותיה השונות, עירוב של רעיונות גזעניים, דתיים ומרקסיסטיים – פעמים רבות בהשראת אראנה, פעמים אחרות תוך ביקורת מפורשת על רעיונותיו. מתוך בלבול אידיאולוגי זה נותר בסופו של דבר מושג הפעולה לבדו כערך ליבה של זהות באסקית: "מאפיין

קבוע של הארגון היה ונותר מחויבותו למאבק מזוין כנגד המערכת הפוליטית המרכזית, בתקווה כי פרובוקציות שכאלו יובילו לדיכוי הבאסקים מצד המדינה, [דיכוי אשר] בתורו יוביל להתקוממות המונים מהפכנית.¹⁴⁷

חרף העובדה כי אט"א צמחה מתוך ארגון סטודנטים ששאף לתחיה תרבותית – ובעיקר לשונית – באסקית, בסופו של דבר גם הגרסה הרדיקלית של הלאומיות הבאסקית לא יכלה להתבסס על השפה כערך ליבה יציב. במקום זאת, מעגל הפעולה-דיכוי-התגייסות נבחר לערך הליבה - והפך במהרה ליחזות הכל: "משלב מסוים פעולה החליפה לחלוטין אידיאולוגיה. הואקום האידיאולוגי והתרבותי התמלא על ידי פעולה ישירה כאמצעי היחיד שהעניק לתנועה תחושת שינוי ומטרה."¹⁴⁸ במקרה הקטלאני התקיים, במסגרת המעגל הפנימי, פרויקט תרבותי של בניית והעצמת זהות לאומית, כאשר הדיכוי החיצוני שימש לו קטליזטור. במקרה הבאסקי, לעומת זאת, נראה היה כאילו לתנועה הלאומית אין תוחלת בלא משטר דיכוי שיספק את ההיגיון לקיומה.¹⁴⁹

הולדתה ועליית חשיבותה של אט"א בתנועה הלאומית הבאסקית אך ורק העמיקה את הפיצול השורשי של הלאומיות הבאסקית, אשר נותרה עדיין ללא ערך ליבה שיאפשר הכללה 'מסודרת' של מהגרים. כך למשל המשיך הזלזול הגזעני בספרדים להתקיים מתחת לפני השטח, "ברמה האידיאולוגית", גם הרבה אחרי שכל השחקנים הפוליטיים הבאסקיים הסירו עקרונות גזעניים ממצעם הפומבי.¹⁵⁰ בדומה לרעיונותיו של אראנה והפני"ו אותה הקים, גם התנהלותה של אט"א אופיינה מיסודה בחוסר ביטחון ויציבות. הטרור של אט"א היה, במידה בלתי מבוטלת, התוצאה הסופית של הלם המודרניזציה הבאסקית. בהקשר זה אני מסכים חלקית עם דבריו של בן עמי הטוען כי

בסופו של דבר, החברה הבאסקית המודרנית פיתחה שיווי משקל יציב בין מודרניות למסורתיות, דו קיום ייחודי בין תיעוש וחברת המונים אורבנית מחד גיסא, ומנטליות פטריארכלית, פוריטנית ומיתולוגית מאידך. סימביוזה זו בין מסורת ומודרניות טיפחה את יצירתו של רגש דתי, אפילו אינטגרטיבי עמוק, שהכניסה הבאסקית הצליחה לזהות עם רוח של חיים קהילתיים. רגש זה מומש בגרסתו כמסע צלב בלתי סובלני, אשר יעמוד מאחורי הטרור הפנאטי של אט"א.¹⁵¹

במובן מסוים בחירתו של בן עמי במונח 'שיווי משקל יציב' מתמיהה כאן, שכן ניתן להגדיר את היחס בין מסורתיות ומודרניות לא כ'שיווי משקל יציב' אלא כפיצול עמוק שהיה טבוע בנסיונות שונים 'להגן על הבאסקיות מפני המודרניות'. כמובן, גם בקטלוגיה התקיימה, באופן טבעי,

"מנטליות מצור" ותחושת רדיפה מצד השלטון המרכזי (אשר מצאה את ביטויה גם בהתנהלות מועדון ברצלונה – כמתואר בהמשך).¹⁵² אולם בסופו של דבר הלאומיות הקטלאנית התפתחה גם בלי קשר הכרחי לשלילת האחר. לראיה, בשלהי שנות ה'60, תקופת 'פעמוני הלוויה של הפרנקואיזם' כפי שמכנה זאת בן עמי, הלך המפעל הלשוני הקטלאני והתפתח. כך למשל הופיע ב-1969 הכרך הראשון מתוך חמישה עשר הכרכים של "האנציקלופדיה הקטלאנית הגדולה" – חלק ממפעל שמולו לא התקיימה, שלא במפתיע, מקבילה באסקית. קונברסי מסכם את הניגוד בין הקטלאנים לבאסקים בהקשר זה בכותבו כי

תודות לעוצמתם התרבותית הפעילים הקטלאניסטיים רכשו ביטחון חדש בגורלם כאומה. אף שרוב כלי הביטוי הפוליטי הוצאו מחוץ לחוק, הקטלאנים יכלו תמיד למצוא נחמה בלימוד והגיה של מורשתם בוודאות כי תשרוד ותשגשג שוב. מצב זה היה מנוגד בבירור לחבל הבאסקים, בו שום תקווה שכזו יכלה להתפתח מצד האינטליגנציה הלאומנית, אשר נבגדה היסטורית על ידי האליטות הבאסקיות שעברו קסטיליזציה.¹⁵³

מילים אלו ממחישות שוב את המידה בה תלות מסלול היסטורית ביססה את ההבדל בין לאומיות קטלאנית בעלת יסודות אזרחניים חזקים המאפשרים הטמעה, לבין לאומיות באסקית אתנית במהותה, הנשענת על הדרה 'לעומתית'. שוני זה נותר על כנו גם במסגרת העידן הדמוקרטי בספרד. ההבדלים בין המודל ה'צרפתי' והמודל ה'גרמני' של לאומיות, במונחיו של ברובייקר, המשיכו לבוא לידי ביטוי בקטלוניה ובחבל הבאסקים.¹⁵⁴

3.5 העידן הדמוקרטי

"החוקה מבוססת על האחדות הבלתי ניתנת לחלוקה של האומה הספרדית, מולדת משותפת ובלתי ניתנת לחלוקה של כל הספרדים. היא מכירה ומבטיחה את הזכות לאוטונומיה של הלאומים והאזורים המרכיבים אותה ואת הסולידריות ביניהם." (חוקת ספרד, 1978, סעיף 2)¹⁵⁵

"קסטיליאנית היא השפה הרשמית של המדינה. כל הספרדים חייבים לדעת אותה ומחזיקים בזכות להשתמש בה. השפות הספרדיות האחרות יוכרו גם הן רשמית בקהילותיהן האוטונומיות המתאימות בהתאם לחוקיהן שלהן. העושר של המודלים הלשוניים השונים של ספרד מייצג מורשת אשר תהווה מושא לכבוד מיוחד והגנה." (סעיף 3)¹⁵⁶

חרף העמימות הנובעת מסעיפים שונים של החוקה הספרדית, אין ספק כי חוקה זו – גולת הכותרת של עידן הדמוקרטיה בספרד – הגדילה באופן ניכר את מידת האוטונומיה של האזורים השונים במדינה – ובראשם חבל הבאסקים וקטלוניה. למעשה, שני האזורים בולטים כל כך בהקשר החוקתי עד כדי כך ש"כמעט ולא ניתן להבין את החוקה מבלי להתייחס לתפקיד המכריע שמילאו הלאומיות הבאסקית והקטלאנית בדיונים שקדמו לאישורה."¹⁵⁷

במספר מובנים חשובים ביטא העידן הדמוקרטי המשכיות מצד התנועות הלאומיות. ראשית, פוליטית, בשני האזורים מודל האוטונומיה החדשה נבנה בהשראת החנרליטאט הקטלאני שהתקיים בתקופת הרפובליקה, על סמכויותיו השונות שתוארו לעיל. שנית, פרסונלית, המנהיגים הגולים של שתי התנועות הלאומיות שבו על מנת להנהיג את הממשלות האוטונומיות בשני האזורים. שלישית, אידיאולוגית, נשתמרה הבחירה המנוגדת של שתי התנועות בזהות לאומית אזרחנית (במקרה הקטלאני) ומנגד זהות אתנית – הניכרת במקרה הבאסקי בראש ובראשונה בדמות המשך הטרור הלאומני.¹⁵⁸

המישור האידיאולוגי הוא כמובן החשוב ביותר לענייננו והיה בו בכדי ליצור בעיה עמוקה עבור הלאומיות הבאסקית – בעיה שלא התקיימה בקטלוניה: כיצד לקיים זהות לעומתית כאשר אין עוד דיכוי למחות כנגדו? אותו חוסר ביטחון באסקי שתואר לעיל, הוא הגורם המרכזי לשימור היסוד ההגנתי בלאומיות, המתבטא באופן הבולט ביותר בהמשך הפניה לאלומות גם בעידן הדמוקרטי.¹⁵⁹ עמדתם של הלאומנים הרדיקלים שונה כמובן מזו של הלאומיות הבאסקית השמרנית נוסח הפנ"ו, שממשיכה עד היום להוות את הגורם הדומיננטי בפוליטיקה הבאסקית.¹⁶⁰ הניגוד בין ערכי הפנ"ו לערכי אט"א והרי-בטסואנה (ה"ב – Herri Betsuana), הזרוע הפוליטית של הארגון, היה ונותר חד משמעי וניכר בשיח השונה של שתי התנועות, המתואר על ידי מק-קלנסי:

עבור 'פטריוטים' רדיקליים [abertzale], 'עם הפועלים הבאסקי' הוא עם המדוכא על ידי הכוחות הכובשים של המדינה הספרדית ומנוצל על ידי קפיטליסטים צנטרליסטים. בהמשך לקו מטאפורות זה, העם הבאסקי הוא כבר אומה עם צבא עממי משלה (אט"א), שלוחמיו הם 'בניה הטובים ביותר'. פוליטיקאים באסקים שאינם מקדמים את המטרה [עצמאות מלאה] הינם 'בוגדים'; הניסיון לבנות תחנת כוח גרעינית על החוף הבאסקי הינו 'רצח עם'; כניסת ספרד לנאט"ו מוקעת כהפרה של 'ריבונות באסקית', טענות האנטי-לאומנים בעד לימוד אנגלית או צרפתית בבתי ספר במקום אאסוקרה הן 'אימפריאליזם לשוני'... לשם השוואה הפנ"ו איננה מעזה

להגדיר 'באסקיות' אך נראית כמחזיקה באופן בלתי מפורש בהגדרה אתנית קונבנציונלית במונחי גינאולוגיה, תרבות, שפה וטריטוריה.¹⁶¹

טענות הלאומנים הרדיקלים בדבר המשך 'רצח עם' באסקי פשוט אינן עומדות במבחן המציאות, כאשר האוטונומיה הבאסקית מוכרת על ידי השלטון המרכזי שאינו חותר עוד להומוגניזציה תרבותית, בוודאי לא באופן או בקנה המידה אליו חתר פרנקו. בהיעדר יכולת להניף את דגל הלאומיות התרבותית ולמחות כנגד דיכוי שאינו קיים עוד נעלם בסיס משמעותי של גיוס והזדהות עבור התנועה הלאומית הבאסקית: 'מעגל הקסמים' של אט"א נשבר והלאומיות הבאסקית השמרנית, בוודאי בגרסתה ה'אראניסטית', אינה רלבנטית עוד תרבותית, כלכלית או פוליטית, בעידן הדמוקרטיה בספרד. לאור כל זאת, הלאומיות הבאסקית ניצבת בפני משבר זהות מובהק, שראשיתו עוד בלידתה ובהתמודדותה 'הרעועה' עם השפעות המודרניזציה.¹⁶²

חיכוכים והתפלגויות שונות התקיימו, כמובן, גם במסגרת התנועה הלאומית הקטלאנית. יחד עם זאת, קונצנזוס בסיסי התקיים כמעט תמיד ביחס לשלושה יסודות: (1) ערכי הליבה של הלאום הקטלאני – ובראשם השפה; (2) מטרת הפרויקט הלאומי – אוטונומיה מירבית במסגרת המדינה הספרדית; ו (3) האסטרטגיה להשגת המטרה – בדמות מאמץ מתמשך לשימור וחיזוק התרבות הקטלאנית, בין אם כהתרסה אל מול דיכוי המשטר או במסגרת דמוקרטיה.

ניתן לומר כי קונצנזוס דומה לא התקיים מעולם בתוך התנועה הלאומית הבאסקית. האם התנועה הלאומית הבאסקית שואפת להשיג עצמאות מלאה לבאסקים או רק אוטונומיה? האם המטרה – שאיננה מוגדרת בצורה ברורה – אמורה להיות מושגת במאבק אלים או באמצעות 'התעצמות תרבותית' בדומה למתרחש בקטלוניה? ובשם אילו ערכי ליבה באסקיים מתקיים אותו מאבק? לשאלות אלו אין תשובה חד משמעית, גם כיום. החברה הבאסקית בכלל – והתנועה הלאומית בפרט – אינן מאוחדות סביב פתרונות ברורים. נראה כי השילוב בין חוסר יכולת וחוסר רצון (שני גורמים המזינים זה את זה) לטפח דת אזרחית רפובליקנית, מציב את הלאומיות הבאסקית בפני מבוי סתום. שורשיו מצויים עוד בבעייתו הבסיסית של אראנה, אשר התקשה להפוך את הלאומיות הבאסקית לתורה שתכבוש המונים – במיוחד כאשר אותם המונים גילו "בורות כללית ביחס למורשת התרבותית הבאסקית."¹⁶³

גם כיום, הפיצול המהותי המאפיין את הלאומיות הבאסקית, בשונה מן האחדות הבסיסית בקטלוניה, "מטיל צל על עתיד הלאומיות הבאסקית".¹⁶⁴ הפניו שימרה אומנם את מעמדה הדומיננטי כ'מפלגת האומה' הבאסקית, אשר מזוהה עם סמלי היסוד של הלאומיות הבאסקית

החל מימי אראנה. יחד עם זאת, הפיצולים הפנימיים בתוך המפלגה ובעיקר הניגוד בינה לבין ה"ב, שזכתה לתמיכה פוליטית בלתי מבוטלת, מעידים על עומק חוסר היציבות של התנועה הלאומית.¹⁶⁵ שמרנות הפניו, המבוססת על תמיכת מעמד הביניים ומקבלת את הסטטוס קוו, סותרת את המחאה הרדיקלית של ה"ב השואפת לערער את אותו סטטוס קוו וממשיכה לקדם אלימות באמצעות אט"א.¹⁶⁶ כאשר משווים בעיות אלו לקונצנוס הלאומי הקטלאני ניתן להבין מדוע בול למשל טוען כי "הקטלאנים יודעים כיצד להשתמש באוטונומיה שלהם טוב יותר מהבאסקים."¹⁶⁷

דוגמה לכך ניתן למצוא בפרויקטים לקידום הזהות הלאומית בשני האזורים, אשר נחלו מידות שונות ביותר של הצלחה. גם כאשר בחבל הבאסקים ננקטות פעולות שונות להעצמת התרבות הבאסקית ניתן לומר כי הצלחתן וחשיבות הינן סמליות בסופו של דבר, כאשר השפה היא הדוגמה הבולטת ביותר: גם מאמצים ממוסדים להגברת השימוש באאוסקרה אינם משנים את מעמדה הדיגלוסי. אפילו בקרב מלמדיה, שפת היום-יום 'האמיתית' נותרת ספרדית.¹⁶⁸ אכן, הניגוד בין מלאכותיות השימוש באאוסקרה לעומת טבעיות השימוש בקטלאנית ניכר בנתונים מספריים ברורים. לפני כעשור היו בקטלוניה כשישה מיליון תושבים, כאשר למעלה מ-90% מהם טוענים כי הם מבינים קטלאנית ולמעלה מ-60% טוענים כי הם משתמשים בשפה ברמה כזו אחרת. בשונה מאאוסקרה, קטלאנית שימשה תמיד את כל מעמדות החברה בקטלוניה. באאוסקדי, לעומת זאת, פחות מרבע מקרב 2.5 מיליון הבאסקים טענו באמצע שנות ה-90 כי הם דוברי אאוסקרה.¹⁶⁹ בסופו של דבר יוקרת השפה נותרה פחותה בהרבה ביחס לקטלאנית בקטלוניה, גם בעידן הדמוקרטי. קידום אאוסקרה נותר סימבולי הרבה יותר מאשר פרקטי. עם היעלמות משטר פרנקו נעלם לכאורה גם הצורך הפוליטי להשתמש באאוסקרה – ולמעשה ישנם חלקים באוכלוסיה הבאסקית הנמנעים במודע מלימוד השפה כחלק מדחיית משנתם של לאומנים באסקים רדיקלים.¹⁷⁰

תופעה זו, הנובעת מבעיות הלאומיות האתנית הבאסקית, כמעט ואיננה קיימת במסגרת הלאומיות האזרחנית הקטלאנית. גם כיום, כשם שהיה במידה רבה מאז היווסדן, שתי התנועות הלאומיות נבדלות זו מזו במידת אחדותן וביטחונן העצמי ובעיקר בערכיהן. הדת האזרחית הקטלאנית, אשר במרכזה ניצבה העצמה של תרבות ובעיקר שפה, ניצלה את המודרניזציה – ולימים גם את הגלובליזציה – ככלי התורם להתפתחותה. לעומת זאת, ערכי הליבה המדירים שגיבש אראנה, כמו גם התבססותה של אט"א על הפעולה האלימה כערך ליבה, הקצינו עוד יותר את אופיה הלעומתי של הלאומיות הבאסקית.

ניתן לראות את ההבדל המהותי בין ערכי הליבה של שתי התנועות כתולדה של תלות מסלול שונה – במסגרתה גורמים גיאוגרפיים, היסטוריים ותרבותיים התחברו יחדיו כדי להשפיע באופן ייחודי על כל אחד משני האזורים, אף שחלקו נסיבות מבניות דומות של שילוב במדינה הספרדית. שוני זה הוא הגורם המסביר את מקרי המבחן המוצגים להלן מתחום הכדורגל. השילוב בין מוחשיות הגלובליזציה של הכדורגל לבין יכולתו לייצג זהויות מורכבות הופך את המשחק ל'מנסרה' מעניינת במיוחד לבחינת המפגש בין לאומיות וגלובליזציה. כאמור, הדבר נכון במיוחד ביחס לשני 'המועדונים הלאומיים' הנדונים כאן, הודות למבנה הבעלות הדמוקרטי המאפיין אותם.

בפרק הבא אני מבקש להראות כי שני המועדונים גם יחד היוו משלב מוקדם מוסדות פוליטיים כשם שהיו ספורטיביים – ומעמדם זה נשמר לאורך השנים. בשנות הדיקטטורה בלט בעיקר המכנה המשותף בין המועדונים ככלי מחאה נגד דיכוי השלטון, אולם עם המעבר לדמוקרטיה ולאחריו בעידן הגלובליזציה של המשחק התחדדו ההבדלים ביניהם, בכל הקשור לתנועת הון, עובדים ותרבות, ובכך שיקפו באופן מוחשי את השוני בערכי הליבה של שתי התנועות הלאומיות.

4. מועדוני הכדורגל כמבטאי לאומיות - טרם העידן הגלובלי

"הבטון של הקאמפ בנואו בברצלונה מדבר בקטלאנית והסן מאמס שבבילבאו מדבר באאוסקרה..."
(אדוארדו גלאנו)¹⁷¹

4.1 ייסוד המועדונים, פוליטיקה וזרים

אתלטיק בילבאו וברצלונה ביטאו זיקה בין כדורגל לפוליטיקה במידה רבה מיום היווסדם. הקמתם הרשמית השתלבה, אפילו במובן הכרונולוגי הפשוט ביותר, בהתפתחות הראשונית של התנועות הלאומיות הן בחבל הבאסקים הן בקטלוניה, בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים. הצטלבות דרכים זו של כדורגל ופוליטיקה אינה מקרית – ובמקרה הבאסקי, עוד יותר מאשר הקטלאני, הדבר ניכר במידה רבה מהרגע הראשון. התפתחות הכדורגל כספורט פופולארי בחבל הבאסקים הקבילה להתפתחות תפיסת הבאסקים את עצמם כ"קהילה פוליטית", ולעיתים שני האפיקים הצטלבו ממש.

כך היה למשל כאשר חוסה אנטוניו אגירה, שחקן עבר של המועדון, היה לנשיא הראשון של הממשל האוטונומי הבאסקי בתקופת הרפובליקה (1936) ובכך גם לדמות מרכזית בתולדות התנועה הלאומית. אגירה היווה דוגמה בולטת לאימרה שהפכה לנפוצה בחבל הבאסקים, לפיה "כל מי שרוצה להיות מישוהו בפוליטיקה הבאסקית חייב להיות בוגר האוניברסיטה הישועית או כדורגלן עבר."¹⁷² כדברי בול, בעקבות אגירה "כל נשיאיו הבאים של המועדון השתייכו לפניו. אם לא, הם לא היו מגיעים מעולם לתפקיד."¹⁷³

גם בקטלוניה התרחש תהליך דומה, כאשר בארסה הפכה במהירות רבה לסמל לאומי, עימו מזוהים אישים פוליטיים אשר הבינו את חשיבות הספורט בזירה הציבורית. למעשה הקמת המועדון ב 1898 – השנה שהיוותה נקודת מפנה, כאמור, בצמיחת הבדלנות הקטלאנית - לוותה בהתבססות הכדורגל כתופעה פוליטית באזור.

דוגמה מובהקת לכך מהווה 'פרשת הקריקטורה'. ב 1905 פירסם מגזין סאטירי בברצלונה איור שביקר את כישלון הצבא הספרדי בקובה באמצעות משחק הכדורגל: קהל גדול, העושה את דרכו למסיבת ניצחון הנערכת באיצטדיון כדורגל, מעורר את סקרנותו של עובר אורח, אשר שואל קצין על סיבת ההתכנסות. כאשר הקצין עונה כי מדובר ב"נשף ניצחון" משיב הצופה "אם כך הם מוכרחים להיות אזרחים." המגזין נסגר לאחר שהורשע בהעלבת הצבא, מה שהביא אך ורק למחאות קולניות יותר מצד חוגים בדלניים; באותה תקופה "החלה להתבסס בקטלוניה...ההבנה כי ספורט ופוליטיקה יכולים להיות חלק מאותה זהות תרבותית."¹⁷⁴ הבנה זו התגבשה במהרה

לכדי זהות קטלאניסטית מובהקת של מועדון ברצלונה, שהתבססה בין היתר כניגוד לקבוצה האחרת שהוקמה בעיר ב 1909 - אספניול. המועדון החדש לא רק בחר בשם המתריס, באיותו הספרדי ולא הקטלאני, אלא אף ביקש וקיבל את חסות בית המלוכה. כך הפך "ריאל קלוב אספניול", עם סמל בית המלוכה על מדי הקבוצה, לניגוד חד וברור לבארסה וצבעי קטלוניה בסמלה. ניגוד זה ביטא את תביעתם של מונרכיסטים דוברי ספרדית אשר ביקרו את מעמד הביניים שגיבה את בארסה – ואת הלאומיות הבדלנית הקטלאנית.¹⁷⁵

חלק מהותי ממחאתם של מייסדי אספניול נגע בזהות מייסדי היריבה העירונית: מועדון ברצלונה נוסד על ידי שווייצרי, האנס גאמפר, יחד עם צמד אנגלים - ולכן היווה מימיו הראשונים סמל להכללת השפעות זרות. בולטות הזרים בברצלונה הייתה הסיבה המרכזית לכך שמתנגדיו בחרו דווקא בשם אספניול (שנכתב בצורתו הספרדית ולא הקטלאנית) עבור המועדון החדש שהקימו. הניגוד הפוליטי בין אספניול לברצלונה נעשה מוחשי ב 1918, כאשר, בהשראת "14 הנקודות" של הנשיא האמריקני וילסון, הקמפיין לאוטונומיה קטלאנית צבר תאוצה. עצומה רחבה למען עצמאות צברה מומנטום בקטלוניה – אך ראשי אספניול לא רק נמנעו מלצרף את חתימתם אליה אלא גם הניעו עצומה הפוכה המתנגדת לאוטונומיה.¹⁷⁶

האקט הפוליטי המשמעותי ביותר בתקופה זו מצידה של ברצלונה, לעומת זאת, הגיע ב 1925. ב 14 ביוני באותה השנה נערך בלס-קורטס (Les Cortes), אצטדיונה של הקבוצה, משחק ידידותי שהכנסותיו נועדו לשמש את האורפאו קטאלה (Orfeo Catala). האורפאו הייתה אגודה מוזיקלית שנוסדה בכדי לשמר את מורשתו של אנסלם קלאווה (Clave) – קטלאניסט, אבי המוזיקה הקטלאנית במאה ה 19 ודמות תרבותית מרכזית באזור. משטר דה ריברה, שהספיק עד למועד זה לבטל את הממשל האוטונומי הקטלאני ולאסור על שימוש בשפה הקטלאנית בציבור, אישר את קיום המשחק, בו התמודדה ברצלונה מול קבוצה בשם יופיטר, בתנאי שהאירוע לא יכלול מחווה כלשהי לאגודה. חרף איסורי המשטר, האירוע הפך לאירוע 'בדלני' מובהק, כפי שמתאר ברנס:

אלו שכעסו על הצעדים [בהם נקט המשטר] היו רוב באי האיצטדיון באותו יום. על אווירת ההתרסה העידה נוכחותם בתא המנהלים של צמד פוליטיקאים קטלניסטים מובהקים, פרנססק קאמבו [Cambo] וחואקין ונטוסה קאלווי [Calvell], לצד מייסד האורפאו, לואיס מילה פאחס [Pages]. אולם המחאה התבלטה באופן דרמטי במחצית כאשר להקת מלחים בריטיים מן הצי המלכותי שהוזמנה לאירוע... החלה לנגן את ההמנון הספרדי. מן היציעים עלה בוז קולקטיבי

בעוד יושבי תא המנהלים שומרים על שתיקה. המרינס הפסיקו לנגן... ואז החלו לנגן את ההמנון האנגלי. הקהל פרץ בתשואות ספונטניות. בנסיבות נורמליות היה האירוע כמעט בגדר פארסה. אולם לא ניתן היה להכחיש את מידת הרצינות בה פירש אותו המשטר. בתוך ימים הוצא צו צבאי אשר קנס את מנהלי בארסה והפסיק את פעילות המועדון והקבוצה לחצי שנה.¹⁷⁷

בול מדגיש בשפה סרקסטית עד כמה משמעותי היה אירוע זה בהגדרת התודעה הפוליטית של המועדון, על מנהליו ואוהדיו: "אכן נראה כאילו רוביקון כלשהו נחצה באותו יום, כאילו התבססה הכרה ציבורית בכך שהדברים לא ייוותרו עוד כפי שהיו וכי ברצלונה הגדירה עצמה באופן בלתי הפיך כקהילת בוגדים בולשיביסטיים, חוטפי החלום על ספרד מאוחדת."¹⁷⁸ חשיבות דומה נודעה גם להחלטה שהתקבלה באתלטיק בילבאו ב 1919, על שימוש בשחקנים באסקים בלבד בשורות הקבוצה, כאקט פוליטי-בדלני מודע. מדיניות זו של התבססות על ה"קאנטרה" תאפיין את הקבוצה ממועד זה ועד לימינו אנו (וכמובן שחשיבותה תגדל, כאשר בעידן הגלובלי ריבוי שחקנים זרים בכל קבוצה ייהפך לתופעה נפוצה. אולם על כך בהמשך).

תהליך התבססות המועדונים כסמלים לאומיים התקיים, אם כן, בשנות העשרים בראש ובראשונה כתגובה לדיכוי פוליטי. דינמיקה זו התעצמה עוד יותר במהלך מלחמת האזרחים. כשם שאתלטיק סבלה במהלך המלחמה מהכנעתו הפוליטית של ראש הממשלה הבאסקי שזוהה עם המועדון כשחקן עבר, כך הוכנעה גם הלאומיות הקטלאנית שייצגה ברצלונה, במובן הפיזי: ג'וזפ סוניול, הנשיא הקטלאניסטי של המועדון, אשר ראה בתפקידו קרש קפיצה לתפקיד פוליטי 'רשמי' במסגרתו יקדם בדלנות אזורית, נרצח על ידי כוחותיו של פרנקו ב 1936, בראשית המלחמה. אירוע זה, כפי שמדגיש בול, העצים את 'הדרך הפוליטית' בה הלך המועדון מאז 1925:

הרצח וטיוחו במהלך ולאחר שנות פרנקו הפך לאחד מן המוטיבים המגדירים את הקטלאניזם...כשם שרצח המשורר לורקה על ידי הגווארדיה סיביל היווה עדות חד משמעית לאלימות הימין הפאשיסטי, כך מותו של סוניול נתפס כיום כרגע המכונן האמיתי של המועדון, של חילול הקודש של אידיאולוגיה בעודה באיבה, של בדלנות תרבותית, עצמאות והזכות לאוטונומיה. הרצח הוכיח כי אפילו אז, בארסה הייתה יותר ממועדון...¹⁷⁹

בשני האזורים, אם כן, נוצר זיהוי בין המועדונים לתנועה הלאומית. זיהוי זה נעשה מוחשי עוד יותר כאשר שחקני שני המועדונים יצאו לגלות כפויה במהלך המלחמה. שחקנים אלו הרכיבו שתי 'נבחרות לאומיות', באסקית וקטלאנית, אשר סייעו בגיוס כספים למאמץ המלחמתי הרפובליקני

באמצעות משחקי ראוה באירופה ובאמריקה. במשחקים אלו הגדירו עצמן הקבוצות רשמית כינבחרת לאומית.¹⁸⁰

4.2 זיכוי בתקופת פרנקו

לאחר מלחמת האזרחים השקיע משטר פרנקו מאמצים מרובים 'לגרש את רוח הבדלנות' משני המועדונים – הן בילבאו הן ברצלונה. מאחר שעצם החברות בהם הוגדרה בתיקי המשטרה כסימן מחשיד לנטיות רפובליקניות מסוכנות, לא היה זה מפתיע כי המשחק הראשון שנערך בלס-קורטס לאחר סיום המלחמה כלל את שניהם ונועד לשמש כ'תצוגת תכלית' פוליטית מצד השלטון, כפי שמתאר ברנס:

האירוע היה 'משחק ידיות' בין 'נבחרת ספרדית' שלבשה את מדי בארסה לבין קבוצת הנוער של אתלטיק בילבאו...שלא במפתיע, הספרדים הביסו את הבאסקים 1-9. המפגש היה עלבון לצבעי הקבוצה וכוון בבירור לטשטש כל תחושת גאווה או זהות בקרב לאומנים קטלאניים ובאסקים...למשחק קדם טקס הוקרה למדינה החדשה...המארגנים הכריזו במפורש על מטרתו – גירוש שדים בדלניים מן האיצטדיון והכללת ברצלונה במסגרת הפוליטית, חברתית ותרבותית חובקת-הכול של ספרד הפרנקואיסטית. הנואם הראשי, ארנסטו חימנו קבאיירו [Caballero], אחד האידיאולוגים הראשיים של פרנקו...הוקיר את קטלונה אשר 'נגאלה' על ידי צבא עטור תהילה ואת מועדון הכדורגל אשר 'הוסט מדרך האור' על ידי כוחות מרושעים העוינים למדריד. הוא סיים בהכרזה כי האוויר באיצטדיון 'מריח מפרחים ואימפריה'. גירוש השדים הושלם. קריאות 'ויוה אל ברצלונה' ו'ויווה אספנייה' צלצלו באיצטדיון.¹⁸¹

למרות 'טקס הגירוש' הממשי רוח הבדלנות בשני המועדונים לא נעקרה במלואה על ידי משטר פרנקו, אלא רק הודחקה לאורך רוב שנותיו, לנוכח כוח הכפייה שהפעיל. אחד מצעדיו הראשונים של המשטר - מהלך סמלי אך בעל חשיבות מהותית - היה אילוץ שני המועדונים לשנות את שמותיהם בעלי המקור האנגלי לשמות ספרדיים 'ראויים': FC ברצלונה הקטלאני שונה ל'ברצלונה קלוב דה פוטבול' הספרדי וארבעת הפסים הצהובים-אדומים בסמל המועדון, המייצגים את קטלונה, הפכו לשניים בדומה לדגל הספרדי; אתלטיק בילבאו האנגלי הפך ל'אתלטיקו בילבאו' הספרדי. שני המועדונים אולצו לקיים כל תקשורת וישיבה רשמית בספרדית – במקום באסקית וקטלאנית – כאשר ברקע תמונות פרנקו וסמלים פלנחיסטיים; 'השד הבדלני' גורש מאיצטדיוניהם: דגלים לאומיים וסימאות מחאה נאסרו לחלוטין.¹⁸²

המשטר גילה גם מעורבות מתמשכת ושיטתית במינוי מנהלי המועדונים – שכמובן לא עקרה את גרעין התמיכה הלאומי בהם. בשני המועדונים כאחד הוצבו אישים שזוהו כמנותקים מן הבדלנות האזורית, אך הן אתלטיק בילבאו והן ברצלונה המשיכו להוות סמלים לאומיים.¹⁸³ בסופו של דבר, כל הצלחה של הקבוצות נתפסה על ידי אוהדיהן המקומיים כעדות לנחישות הלאומית להתגבר על הדיכוי שהפעיל המשטר. במידה רבה ניתן לומר כי ככל שגבר הדיכוי כך גברה גם הנחישות.¹⁸⁴ היסטוריה רשמית של תולדות אתלטיק בילבאו, שפורסמה על ידי המועדון בשנת 1986, אף נקטה במילים הבאות, בהתייחס למצוקה הכלכלית החריפה לאחר המלחמה: "בשנות הקיצוב והשוק השחור אתלטיק הייתה 'המזון האחר' של אנשי בילבאו ואיריניצי [irritizi] (באסקית – מחאה, צעקה) של העם הבאסקי, שהוטחה לכל ארבע כנפות הארץ."¹⁸⁵

מגרשי הכדורגל – במיוחד אלו של בילבאו וברצלונה – שימשו כמחסה עבור התנועות הלאומיות, מקלט נדיר בו ניתן היה לבטא זהות לאומית, גם בעת בה בהנהלות המועדונים ניצבו 'בובות' מטעם השלטון. כך למשל התייחס גרגוריו לופז ריימונדו, מבכירי המחותרת הקומוניסטית שהתנגדה לפרנקו, למקלט הפוליטי שסיפק מגרשה של ברצלונה מול המשטר:

אלו היו זמנים מסוכנים. היה עלינו להיות זהירים מאוד באשר למי פגשנו והיכן. הם [מנגנוני הביטחון של המשטר] כל הזמן צפו בנו, עקבו אחרינו... מוזר ככל שזה יישמע, בלס-קורטס חשתי מוגן באופן שלא חשתי ברחוב, היכן שתמיד הסתכלתי מאתיים מטר קדימה למקרה שאזהה שוטר... בחוץ, בעיר, הפאשיזם בלט לעין – שמות הרחובות, הסמלים הפלנחיסטיים, הדיוקנאות של פרנקו, הדגלים – אבל בתוך האיצטדיון הייתי בין ההמונים והרגשתי... שכולם מסביבי היו למעשה אנטי-פאשיסטיים עמוק בפנים... הנהלת המועדון הייתה פרו-פרנקואיסטית ונבחרה על ידי המשטר ללא ספק, אך לא האוהדים – הם זיהו עצמם עם קטלוגיה דמוקרטית.¹⁸⁶

4.3 שלהי עידן פרנקו ותחילת העידן הדמוקרטי

4.3.1 ספורט ופוליטיקה – יד ביד

בסוף שנות ה'60 חוותה ספרד ליברליזציה כלכלית שהתמקדה בחבל הבאסקים וקטלוניה ואשר הביאה עימה גם קריאות להרחבת חירויות פוליטיות. המשטר ההולך ומסתגר, הנשען על סמכותו האישית של רודן מזדקן אשר בריאותו הלכה והתרופפה, מצא עצמו פחות ופחות מסוגל לדכא ביטויי מחאה פוליטיים שבעבר לא היו מורשים. ב 1969 – כאמור, ראשית "פעמוני הלוויה של הפרנקואיזם" – מינה פרנקו את הנסיך חואן קרלוס ליורשו; נאלץ להתמודד עם שערורייה

פיננסית רחבת היקף; ולהסתגל למציאות בה טרור, שביתות והפגנות סטודנטים למען דמוקרטיה וזכויות אדם מתרחשות כולן לעיתים תכופות יותר ויותר.¹⁸⁷

התגברות המחאה הפוליטית מצאה את ביטויה, כמובן, גם בכדורגל. בשלהי שנות ה'60 הפך הדגל הבאסקי (האיקוריינה – Ikurrina) המתנופף בראוותנות למראה קבוע ביציעי סן מאמס, אף שהצגתו הייתה עדיין בלתי חוקית (אוהדי בילבאו הקפידו להעלים שוב ושוב את הדגלים לפני ששוטרים הספיקו להגיע ליציע); ב 1968 'נוסד' המוטו הרשמי של ברצלונה ("יותר ממועדון") מוטו המכוון מפורשות לתפקיד הפוליטי אותו ממלא המועדון, החורג מתחומי המגרש. שלא במקרה, מוטו זה הושמע לראשונה בנאום הבכורה של הנשיא (הזמני אומנס) נארסיס דה קארראס (Carreras), שהיה הנשיא 'הקטלאניסטי' הראשון של ברצלונה בעידן פרנקו.

לאחר כהונתו הקצרה של קארראס הפך בדצמבר 1969 אוגוסטין מונטאל, קטלאניסט מובהק עוד יותר, לנשיא – וכך נפתח אחד העידנים הפוליטיים המובהקים ביותר בתולדות המועדון. בתקופת מונטאל, כדברי ברנס, "הזיווג בין פוליטיקה לספורט, שמעולם לא היה רחוק מברצלונה, הגיע לרמה חדשה."¹⁸⁸ זיווג זה התמקד בדפוס דומה לזה שהתרחש בבילבאו כבר שנים רבות קודם לכן, של סימביוזה בין המועדון למפלגה פוליטית. בחבל הבאסקים אתלטיק בילבאו והפניו צעדו יד ביד החל משנותיו הראשונות של המועדון – וכעת בקטלוניה הצלחתה הספורטיבית של בארסה השתלבה בהתפתחות מפלגת ה CiU הקטלאניסטית של ג'ורדי פויל.¹⁸⁹

גם במקרה בארסה, כמו במקרה בילבאו, הזיהוי בין המועדון למפלגה היה בראש ובראשונה פרסונאלי. בכירי הנהלת המועדון שמונו על ידי מונטאל היו גם שותפים בכירים לדרכו הפוליטית של פויל, אוהד ברצלונה מצעירותו, אשר ראה ב"הנעה תרבותית" של קטלוניה, בתחומים שונים וביניהם הכדורגל, את הבסיס לאוטונומיה פוליטית. פויל, לימים נשיא החנראליטאט, ריצה 3 שנות מאסר (1960-1963) לאחר שהורשע ב"חתרנות פוליטית" כמי שאירגן את שירת ההמנון הקטלאני בקונצרט בו נכחו נציגי המשטר, אך המשיך במאמציו לטפח תרבות קטלאנית. מאמצים אלו התמקדו ב"בנק קטלאנה", הבנק שהקים, אשר חיקה ביוזעין את שאיפתה של ברצלונה להיות "יותר ממועדון": מוסד זה היה "יותר מבנק באופן בו הזדהה עם האזור – כל תזכיריו הפנימיים נכתבו בקטלאנית והבנק יצא מגדרו על מנת לטפח תרבות ותעשייה קטלאנית."¹⁹⁰

הזיקה בין הבנק למועדון הייתה טבעית, במיוחד בימי מונטאל. דוגמה מובהקת מהווה המימון שהעניק הבנק לעסקת העברתו לקבוצה של יוהאן קרויף ב 1973 – אחד מגדולי שחקני הכדורגל בכל הזמנים. הבנק לא רק מימן את ההעברה (היקרה ביותר עד אז בתולדות המועדון)

אלא אף הגדיר אותה כ"יבוא חקלאי", על מנת להפחית את שיעור המס שהמועדון נדרש לשלם.¹⁹¹ ההתעצמות המוחשית של הזיהוי בין ברצלונה לבין הבדלנות הקטלאנית הובילה את פרנקו, עוד ב-1971, להבהיר באופן אישי למונטאל ולחברי הנהלת המועדון כי עליהם לצמצם את ביטויי הלאומיות הקטלאנית במועדון. ברם, הקו הקטלאניסטי המובהק שהוביל מונטאל נותר בעינו; המועדון המשיך לשתף פעולה עם הפוליטיקה הבדלנית שקידם פויל. שיתוף פעולה זה הגיע לשיאו בנובמבר 1974, שנה לפני מות פרנקו, כאשר במנזר מונסראט – סמל קטלאני מסורתי¹⁹² – התרחש אירוע שהיה בה-בעת ספורטיבי ו(בעיקר) פוליטי. כ-6000 אוהדי ברצלונה התכנסו בראשות פויל - לכאורה על מנת לציין 75 שנים לייסוד המועדון אך למעשה על מנת לציין את הקמת ה-CiU.¹⁹³ מונטאל תיאר בעצמו את 'הכסות' הספורטיבית שהעניק המועדון בהובלתו לאירוע פוליטי זה:

במהלך כהונתי כנשיא, ברצלונה כמוסד תמכה ברעיון האוטונומיה הקטלאנית...ראיתי זאת כתפקידי להבטיח יציבות, אולם הפוליטיקה הייתה בלתי נפרדת מהמועדון...לי עצמי היו קשרים אישיים עם פויל והייתי בעדו פוליטית. מפלגתו נוסדה באמת באותו יום במונסראט, היכן שקבוצות של אוהדי ברצלונה, בהובלת אנוכי וראש המנזר, סיפקו כיסוי לפגישה פוליטית בין פויל ואנשיו.¹⁹⁴

עם מותו של פרנקו הפך החיבור בין המועדון לאנשי פויל – באמצעות ה"באנקה קטלאנה" - למוחשי עוד יותר, כאשר מספר אישים כיהנו בו-זמנית בתפקידי מפתח בשני המוסדות.¹⁹⁵ חיבור זה היה מתבקש מבחינתו של פויל, אשר הצהיר כי "בארסה היא כמו ייצוגים פולקלוריסטיים אחרים של עמנו. בדומה למונטסראט, היא דוגמה לעתודות עליהן אנו יכולים להסתמך כאשר מקורות אחרים מתייבשים, כאשר דלתות הנורמליות סגורות בפנינו."¹⁹⁶

שני המועדונים גם יחד המשיכו, עם מותו של פרנקו ופתיחת העידן הדמוקרטי, להוות סמלי לאומיות; אם קודם לכן ביטאו את המאבק הבאסקי והקטלאני לאוטונומיה, כעת ביטאו את הצלחתו. דוגמה מובהקת לכך היווה המאמץ מצד שני המועדונים גם יחד לייצג – באופן מפורש ומוצהר הרבה יותר מבעבר – את 'הנבחרות הלאומיות' של שני האזורים. תחושת האוהדים כי הקבוצות הן 'הנבחרת' תורגמו לפעילות מעשית: הונהגה מסורת הנמשכת עד היום של משחקי ידידות, בהן התמודדו נבחרות לאומיות מרחבי העולם נגד 'נבחרת קטלוניה' ו'נבחרת אאוסקדי' – שהורכבו שתייהן, ברובן המוחלט, מנציגי שני המועדונים.¹⁹⁷ המועדונים שימשו

כנבחרת לאומית גם במובן עמוק, פוליטי יותר. כך למשל מתאר פוסטר קטלאני ידוע את 'נבחרת קטלוניה' של 1976, בה נכללים בכירי הפוליטיקאים הקטלאנים הבדלניים בתמונה קבוצתית כאשר ראשם 'מודבק' על מדי ברצלונה ותפקידם במגרש מוגדר כאנלוגיה לתפקידם הפוליטי.¹⁹⁸

כשם שברצלונה תפסה מקום מרכזי במאבק הקטלאני כנגד המשטר הגוסס, גם בילבאו ביצעה מחוות פוליטיות מובהקות אשר נחקקו בזיכרון הקולקטיבי הבאסקי. אולי הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא המפגש המפורסם בין אתלטיק בילבאו וקבוצה באסקית נוספת, ריאל סוסידאד, בדצמבר 1976 – שנה לאחר מותו של פרנקו. במשחק זה עלו הקפטנים של שתי הקבוצות למגרש כאשר הם נושאים את האיקורינה, אשר הונח לאחר כבוד במרכז המגרש כאשר ברקע מושמע אחד מהמוני אט"א. בתולדות הלאומיות הבאסקית היה זה, כדברי בול המתגורר בחבל, "אירוע מעצב אותו זוכרים הבאסקים כולם."¹⁹⁹

לא עבר זמן רב שגם הנהלות המועדונים, שלא היו עוד כנועות למשטר, השתלבו במוצהר במסר הלאומי שייצגו שתי הקבוצות. טרם משחק של אתלטיק בילבאו באוגוסט 1977 הניף חזוס מאריה דונאבטיה, הנשיא החדש של המועדון (שנבחר זה עתה) את האיקורינה לתשואות הקהל בסן מאמס; ריקודי פולקלור באסקיים בוצעו במגרש בליווי כלים מוזיקליים מסורתיים; והשחקנים עלו למגרש מול 'משמר כבוד' שיצרו הרקדנים. דונאבטיה הצהיר מאוחר יותר כי אף שהנפת הדגל לא הייתה חוקית במובן הטכני הרי שהיא הייתה בבחינת "היענות לרצון לאומי."²⁰⁰

ארבעה חודשים לפני כן, באפריל 1977, הצהיר נשיא ברצלונה דאז מונטאל באופן רשמי כי

למועדון תפקיד היסטורי ב'מאבקנו הקולקטיבי' כנגד דיקטטורה ודיכוי...היום, כבשנות ה'30,
המילה אוטונומיה נשמעת בכל ארצנו והקריאה 'אנו רוצים את זכויותינו' שייכת לקטלוניה
הנולדת מחדש ומסתכלת אל עבר העתיד. קטלוניה מוכנה לחיות לנצח בחופשיות ואחוה עם
עמיה האחרים של המדינה הספרדית בתנאי שוויון וכחלק מדמוקרטיה.²⁰¹

הביטחון העצמי המתגבר של שתי התנועות הלאומיות בא לידי ביטוי גם באירועים משותפים שונים במגרש. כמתואר לעיל, בראשית עידן פרנקו נאלצו שתי הקבוצות לשחק זו מול זו במשחק ראווה כאשר שמן, חולצותיהן ושחקניהן הוכתבו כולם על ידי המשטר בכדי לטשטש כל סממן בדלני; לאחת מות הרודן, לעומת זאת, הפכו המשחקים בין בילבאו לברצלונה למפגני עוצמה לאומית, כאשר אוהדי שתי הקבוצות "נפנפו בדגליהם הלאומיים וביטאו סלוגנים ושירים שהוחרמו מאז סוף מלחמת האזרחים ב 1939."²⁰²

4.3.2 יריבות עם ריאל מדריד: מקורות חדשים לזהות – מעמדת קיפוח לעמדת כוח

עוצמה פוליטית משמעותית לא פחות הייתה גם למפגשים בין שני המועדונים לבין ריאל מדריד. הניגוד בין שני המועדונים הבדלניים 'למועדון מהבירה מהווה דוגמה נוספת לשימור התפקיד הפוליטי של אתלטיק בילבאו וברצלונה, במסגרת שלהי עידן פרנקו וראשית העידן הדמוקרטי. מפגשים אלו היוו 'מיקרוקוסמוס' של התבססות זהות קולקטיבית אל מול דיכוי: הקבוצה מן הבירה נתפסה משך שנים, במיוחד על ידי הבאסקים והקטלאנים, כמייצגת המובהקת של משטר פרנקו. הייתה זו ה"קבוצה של הממסד" אשר סימלה את המידה בה מנע אותו ממסד מקטלונה ומחבל הבאסקים להתפתח לא רק כלכלית, תרבותית ופוליטית אלא אפילו ספורטיבית. כך למשל, שני המועדונים גם יחד חשו לאורך רוב שנות פרנקו כי השיפוט במשחקי הכדורגל הוטה במכוון כנגדם ולטובת המועדון מהבירה, על מנת למנוע מהם הזדמנות שווה להתחרות על הבכורה הספורטיבית בספרד. תחושה זו הייתה חזקה עד כדי העלאתה על הכתב על ידי אחד מחברי הנהלת המועדון בסוף שנות ה 90:

אוהדי בארסה מודעים למספר עובדות, ביניהן העובדה כי ריאל מדריד הייתה הקבוצה המועדפת על המשטר ולפיכך נהנתה מגיבוי פוליטי ויחד איתו מתמיכת השופטים. לא היה ספק כלל כי בכדי לזכות באליפות בארסה הייתה צריכה תמיד להתגבר על מספר הנקודות הניכר שאורגנו מראש לטובת ריאל מדריד. העובדות אוששו תיאוריה זו.²⁰³

שלא במקרה, אחד מהמאורעות שתרמו יותר מכל לזהותה 'המתריסה' של ברצלונה ולעידוד מנטליות המצור שהתקיימה במידת מה גם בלאומיות הקטלאנית, היה משחק כדורגל בין ריאל מדריד וברצלונה, שנערך בקאמפ-נואו בשנת 1971. המשחק הופסק לאחר אירוע דרמטי: החלטת שיפוט מוטעית-בבירור נתפסה על ידי עשרות אלפי הצופים כהחלטה מוטה במכוון לטובת ריאל מדריד, אשר הכריעה למעשה את גורל המשחק. האוהדים פרצו למגרש במחאה – והשופט הפסיק את המשחק. הגיבוי שהעניק נשיא המועדון מונטאל להתנהלות האוהדים; המתקפה חסרת התקדים בה פתח כנגד השיפוט בספרד והאשמות מתוקשרות בדבר שוחד ששולם לשופט המשחק – כל אלו הפכו את המפגש הספציפי לאירוע דרך נוסף בפוליטיזציה של המועדון ובהצבתו באופן ברור כנגד המשטר, על מוסדותיו וסמליו השונים.²⁰⁴

השאלה המשמעותית בהקשר זה אינה באיזו מידה אירועי המשחק ביטאו קשר אמיתי בין ריאל מדריד למשטר, אלא באיזו מידה האמינו באסקים וקטלאנים כי קשר כזה אכן קיים. ניתן בהחלט לומר כי התשובה חיובית בבירור, כפי שלמד סיימון קופר בביקורו בקטלוניה:

למה, שאלתי אישה קטלאנית שכדורגל משעמם אותה, חשוב לכם שבארסה תנצח את ריאל מדריד? היא ענתה: פרנקו הרס את האוטונומיה שלנו, ואסר עלינו לדבר בשפתנו, והוא היה אוהד של ריאל מדריד. בזמנו נאמר ש[פרנקו] יכול לדקלם את הרכבי ריאל עשרות שנים אחורנית, וכשריאל התארכה בברצלונה בתקופתו, היו תמיד דגלים אסורים של קטלוניה ביציעי קאמפ נואו...אי אפשר היה לצעוק 'פרנקו רוצח' ברחובות, לכן צעקו על שחקני ריאל מדריד במקום. זוהי תופעה פסיכולוגית: אם אתה לא יכול לצעוק על אבא שלך, תצעק על מישהו אחר.²⁰⁵

עם המעבר לדמוקרטיה לבש האופי הפוליטי של המפגשים בין הקבוצות פנים אחרות. הנפת הדגלים הבאסקיים והקטלאנים הייתה, לאורך עידן פרנקו, ביטוי למחאה שלא יכלה להיות מבוטאת באתרים אחרים; אך עם סיומו ובראשית העידן הדמוקרטי הפך אקט זה בראש ובראשונה לסמל של עמדת כוח חדשה. כך היה בין היתר במשחק הראשון שנערך בקאמפ נואו מול ריאל מדריד, שלושה חודשים לאחר מותו של פרנקו. 700 דגלים קטלאניים נתפרו בחשאי לרגל המשחק והונפו כולם באיצטדיון – במה שהיה "חטא בתקופת פרנקו אך כעת סמל ענקי לשינוי פוליטי."²⁰⁶ בול מתאר היטב את אותו שינוי – ספורטיבי ופוליטי כאחד - מנקודת המבט של מדריד:

בשנות ה-70...מדריד קושרה למוות ונוסטלגיה פאשיסטית, בעוד שבברצלונה נראה היה כאילו כולם נהנים. התיירים...נמשכו לרוב לברצלונה ה'טרנדית', כניגוד לאווירה החנוקה יותר במדריד. נראה היה שהכיוון הפוליטי והתרבותי של המדינה עזב [את מדריד] והתחיל לבלוט מזרחה בקטלוניה וצפונה בחבל הבאסקים. השחרור הפתאומי שחשו שתי הקהילות החשובות האלו בעת מותו של פרנקו הביא בהכרח להסטת תשומת הלב אליהן ולשתי הקהילות החשובות האלו בעת כדורגל חזקות שנדחקו לצללים בשנותיו המוקדמות של משטר פרנקו...²⁰⁷

הגחתן 'חזרה אל האור' התרחשה במסגרת אירועים ספורטיביים דרמטיים – שהפכו לפוליטיים. מבין אלו בולטת במיוחד התבוסה שהנחילה ברצלונה בהנהגת קרויף (שנהפך במהרה לדמות פוליטית, כמתואר להלן) לריאל, במדריד. הניצחון ההיסטורי בתוצאה 5-0, בפברואר 1974 - בדמדומי משטר פרנקו - גרם לחגיגות המוניות ברחובות קטלוניה ואף גרר מאמר מיוחד של הניו

יורק טיימס. המאמר, הנדיר בעיתונות האמריקנית של אותם ימים בהתייחסו לכדורגל, טען כי באותו משחק "קרויף עשה יותר למען רוח האומה הקטלאנית בתשעים דקות משפוליטיקאים רבים השיגו בעשרות שנות מאבק".²⁰⁸

גם אם מילים אלו היוו הפרזה, הרי שהן המחישו עד כמה ההתרחשויות במגרש הפוליטי באו לידי ביטוי במגרש הכדורגל. הדבר ניכר גם בזכייה הבאסקית הראשונה באליפות ספרד לאחר מות פרנקו, כאשר, בשנת 1981 הקדימה ריאל סוסידאד במחזור הסיום את ריאל מדריד. בול, שחי מזה שנים רבות בסן סבסטיאן, מתאר את האירוע בשפה ציורית:

קשה לתאר את משמעות הזכייה עבור אוהדי המועדון מסן סבסטיאן, זמן קצר כל כך לאחר שנות הסבל של משטר פרנקו, אך למעשה העיר חיה מהאירוע מאז, חרף הזכייה החוזרת בתואר בשנה שלאחר מכן...תמונה בשחור-לבן של שער הניצחון במשחק האחרון [אשר הובקע 12 שניות לסיום] מעטרת עד היום את קירותיהם של לפחות מחצית מהבארים בעיר. אף שכיום ישנה עוינות בין שני המועדונים הבאסקים הגדולים, בילבאו שמחה גם היא בתואר האליפות של 1981...הרגשות שהשתחררו [לאחר שער הניצחון שהבטיח לקבוצה את האליפות] היו רבים מכל האנרגיה השלילית שהלופטוואפה המטיר על גרניקה כ 40 שנים קודם לכן תחת חיוכו המרוצה של פרנקו. כל תמונה של השער על הקירות אומרת אותו הדבר: 'האם את צופה מדריד?'²⁰⁹

מילים אלו ממחישות בבירור עד כמה הניצחון הספורטיבי נתפס כנקמה על הדיכוי שהשליט פרנקו ממדריד. במקרה זה הייתה אתלטיק בילבאו גורם משני – אף שבוודאי ניתן לייחס רגשות דומים גם לזכייתיה באליפות ספרד, בראשית שנות ה'80. דוגמה אחרת בה תפס המועדון (או לפחות אוהדיו) מקום מרכזי יותר, קשורה בהתנקשות הדרמטית שביצעה אט"א בחייו של אדמירל קאררו בלאנקו, יורשו המיועד של פרנקו, בדצמבר 1973 (באמצעות מכונת תופת). כדברי בול, ההתנקשות הנחיתה

מכת מוות לתדמית הבלתי פגיעה ממנה נהנה המשטר זמן ארוך כל כך. הפצצה [ששימשה בהתנקשות] הייתה עמוסה כל כך בדינמיט שהרכב הורם באוויר ונחת על גג אחד הבניינים המשקיפים, אירוע המונצח עדיין בחוגים לאומיים באסקים בשיר המתחיל במילים 'הוא עף, הוא עף...'. השיר הושר בקביעות כאשר ריאל מדריד הגיעה לחבל הבאסקים במהלך שנות ה'70 המאוחרות...רוב הבאסקים הצעירים מאותו דור עדיין מכירים את השיר – הנעימה כה יפה

שהורים שונים עדיין שרים אותו לילדיהם כשיר ערש – במיוחד בערב לפני מפגש עם האויב הישן.²¹⁰

אולי את הביטוי התמציתי ביותר לחיבור שתואר כאן, בין עמדת כוח ספורטיבית לפוליטית, סיפק קרויף עצמו כאשר סיפר על תגובתם המיוחדת של האוהדים לאליפות בה זכתה ברצלונה בהנהגתו ב 1974 (באותה עונה בה הוביל את הקבוצה לאותו ניצחון מפורסם במדריד). כאשר נשאל על ידי ידידיו האם לא נרתע מכך שהמועדון בו שיחק היה 'יותר ממועדון כדורגל' השיב קרויף כי:

זהו אתגר, אך אתה יודע כאשר אנשים מעודדים אותך ביום המשחק שכשאתה משחק היטב ומנצח יש לך משמעות רבה יותר עבורם מאשר ההנאה הפשוטה מן הניצחון. הכדורגל הוא לא רק משחק...אתם יודעים מה הרשים אותי יותר מכל כשזכינו באליפות? הם [האוהדים] לא אמרו 'מזל טוב' – הם אמרו 'תודה'. זה היה באמת משהו מיוחד שתמיד יישאר איתי. זה היה כל מה שאמרו: 'תודה', בכל מקום...זה הותיר רושם עמוק מאוד.²¹¹

אותה תודה, החורגת מן המובן הספורטיבי, משקפת בבירור את תפיסת הישגי המועדונים כהישגים 'לאומיים', החורגים מתחומי המגרש. התבססות הדמוקרטיה בספרד – ועימה אוטונומיה רחבה עבור החבלים השונים – אמורה הייתה, על פניו, לצמצם במידה ניכרת את הלהט הלאומי הבאסקי והקטלאני ועימו גם את תפקיד המועדונים כמייצגי זהות לאומית. אולם, כפי שאראה להלן, תפקיד זה נותר במידה רבה בעינו.

5. בארסה ובלבאו בעידן הגלובלי – ניתוח השוואתי

עבודה זו מתבססת על ההנחה כי קיימים הבדלים מהותיים בין דרכי ההתמודדות של אתלטיק בילבאו וברצלונה עם הגלובליזציה של הכדורגל. בטרם יוצגו הבדלים אלו ברצוני להראות כי גם בעידן הגלובלי ממשיכים המועדונים לתפוס עצמם ולהיתפס מבחוץ כ"יותר ממועדונים". עובדה זו מאפשרת להמשיך ולהתייחס אליהם כגורמים המייצגים עדיין תופעה סוציולוגית החורגת מתחומי המגרש ולכן ראויה למחקר. דפוסים שונים שאפיינו את המועדונים עוד בטרם ובמהלך תקופת פרנקו נותרו בעינם גם בספרד הדמוקרטית: גם בעידן הגלובלי חשיבות המועדונים כסמלים לאומיים כמעט ואינה מוטלת בספק.

5.1 עדיין "הרבה יותר ממועדונים"

5.1.2 מעמד המועדונים כסמל לאומי

שימור תפקידם החברתי של שני המועדונים בולט בציפיות והתפיסות של אוהדיהם - 'הבעלים', חשוב לזכור – ביחס אליהם. כך למשל העיד הסופר הבאסקי לואיס דה קסטרסאנה:

אתלטיק מהווה עבורי יותר מאשר קבוצת כדורגל; [זהו] חלק מהנוף הרגשי של בילבאו שלי, ויזקאיה שלי... בשורשינו אנו הויזקאייאנים אוהבים את אתלטיק מכיוון שאנו חשים שיש בה משהו ששייך לנו, מכיוון שאנו חשים כי בתוכה יש חלק מעצמנו. לאתלטיק יש זהות כחבל טבור המקשר בין אנשים לאדמה, תפקיד גיאוגרפי-רגשי.²¹²

באופן דומה מצהירים גם אוהדי ברצלונה על התפקיד המשמעותי של המועדון במסגרת עולם הערכים האישי שלהם, גם לאורך שנות ה'90. כך למשל מציין העיתונאי הקטלאני אנטוניו פרנקו כי ההשתייכות לברצלונה מאפשרת לו "...לראות עצמי כחלק מפיאסטה קולקטיבית במסגרתה אני יכול לחגוג את ההזדמנות הגדולה [הגלומה ב] להיות מוקף באחרים המרגישים כמוני. המועדון שייך לנו; אנו מחוברים אליו כאילו היה אלמנט חיוני של קיומנו."²¹³ את אותה הרגשה משותפת מבטא באופן ברור ריקארדו הוגט, איש עסקים קטלאני, הטוען כי

להיות קולה [cule - אוהד ברצלונה] משמעו לבטא רגש שמגיע מעבר לספורט. יש לכך קשר לתחושת קהילה, לתרבות משותפת, לפטריוטיות [קטלאנית]... אינני מדבר רק על יותר מ 103,000 חברי מועדון, אלא גם על שלושה או ארבעה מיליון בני אדם שלא הולכים לאיצטדיון כי אין בו

מקום, שבכל פעם שישנו משחק, עוקבים אחריו באדיקות, מחוברים רוחנית לאיצטדיון. אני חושב שזה מה שהופך את בארסה למועדון מיוחד כל כך ומה שהופך אותי למכור למועדון, מכיוון שההתמכרות ממנה אני סובל היא התחושה הבסיסית של להיות קטלאני.²¹⁴

היכולת של שני המועדונים להמשיך ולעורר הזדהות קהילתית נובעת ממניע שורשי בהרבה מאשר עניין ספורטיבי בלבד. התפיסה לפיה המועדונים מבטאים זהות קולקטיבית לאומית – באסקית וקטלאנית – היא יסוד הפופולאריות הנרחבת ממנה נהנים המועדונים. הצלחה ספורטיבית אך ורק משלימה את אותו יסוד.²¹⁵ ממש כבתקופת פרנקו, גם בעידן הגלובלי זהות פוליטית זו נותרת בעינה. כך למשל, הצלחה ספורטיבית של ברצלונה נתפסת ומוצגת כמנוף פוליטי קטלאני. במקרה הבאסקי קשה להציע דוגמאות מקבילות בגלל היעדר הצלחה ספורטיבית בעידן הגלובלי – בראש ובראשונה בגלל מדיניות השימוש בבאסקים בלבד, המנותחת להלן. מנגד, בקטלוניה ישנן דוגמאות רבות להצלחה עכשווית שכזו וכולן ההצלחה הספורטיבית מוצגת גם כהצלחה פוליטית.

פלאסה סנט ז'אומה, הכיכר הפוליטית של ברצלונה בה נמצאים בניין העיריה והחנרליטאט, היא המוקד הקבוע של חגיגות התארים של בארסה. ב 1992 פוליטיקה וספורט התחברו יותר מתמיד, כאשר בארסה זכתה בגביע אירופה לאלופות לראשונה בתולדותיה – אירוע מרכזי בהיסטוריה הספורטיבית של המועדון. באותה השנה אירחה ברצלונה את המשחקים האולימפיים והספורט נראה כמשקף יותר מתמיד את התבססות האוטונומיה הקטלאנית, כאשר ראש העיר של ברצלונה הציע להגדירה רשמית כעיר בירה נוספת של ספרד, לצד מדריד. הזכייה בגביע אירופה אף צוינה כגורם נוסף למומנטום הפוליטי מאחורי ההצעה. בהקשר הזה קריאתו המסורתית של ג'ורדי פויול כנשיא החנרליטאט - "ויסקה ברסה, ויסקה אל קטלוניה" (ניצחון לבארסה, ניצחון לקטלוניה!), אותה היה משמיע במהלך חגיגות התארים, נראתה הולמת למדי.²¹⁶ ייחודיות החיבור בין המועדונים לבין הזהות הלאומית היא זו המבדילה אותם ממועדונים אחרים – הרבה יותר מאשר ההתרחשויות על המגרש. דוגמה לכך ניתן להראות בהשוואה הקצרצרה שעורך קופר בין ברצלונה למועדון הכדורגל האנגלי מנצ'סטר יונייטד. מועדון זה מצליח לא פחות מברצלונה מבחינה ספורטיבית גרידא, אך איננו מחזיק בזהות החורגת מן התחום הספורטיבי – ולכן, כדברי קופר, אינו ניצב באופן דומה בלב סדר היום הציבורי:

ליד בארסה מנצ'סטר יונייטד נראית כמו רוצ'דייל.²¹⁷ ליונייטד אין תוכנית סאטירה שבועית שמוקדשת להם בבי.בי.סי. הם גם לא מארגנים תחרות אמנות כה יוקרתית שאפילו סלבדור דאלי

השתתף בה, הם גם לא יכולים להתגאות בעובדה שהאפיפיור מחזיק בכרטיס מנוי מספר 108,000. אפילו המוזיאון של בארסה הוא הכי פופולרי בעיר, [עם] יותר מבקרים ממוזיאון פיקאסו.²¹⁸

דוגמאות בולטות לתשוקה והזדהות עם המועדון ניתן לראות באופן קבוע גם במקרה של אתלטיק בילבאו, חרף ההצלחה הספורטיבית הפחותה בהרבה. כפי שמתאר זאת בול באופן ציורי,

בילבאו מריחה מכדורגל. אם היית נלקח בעיניים קשורות למרכז העיר ואז משוחרר ומתבקש להביט מסביב, היית יודע כי כאן קבוצת המשנה מושכת קהל של 10,000 או יותר. ייתכן שלא היה שום דבר ספציפי עליו יכולת להצביע כהוכחה (מלבד גברים בגיל העמידה הלובשים מידה שכבר איננה מתאימה של חולצות הקבוצה), אבל היית יודע בגלל משהו באוויר, משהו באופן בו האנשים והתנועה זזים, משהו האומר לך כי הם חסרי סבלנות שסוף השבוע יגיע. הרעב [לכדורגל] הוא בה-בעת רחב ועמוק. בסוף עונת 2002-2003 בליגת הנשים הלאומית, 35,000 צופים הגיעו למשחק בו אתלטיק הייתה זקוקה לניצחון כדי לזכות בתואר – וכך קרה...²¹⁹

מספרי האוהדים ממחישים את ההבדל בין מועדונים שהצלחתם נמדדת במונחים ספורטיביים בלבד לבין מועדונים המייצגים זהות החורגת מתחום הספורט. בנקודה זו נכון לשים לב להצלחותיה הספורטיביות האחרונות של בילבאו, בשנות ה'80. גם כאן מנצי'סטר יונייטד האנגלית מספקת מקור מועיל להשוואה: במאי '94 זכתה הקבוצה בגביע האנגלי ובאליפות – הישג שהתרחש רק שלוש פעמים לפני כן בכל המאה העשרים. אלפים בודדים של אוהדים קיבלו את הקבוצה במצעד הניצחון במנצי'סטר.

לעומת זאת, כאשר ב 1983 ו 1984 זכתה אתלטיק באליפות ספרד קיבלו את פני הקבוצה למעלה ממיליון בני אדם (בכל אחת מן השנים). הסיבה לכך הייתה כמובן פוליטית כמעט כשם שהייתה ספורטיבית. המחשה לכך ניתן למצוא בדבריו של קסטרסאנה על יום החגיגות במאי 1984: "בבילבאו הייתה אתמול יותר מהמולה המונית ויותר מחגיגה. זו הייתה חוויה. זו הייתה התאחדות של עם וקבוצתו, ובאופן שורשי התאחדות של עם...אתלטיק היא אנחנו."²²⁰ שנה לאחר מכן זכתה ברצלונה באליפות – וגם שם החגיגות היו דומות במהותן, כפי שסיפר המאמן האנגלי של הקבוצה, טרי ונבלס:

כאשר הגענו לנמל התעופה ונכנסנו לאוטובוס היו מסביבנו כל כך הרבה אנשים שנסיעה שהייתה אמורה להימשך 25 דקות נמשכה לבסוף למעלה משבע שעות. אנשים הרימו את ילדיהם לחלונות

האוטובוס, זקנות כרעו על ברכיהן. זה היה לא יאומן, כאילו היינו צבא מנצח ששב לאחר שהשיג את הבלתי אפשרי... זה גרם לי להבין שסבל העבר היה משהו שחיבר את האנשים הללו יחדיו, משך דורות. הרגשתי כאילו זה לא היה קשור לספורט כלל.²²¹

אותן תחושות שבוטאו בשנות ה'80 נותרו בעינן גם בעשורים האחרונים. הן אתלטיק בילבאו והן ברצלונה ממשיכים להוות מוסדות לאומיים ממש כשם שהם מוסדות ספורטיביים. אין זה מקרי כי בשני האזורים ישנם כתבים מיוחדים לענייני 'המועדון הלאומי' בעיתונות הכללית - ובוודאי בעיתונות הספורט. עיתונאים אלו יכולים לבקר את ההתנהלות הספורטיבית של הקבוצה, אך לעולם לא יבקרו את עצם זהותה הלאומית. ביקורת על מדיניות ה"קאנטרה" של בילבאו (למשל) נתפסת כביקורת על החברה הבאסקית בכללותה.²²²

מסיבה דומה 'שקיעה' של ברצלונה תיתפס כשקיעה של החברה הקטלאנית – ולכן מצוקה כלכלית של המועדון תמיד תביא לתגובה מצד גורמים שונים בקהילה. כפי שכותבים צמד חוקרים העוסקים בכלכלת הכדורגל בספרד, "...בנקים קסטיליאניים וקטלאנים תמיד יסייעו למול הפסדים [כספיים] משמעותיים של ברצלונה או ריאל מדריד, מכיוון שמועדונים אלו הם מוסדות לאומיים. במקרה של אותם מועדונים, פשיטת רגל פשוט אינה אפשרות."²²³ שורשיות תפיסה זו מאפשרת לזהותם הלאומית של המועדונים 'להתעלות' לא רק מעל היבטים ספורטיביים אלא גם מעל שינויים פוליטיים: הדיכוי הפרנקואיסטי של הבאסקים והקטלאנים בספרד אולי נעלם, אך זיכרון הדיכוי קיים בהחלט – בין היתר בהתנהלות המועדונים. אין זה פלא כי מעמד המועדונים כסמל לאומי מונצח ומחודד במיוחד בכל מפגש בינם לבין סמלי השלטון המרכזי – גם הרבה אחרי עידן פרנקו.

5.1.3 עוינות לסמלי השלטון המרכזי

"אלו לא שני מועדונים. אלו שתי אומות, שני עמים, שתי דתות"
(אוהד ברצלונה במהלך משחק בין ריאל מדריד לברצלונה)²²⁴

אתלטיק בילבאו וברצלונה ממשיכות לבטא זהות לאומית 'מתריסה' כלפי סמלי השלטון המרכזי גם בהווה, כפי שמעידות דוגמאות שונות: גם בשנות ה'90 הצהירו אוהדי בילבאו – כמעט כאילו מדובר בעניין "מובן מאליו" – כי "ישרפו את דגל ספרד אם יראו אותו באיצטדיון [הביתי של הקבוצה]".²²⁵ התנערות דומה מזהות ספרדית (גם אם באמצעים פאסיביים ולא אקטיביים) ניתן

למצוא גם במקרה הקטלאני, ממש בסמוך למועד כתיבת שורות אלה. במרץ 2008 קיבלה קבוצת הילדים של מועדון ברצלונה הוראה שלא לעמוד בעת נגינת המנון ספרד בטורניר בינלאומי – אקט בעל משמעות סמלית עמוקה במיוחד מעצם נגיעתו בתודעה הפוליטית של הדור הצעיר, שאף מרחיק מעבר לרצון ארוך השנים של הקטלאנים באוטונומיה נרחבת - אך לא בעצמות.²²⁶

אולם הדוגמה המובהקת ביותר איננה נוגעת בדגל או בהמנון הספרדי, אלא באופן בו נשמרת היריבות העמוקה בין המועדונים לבין ריאל מדריד, 'נציגת הממסד'. שימור זה אינו מובן מאילו, כדברי קופר: "טבעי שכאשר משתיקים חבל ארץ הוא פונה לכדורגל. אבל פראנקו מת מזמן, ובארסה נותרה הסמל של קטלוניה. 'כשאני חוזרת לקאמפ נואו אני מרגישה כאילו חזרתי פתאום לימי פרנקו', אמרה לי אישה אחת...[נדמה כאילו] אפילו היום הקטלאנים מבלבלים בין ריאל מדריד והשלטון במדריד."²²⁷ ברוח דומה מדבר פויר על המפגשים עם ריאל ככאלו המאפשרים לאוהדי ברצלונה של "העידן הדמוקרטי המשגשג", להצטרף "למאבק בריכוזיות הקסטיליאנית... כאילו [גם] הם... הפכו למרמס לרגלי האימפריאליסטים..."²²⁸

רצון זה 'להשתתף במאבק' בא לידי ביטוי באירועים שונים. כך למשל מתאר בול שני משחקים ידועים בין ריאל מדריד וברצלונה, כבר בשנות ה-2000, כדוגמה האידיאלית ל"מורבו" – המילה הספרדית אותה ניתן לתרגם (גם אם באופן מאולץ במקצת) ל'שנאה מורבידית'. מילה זו משמשת כשם ספרו של בול על הכדורגל הספרדי, הנפתח בתיאור שני המשחקים בהם כיכבה דמותו של לואיס פיגו, הכדורגלן הפורטוגלי שעבר משורות ברצלונה לריאל מדריד ביולי 2000. תמונתו של פיגו (שהיה עם העברתו לשחקן היקר בעולם) בקאמפ נואו במדי ריאל מדריד, ניצבת בכריכת הספר - ולא במקרה. פיגו 'אומץ' כסמל קטלאני, עדות נוספת לטבעו המכליל של המועדון, ונחשב לאחד מעמודי התווך המרכזיים ביותר שלו.

נכונותו לעבור ליריבה השנואה כל כך נתפסה על ידי אוהדי ברצלונה כ"עלבון לתדמיתם ונשמתם." בהתאם לכך זכה פיגו עם חזרתו הראשונה לקאמפ נואו במדי ריאל, באוקטובר 2000 למטח חפצים וקללות. המצב נעשה חמור עוד יותר בשנת 2002, במשחק שכונה כ"דרכי הבושה" (Derbi de la Verguenza). מחאת הקהל התבלטה לאורך כל המשחק בקללות והשלכת חפצים למגרש, אך הגיעה לשיאה כאשר פיגו ניסה לבצע בעיטת קרן וספג מטר חפצים מן הקהל (השקט בכל משחק אחר) – כולל ראש חזיר כרות ובקבוק מלא ויסקי. בתגובה הפסיק השופט את המשחק לעשר דקות ושחקני ריאל ירדו מהדשא במחאה על התנהלות האוהדים – אירוע יוצא דופן בכל קנה מידה. נשיא ברצלונה דאז, ז'ואן גאספרט, אף הוסיף אש למדורה כאשר טען לאחר המשחק

כי העובדה שדווקא פיגו הונחה לבעוט את בעיטות הקרן היוותה "פרובוקציה" אל מול הקהל הביתי.²²⁹

המפגשים בין ריאל מדריד לאתלטיק בילבאו עוררו מספר פעמים להט דומה - גם בשנות ה-2000. בפברואר 2002 התפרצו עשרות אוהדי בילבאו למגרש במהלך משחק מול ריאל מדריד כאשר הם נושאים שלטים למען עצמאות באסקית. כדברי שולמן "איש כמעט לא הופתע", לא מעצם התרחשות האירוע ובעיקר לא מכך שהתרחש דווקא במשחק מול ריאל מדריד. ההתרסה אל מול קבוצה הנתפסת עדיין כמייצגת את 'הממסד', מהווה המשך טבעי לקריאות התכופות המושמעות בסך מאמס כנגד השלטון הספרדי.²³⁰

כיום כבעבר, "משחק של ריאל מדריד כנגד בילבאו או ברצלונה הינו חוויה בעלת עוצמה שאיננה ניתנת להשוואה עם יריבות כדורגל כלשהי בליגה כלשהי."²³¹ נקודת דמיון זו מייצגת אף היא את שימור תפקידם של המועדונים כסמלי לאומיות שתוארה על ידי ברנס כ"פנאטית" גם בשלהי שנות ה-90.²³² דמיון זה מתקיים לצד שוני בהתייחסות לשלושת מימדי הגלובליזציה שהוגדרו לעיל - הון, עובדים ותרבות. בשוני זה אעסוק כעת.

5.2 גלובליזציה וכדורגל – תנועה מול קיפאון

"אלוהים, משפחה, חבל הבאסקים ואתלטיק – רק בסדר הפוך"²³³
(קולדו אסואה, מאמן הנוער של אתלטיק בילבאו)

"לאחר האולימפיאדה של 1992, העיר ברצלונה נהפכה לסמל של שנות ה-90 המשיגניות, כוורת של אופנה, יצירתיות והצד המחייך של מוסר העבודה; עיר ואזור המפיצים ניתוח של ביטחון עצמי. צעירי אירופה נהרו אליה כפי שבוודאי עשו בעבר בחיפוש אחר רוח התקופה. דאלי, גאודי, מירו...מי שתרצה, הם היו קטלאנים. פיקאסו היה ממלאגה, אבל כולם חושבים שהוא היה מברצלונה. הם אפילו טוענים כי כריסטופר קולומבוס הוא אחד משלהם." (פיל בול)²³⁴

יחסם השונה של שני המועדונים לרעיון התנועה של עובדים, הון ותרבות, העומד ביסוד הגלובליזציה, משקף אסטרטגיה שונה של התמודדות עם התהליך. אתלטיק בילבאו מקיימת ניסיון 'שבטי' מודע להסתגר מפני הגלובליזציה, בכדי להגן על הזהות הלאומית הבאסקית. ברצלונה, לעומת זאת, שואפת לגשר בין זהות לאומית לבין תהליך הגלובליזציה. כאמור, אני טוען כי התנהגות שונה זו אל מול הגלובליזציה נובעת מן ההבדלים המהותיים בין מאפייני התנועות

הלאומיות בכל אחד מהאזורים, הנובעים בתורם מתלות מסלול היסטורית. הניגוד בין המועדונים משקף באופן מובהק את השוני בין מפגש של לאומיות אתנית וגלובליזציה לבין מפגש של לאומיות אזרחנית עם התהליך, כאשר בכל אחד מן המקרים נוצרת מציאות 'גלוקאלית' אחרת.

5.2.1 הרכב השחקנים

אתלטיק בילבאו מתגאה כבר קרוב ל 80 שנים בכך שבאסקים בלבד משחקים בשורותיה. ברצלונה לעומת זאת התבססה מיום היווסדה על שחקנים זרים כגורם מרכזי להצלחה ספורטיבית. בקבוצה אומנם משחקים כיום גם שחקנים קטלאנים, אך מידת החיבור של המועדון לגלובליזציה ניכרת במיוחד במאמציו לא רק לקנות כוכבים זרים אלא גם להכשיר מגיל צעיר שחקנים זרים בעלי כישרון. שחקנים אלו באים במידה רבה על חשבון שחקני הנוער המקומיים של הקבוצה – אותם שחקנים הנתפסים בבילבאו כעתיד המועדון.²³⁵ שתי גישות קוטביות אלו נתפסות כטבעיות עבור מייצגיהן מכיוון שהן תואמת את ערכי התנועות הלאומיות. רמז לכך ניתן למצוא בהסבר שמספק בול ביחס להסתמכות הניכרת של ברצלונה על כוכבים זרים:

מצב כזה [בו נמצאים כמעט אך ורק זרים בקבוצה] לא יתקבל על הדעת עבור מועדון כמו אתלטיק בילבאו, ואף שגם בריאל מדריד רחוקים מלהדיר זרים משורותיהם, גם שם יודעו מהפיכת ספינת הדגל שלהם לגוף כה זר, למגינת ליבה של הקאנטרה המקומית. אולם הדבר מעולם לא היה וקרוב לוודאי לעולם לא יהיה, מקור בושה או חרטה בקטלוגיה. לא ניתן למצוא זאת בחוקתם הספורטיבית, אך הקטלאנים מתגאים בהיעדר פרוכאליות, באווירה קוסמופוליטית, במסורת ארוכת שנים של מבט כלפי חוץ, של הטמעת השפעות זרות והפיכתן לחלק מדינמיקה אקלקטית.²³⁶

אם ברצלונה מתגאה ביכולתה 'לחבר' זרים למועדון – במיוחד בעידן הגלובלי – הרי שבמועדון הבאסקי מושרשת הגישה כי ישנם דברים מהותיים אותם 'זר לא יבין', כאשר אחד מהם מהווה ההסתמכות הבלעדית על הקאנטרה. הד לכך ניתן למצוא במילותיו של חוזה מריה אראטה, אשר נבחר לנשיא בילבאו ב 1994:

אתלטיק בילבאו מהווה יותר ממועדון כדורגל – [המועדון מהווה] רגש וכוח דרכי פעולתו אינם ניתנים לעיתים קרובות לניתוח רציונלי. אנו רואים עצמנו כייחודיים בכדורגל העולמי וראייה זו מגדירה את זהותנו. אנו לא טוענים כי אנו טובים או גרועים יותר מאחרים, אלא שונים. אנו

מבקשים רק כי בני אדמתנו ייצגו את המועדון שלנו, ובבקשה זו אנו מתבלטים כישות ספורטיבית, לא מושג עסקי. אנו מבקשים להפוך את שחקנינו לגברים, לא רק כדורגלנים, ובכל פעם ששחקן מהקאנטרה מקיים את הופעת הבכורה שלו אנו חשים כי השגנו יעד העולה בקנה אחד עם האידיאולוגיה של מייסדינו ואבותינו.²³⁷

הרצון "להתנער ממושגים עסקיים" ניצב במרכז הדחייה הברורה של בילבאו את הגלובליזציה של המשחק. מטבע הדברים מדיניות זו גוררת בעקבותיה מחיר ספורטיבי משמעותי. אין זה מקרי כי המועדון, כוח משמעותי באופן מסורתי בליגה הספרדית, זכה בפעם האחרונה באליפות בשנת 1984, בתקופה בה עדיין התקיימו הגבלות משמעותיות על שיתוף שחקנים זרים. בעונות 2005-2006 ו 2006-2007 ניצל המועדון מירידה לליגה השנייה רק במחזורי הסיום של העונה. המחויבות המתמשכת לרעיון הקאנטרה הינה "אמיצה במיוחד", כדברי בול, אם לוקחים בחשבון את העובדה כי היא מותירה למעשה בחירת שחקנים מתוך אוכלוסיה של 3 מיליון (כמות האוכלוסיה בשבעת אזורי חבל הבאסקים). אף שהגדרת המועדון ל"מיהו באסקי" השתנתה והתגמשה עם השנים, הרעיון העקרוני נותר בעינו (עוד על כך בהמשך). בשלב זה נכון רק להדגיש כי מדיניות דומה לא נשקלה מעולם בברצלונה, על אף היקף אוכלוסיה גדול יותר בקטלוניה (7 מיליון).²³⁸

חשוב להדגיש כי המחיר הספורטיבי הכרוך במדיניות הקאנטרה מקובל על אוהדי בילבאו. כאשר, במהלך שנות ה 90, העיתון "אל מונדו" ערך סקר בנושא בקרב האוהדים, הבהירו 76% מהנשאלים כי יעדיפו ירידה של המועדון לליגה השנייה מאשר ויתור על מדיניות השימוש בשחקנים באסקים בלבד. עמדה זו משתקפת בהצהרות רשמיות של הנהלת המועדון, לפיהן "זוהי חובתנו ורצוננו לשמר את הפילוסופיה שלנו [של הקאנטרה] – ומחויבות זו לא תותנה בתוצאות ספורטיביות".²³⁹ הצהרות שכאלו ממחישות את הפער בין בילבאו לברצלונה בכל הקשור למדיניות השימוש בשחקנים, הרלבנטית גם למעמדם של המועדונים ביחס למהגרים לשני האזורים, מעמד הנדון בהמשך.

5.2.2 הון ותרבות

הניגוד בין המועדון הבאסקי לקטלאני מתבטא לא רק בזהות השחקנים במגרש אלא משתקף גם בשני מימדי הגלובליזציה האחרים – הון ותרבות. מועדון ברצלונה מהווה מותג תרבות גלובלי אשר בו זמנית מפותח על ידי ומפתח פוטנציאל כלכלי ניכר. כך למשל, זכויות השידור הטלוויזיוניות – מסממני המובהקים ביותר של העידן הגלובלי בכדורגל - נמכרות בספרד על ידי

כל קבוצה באופן אינדיבידואלי (בניגוד למשא ומתן קולקטיבי בין הקבוצות לבין חברות השידור). מטבע הדברים, ברצלונה וריאל מדריד מקבלות את התשלום הגדול ביותר עבור זכויות השידור למשחקיהן, מתוקף היותם "המועדונים היחידים בספרד שימשכו את תשומת ליבה של המדינה כולה".²⁴⁰ זוהי הסיבה לכך שביוני 1999 שילמה חברת טלפוניקה יותר מ 400 מיליון דולר (!) עבור רכישת זכויות השידור של כל משחקי הבית של בארסה בין השנים 2003-2008.²⁴¹ טלפוניקה היא אומנם חברה ספרדית אך נכונותה לשלם סכום שכזה עבור זכויות השידור איננה, בסופו של דבר, עניין של מסחור 'מקומי': נכונות זו נובעת מן הערך של בארסה כמותג גלובלי.

ערך זה בא לידי ביטוי מובהק עוד יותר כאשר בשנת 2006 חידשה ברצלונה את הסכם החסות עם נייקי לחמש שנים נוספות, במסגרתו שילמה נייקי למעלה מ 150 מיליון יורו עבור הזכות למקם את לוגו החברה בקצה חולצת המועדון. ראיית המועדון כמותג גלובלי 'מנצח' משתקפת בהודעה רשמית לעיתונות שיצאה בדבר העסקה, בה צוטטו דברי נשיא נייקי, מארק פארקר: "יחסינו ארוכי הטווח עם מועדוני כדורגל בכירים דוגמת ברצלונה מעמיקים את ההובלה הגלובלית שלנו בספורט הפופולרי ביותר בעולם ומגדילה את הזדמנויות הצמיחה שלנו כמותג הכדורגל מס' 1". עוד הודגש בהודעה כי על פי נייקי חולצות ברצלונה, הנמכרות על ידי החברה בלמעלה מ 50 מדינות, הינן מהחולצות הנמכרות ביותר בעולם.²⁴²

גורם מרכזי לנתונים אלו – המוזכר באותה הודעה לעיתונות – הינם הכוכבים הזרים של הקבוצה, שכמובן לא היו יכולים כלל להופיע בשורות בילבאו. הכוכב הברזילאי רונאלדיניו הוא הדוגמה העכשווית ביותר. שחקן זה הוביל את ברצלונה לא רק להצלחה ספורטיבית (זכייה בשתי אליפויות ספרד רצופות ובגביע אירופה לאלופות), אלא גם להצלחה כלכלית משמעותית. חולצותיו במדי ברצלונה ומוצרים אחרים הקשורים בשמו, אשר נמכרו ברחבי העולם, הפכו את רונאלדיניו לאייקון תרבות גלובלי – "פני הכדורגל", כפי שכינה אותו אפילו הניו-יורק טיימס – וביצרו את מעמדה של ברצלונה כהצלחה גלובלית: המועדון נהנה מהכנסות שנתיות של 331 מיליון דולר (מקום שני בעולם, אחרי ריאל מדריד) בעונת 2005-2006; נכון לאפריל 2008 היו לברצלונה 1462 מועדוני אוהדים (peñas) ברחבי העולם.²⁴³

הניגוד לעומת אתלטיק בילבאו לא יכול להיות חד יותר, הן במישור הפיננסי הן במישור התרבותי. המועדון הבאסקי רחוק מאוד ממותגים גלובליים המשלמים מאות מיליוני דולרים ומימן עצמו באופן מסורתי אך ורק באמצעות חברי המועדון. עוד מאז ראשית המאה ה 20 אוהדי בילבאו לא היססו לשלם דמי חברות גבוהים יותר או לספוג עלויות כרטיסים גבוהות יותר על מנת

לממן את הפרויקטים של הקבוצה – החל מהקמת "סן מאמס" (1913) ועבור באקדמיית הנוער, ההוצאה המרכזית של הקבוצה.²⁴⁴

ברם, מחויבים ונדיבים ככל שיהיו, לחברי בילבאו אין תקציב בסדר הגודל הדרוש על מנת לתפעל את המועדון בעידן הגלובלי. זוהי הסיבה המרכזית לכך שביוני 2008 הודיע נשיא אתלטיק, פרננדו מקואה, כי לראשונה בתולדות המועדון תוצב חסות מסחרית על חולצת הקבוצה, תמורת שני מיליון יורו לשנה משך שלוש שנים. כדי לשכך במעט את חרדת האוהדים החוששים מ'סחף הגלובליזציה' הובהר מראש כי אך ורק חברות באסקיות יוכלו להציב חסות על החולצה – ואכן חברת הדלק הבאסקית שנבחרה (פטרונור) ידועה כתומכת בתנועה הלאומית.²⁴⁵ במעמד הצגת החסות דיבר נשיא פטרונור חוסו אימאס על "הכבוד העצום" הכרוך בשיתוף פעולה עם "מועדון המייצג את הרגש, הלב והאחדות של האזור הבאסקי." מקואה, לעומת זאת, נקט טון מתגונן והסביר כי הרווח מהסכם החסות - 6 מיליון יורו - מספק למועדון משאבים כלכליים קריטיים.²⁴⁶

במונחיה של ברצלונה, אותו סכום הינו כמעט זניח – 2 אחוזים לערך מהכנסות המועדון לעונת 2006-2007. בילבאו התנהלה משך שנים בסכומים נמוכים בהרבה, הן בהוצאות והן בהכנסות, אך נאלצת בשנים האחרונות להתמודד עם כללי משחק חדשים. אחרי עשרות שנים בהן שיחקו מתוך נאמנות ייחודית למועדון, הרוויחו שחקני הקבוצה בראשית שנות ה'80 כרבע מהשכר הממוצע בשאר קבוצות הליגה הספרדית. בתקופה זו החלה נדידה של שחקנים באסקים לקבוצות שאינן באסקיות, מהלך שהיה בלתי סביר בתקופת פרנקו. באמצע שנות ה'90 היו כבר למעלה מחמישים באסקים בקבוצות שאינן באסקיות, שישה מהם בברצלונה לבדה. כתוצאה מכך החליטו בבילבאו להעלות את המשכורות הצנועות ששולמו לשחקנים ואף לעשות את מה שלא נעשה בעבר – לחתור, כקבוצה הבאסקית הבכירה, לרכישת שחקנים באסקיים מקבוצות אחרות בחבל. גם כאן, מסחור המשחק בספרד נוגע מהשפעת מגמות גלובליות, ובראשן גידול מאסיבי של במספר השחקנים הזרים, שעל שיתופם הוטלו הגבלות נוקשות בתקופת פרנקו.²⁴⁷

'השתלטות' בילבאו על כשרונות צעירים ממועדונים אחרים עוררה יריבות פנים-באסקית עזה מול מועדונים דוגמת ריאל סוסידאד ואוסאסונה ואף העצימה את המשבר הכלכלי של המועדון. עדות לכך ניתן למצוא בסכסוך המשפטי בין בילבאו לסוסידאד, באשר לתשלום עבור שחקן באסקי צעיר, איוון זוביאררה, אותו ביקשה בילבאו להעביר לשורותיה כאשר היה עדיין תחת חוזה בסוסידאד. האחרונה תבעה את בילבאו לשלם את המחיר הנקוב בסעיף השחרור בחוזה – 33 מיליון יורו. בסופו של דבר המחלוקת הגיעה לבית המשפט, אשר פסק כי בילבאו תשלם לסוסידאד 5 מיליון יורו כפיצוי. אבל לאתלטיק, כפי שכותב בול בנימה אירונית, "אין 5

יורו, שלא לדבר על 5 מיליון.²⁴⁸ משמעות הסכום הזה עבור בילבאו הייתה גורם מרכזי להתפטרותו באוקטובר 2006 של פרננדו למיקיס, נשיא המועדון שהיה מהאחראיים הראשיים לפרשה.²⁴⁹

בעיות פיננסיות אלו, הנגרמות כאמור מן השינוי המהותי שעוברת כלכלת הכדורגל בעידן הגלובלי, מאלצות את המועדון לנקוט צעדים דוגמת הצבת חסות על חולצת הקבוצה. במובן זה לא מדובר בהתנהלות גמישה מול הגלובליזציה של המשחק אלא של 'קרב מאסף' כנגד התהליך. אין זה פלא כי בדומה לנושא החולצות, המועדון הבאסקי היה גם האחרון בספרד שאיפשר הצבת לוחות פרסום בצידי המגרש.²⁵⁰ כמו הצעדים האחרים שננקטו בליט ברירה, כך גם המעבר המתוכנן לאיצטדיון חדש שיחליף את "סן מאמס" (הידוע כמוקד זהות לאומית באסקית) נעשה תחת לחץ המסחור הנובע מן הגלובליזציה, מתוך רצון לספק למועדון "צינור חמצן" כלכלי. לעומת זאת, "האימפריה התאגידית שמהווה ברצלונה",²⁵¹ כדברי בול, נמצאת במצב ספורטיבי וכלכלי טוב בהרבה (השניים קשורים כמובן זה בזה) - ולכן איננה זקוקה כלל לצינור חמצן.

בניגוד גמור לבילבאו, הגלובליזציה מהווה עבור ברצלונה בראש ובראשונה הזדמנות. הדבר נכון לא רק כלכלית אלא גם תרבותית. גם לאחר עידן פרנקו ממשיך המועדון להגדיר עצמו – גם באתר האינטרנט הרשמי - כמוסד בעל 'שליחות דמוקרטית', בין היתר באמצעות הדברים הבאים: "ברצלונה היא "יותר ממועדון" בקטלוגיה מכיוון שזהו מועדון הספורט אשר מייצג במידה הרבה ביותר את הארץ [קטלוגיה] ומהווה אחד משגרירה הגדולים ביותר. כמו כן, מסיבות אחרות, ברצלונה היא "יותר ממועדון" עבור רבים החיים במקומות אחרים בספרד, הרואים בבארסה מגן נחוש של זכויות וחירויות דמוקרטיות."²⁵² במסגרת זו מתייחס המועדון גם להזדמנויות החדשות שיוצרת הגלובליזציה של הכדורגל לביטוי אותה 'בשורה דמוקרטית':

כיום, הכדורגל נעשה לתופעה גלובלית והאהדה לברצלונה צמחה באופן ספקטולרי ברחבי העולם. מספר חברי המועדון מחוץ לקטלוגיה וספרד גדל מדי יום, והמועדון רוצה להגיב להצגת תשוקה זו לבארסה. הדבר התפתח לכדי צורך ומחויבות. והדרך הטובה ביותר עבור המועדון לעשות זאת היא לקחת צעד קדימה ולהיעשות "יותר ממועדון" גם ברחבי העולם.²⁵³

בנקודה זו החיבור בין גלובליזציה לערכי המועדון מוצג במפורש:

בארסה הקשורה כל כך לאנשיה צריכה להיות גלובלית. בארסה הדואגת וההומניטארית צריכה להיות גלובלית. זוהי החלטה אסטרטגית התואמת [הן] את ההיסטוריה של המועדון [ונהן] את

הדרך בה הכדורגל ממשיך להתפתח על בסיס כלל עולמי. לכן המועדון תורם 0.7% מהכנסתו השוטפת לקרן FC ברצלונה, על מנת לקדם תוכניות לפיתוח בשיתוף פעולה בינלאומי; תומך בתוכנית יעדי פיתוח המילניום של האו"ם ומחויב לתוכניות הסיוע ההומניטארי של יוניצ"ף - באמצעות תרומה של מיליון יורו וחצי במשך חמש השנים הבאות כמו גם באמצעות ענידת לוגו יוניצ"ף על חולצות המועדון, הסכם שהפך את בארסה לייחודית [בנוף הכדורגל העולמי].²⁵⁴

מזווית ראייה ביקורתית ניתן בהחלט לשאול האם גם פעילות 'התנדבותית' בה נוקטת ברצלונה, בין היתר בהקשר של יוניצ"ף, אינה מגדילה בסופו של דבר את 'ערך השוק' של המועדון כמותג. אולם בין אם יש בביקורת זו ממש ובין אם לא, ההבדל בין החסות המסחרית החדשה של אתלטיק בילבאו לבין חולצת ברצלונה, עם סמל יוניצ"ף במרכזה ולוגו נייקי בקצה, מתמצת במידה רבה את השוני העמוק בין תגובותיהם כלפי הגלובליזציה. עבור שני המועדונים מהווה השימוש בחולצת הקבוצה למטרות כלכליות נושא מורכב ביותר, במסגרתו מתנגשים זה בזה אינטרס ורצון לשמור על חולצה 'טהורה' המייצגת אך ורק זהות לאומית. ההכרעה בדילמה קלה יותר עבור ברצלונה מאשר עבור בילבאו; בניגוד לבאסקים, המועדון הקטלאני מתמודד עם הגלובליזציה של המשחק מתוך עמדת כוח כלכלית וספורטיבית המאפשרת 'פתרונות יצירתיים'. המועדון מסוגל לקדם בו זמנית רווח כלכלי ('בקצה החולצה') להמשיך ולהציג את חולצת המועדון כנקיה מחסות מסחרית, מכיוון שישטח הפרסום במרכז החולצה 'נתרם' ליוניצ"ף.²⁵⁵

במקרה הקטלאני הגלובליזציה מאומצת באופן טבעי יחסית, ככלי המקדם את המועדון ומטרותיו. מנגד, במקרה הבאסקי, המסחור הנובע מן הגלובליזציה מתקבל באופן חלקי – וגם כאן מתוך עמדת חולשה ופחות או יותר 'בצוק העיתים'. יחד עם זאת, הגלובליזציה של המשחק מציבה אתגרים משמעותיים גם בפני ברצלונה, גם אם מסוג שונה למדי. אם אופיה המסורתי של בילבאו מאוים על ידי הגלובליזציה מתוקף חולשתו של המועדון, הרי שהאיום הגדול ביותר על ברצלונה נובע דווקא מהצלחתה. מבנה הבעלות הדמוקרטי אשר היווה בסיס כה משמעותי לפעילות המועדון כמוסד פוליטי, תרבותי וקהילתי נתפס כמצוי בסכנה על רקע התעצמות המסחור של המשחק בסוף שנות ה'90 וראשית שנות ה'2000. סיעת "הפיל הכחול", בראשותו של הנשיא הנוכחי ז'ואן לאפורטה, ניצחה בבחירות לנשיאות המועדון בשנת 2003 בין היתר הודות לביקורת נחרצת שהשמיעה ביחס לנכונות שני הנשיאים הקודמים להעביר את המועדון לידיים פרטיות. לאפורטה ותומכיו טענו כי יש לבלום סכנה זו בטרם הפוטנציאל הגלובלי של ברצלונה ינוצל לא לקידום מסר דמוקרטי אלא ככלי שרת בידי אילי הון – ממש כשם שקורה כיום במספר

מועדונים אנגליים. כך למשל צ'לסי (שנקנתה על ידי המיליארדר הרוסי רומן אברמוביץ' ב 2003) וליברפול (שנקנתה ב 2005 על ידי שותפים אמריקניים) נרכשו במאות מיליוני לירות שטרלינג. מנציסטר יונייטד נרכשה ב 2005, בידי איל ההון האמריקני מלקולם גלזר, תמורת 800 מיליון לירות שטרלינג.²⁵⁶

למול נתונים אלה מתבלטת חשיבותם של סממנים לוקאליים בברצלונה. כך למשל, מיד לאחר בחירות 2003 הגדיר לאפורטה את לימוד השפה הקטלאנית כסעיף קבוע שיופיע בחוזים אותם חותם המועדון עם שחקנים זרים.²⁵⁷ בנוסף, העמקת ה'קטלאניזציה' של הקבוצה מוצגת כמענה אפשרי לבעיותיה הספורטיביות בשתי העונות האחרונות (2006-2007, 2007-2008). ברוח זו מינה לאפורטה סמל תרבות קטלאני לתפקיד מאמן הקבוצה: שחקן העבר ג'וזף (פפ) גוארדיולה, ששימש כקפטן במהלך שנות ה-90 ונרתם מספר פעמים למען מטרות קטלאניסטיות (בין היתר הוביל קמפיין להגברת לימוד קטלאנית בבתי ספר), מונה לתפקיד חרף נסיונו הדל בתחום האימון. מגמה לוקאלית זו מתקיימת במקביל למאמצי המועדון להמשיך ולהעביר 'מסרים גלובליים'. בניגוד למקרה הבאסקי, היסודות הלוקאליים אינם 'הגנתיים' ומסתגרים מפני הגלובליזציה אלא מתקיימים לצידה.

ניתן לומר כי בסופו של דבר, בניגוד ברור לבילבאו, ברצלונה 'מעכלת בהצלחה' את תהליך הגלובליזציה של המשחק ואף מהווה את אחד ממייצגיו המובהקים. למעשה, יכולת המועדון לנצל למטרותיו את הגלובליזציה של המשחק מהווה את אחד מן הגורמים המרכזיים לכך שהמועדון לא עבר עד כה לידיים פרטיות. במישור הפיננסי, נראה כי המועדון מייצר הכנסה מספקת במסגרת אופי הבעלות הנוכחות בכדי שלא להידרש להון פרטי. במובן זה אפשר לומר כי ברצלונה 'מנצחת את איומי הגלובליזציה' באמצעות כלים שמקורם בגלובליזציה עצמה.

בסופו של דבר, השוני בין היכולת הקטלאנית להתמודד עם הגלובליזציה של המשחק לבין חוסר היכולת הבאסקי מקורו כאמור בהבדלים ערכיים ששורשיהם מצויים עוד טרם עידן הגלובליזציה, בשוני בין לאומיות אזרחנית מכלילה לבין לאומיות אתנית הנוטה להדרה. בנקודה זו אנו חוזרים אל ההבדל במדיניות השימוש בשחקנים שנותח לעיל. נכונות ברצלונה להמשיך ולהתבסס על שחקנים זרים תישמר עקרונית גם אם הקבוצה אכן תלבש אופי קטלאני יותר בעת הקרובה. נכונות זו היא שאפשרה את התרחבותה הכלכלית של הקבוצה, אשר הביאה ברבות הימים להפיכתה למותג גלובלי – כלכלי ותרבותי כאחד. קשר זה תואר בשלהי שנות ה-90 על ידי ג'וזה מריה מינגוואלה, מי שהיה חבר בצוות האימון של המועדון ונהפך לאחד מסוכני השחקנים הגדולים בעולם: "לבארסה היו שלושה כוכבים גדולים: הראשון היה [לאדיסלו] קובאלה ובגללו

בנו את הקאמפ נואו; השני היה קרויף, שהבטיח כי האיציטדיון יתמלא; והשלישי היה מראדונה, שהודות לו הרחיבו את האיציטדיון מ 90,000 ל 120,000 מושבים.²⁵⁸

5.2.3 סמלי תרבות גלובליים לעומת אייקונים לוקאליים

ההסתמכות של ברצלונה על כוכבים זרים לצורך הצלחה ספורטיבית וכלכלית הינה ארוכת שנים – וכך גם המסורת של הפיכתם לסמלי תרבות.²⁵⁹ מקרהו של קרויף, שאוזכר לעיל, ראוי להתייחסות מיוחדת, שכן, אף שהתרחש הרבה לפני אמצע שנות ה 90 הוא משקף הבדלים בסיסיים בין ברצלונה לאתלטיק בילבאו, הניכרים גם בעידן הגלובלי. קרויף ההולנדי הפך ל'בן מאומץ' של קטלוניה, פיזית (הוא חי בעיר עם ילדיו עד היום) ואידיאולוגית – בתמיכתו בתנועה הלאומית הקטלאנית. הדבר ניכר כבר מספר חודשים לאחר הגעתו לברצלונה כשחקן, בשנת 1973, כאשר נשאל לגבי מורכבות הסיטואציה עימה התמודד – כשחקן זר המשחק בקבוצה 'לאומית' בעת תסיסה פוליטית. קרויף השיב באופן שלימד על הזדהות חד משמעית עם המחאה הקטלאנית: "אנחנו מרוויחים את זה, ובמדריד הם זוללים את זה."²⁶⁰ עוד הבהיר בהזדמנות זו כי בחר בברצלונה על פני ריאל מדריד משום שלא יכול היה "לשחק בקבוצה המקושרת עם פרנקו" – דברים שעוררו סערה פוליטית ניכרת במדינה.²⁶¹

ביקורת זו על השלטון המרכזי הפכה את קרויף לדמות אהודה באופן מיידי בקטלוניה – ללא קשר להצלחותיו על המגרש שתוארו לעיל. בין יתר האירועים במסגרתם עוצבה דמותו של הכדורגלן ההולנדי כסמל פוליטי קטלאני – אף שמעולם לא השתלט על השפה הקטלאנית - הייתה פרשיית השם שנתן לילדו. למרות התנגדות המשטר שאסר כאמור על מתן שמות "שאינם ספרדיים", קרויף התעקש ב 1974 כי בנו שזה עתה נולד יוטבל בשם ג'ורדי, על שם פטרונה של קטלוניה (סט. ג'ורג' בגרסה האנגלית). אף שקרויף עצמו הצהיר כי התעקשותו לא נבעה מטעמים פוליטיים, האוכלוסיה הקטלאנית ראתה זאת כמחווה מיוחדת מצד מי שנחשב אז לאייקון תרבות בקנה מידה עולמי.²⁶²

"הקטלאנים", כותב בול, "מעדיפים שגיבוריהם יהיו חיות פוליטיות, וקרויף היה המפורסם ביותר בשורה ארוכה של [דמויות] כאלו."²⁶³ חלק נוסף בשרשרת זו היווה הכדורגלן הבולגרי חריסטו סטויצ'קוב, אשר כיכב בקבוצה בראשית שנות ה 90, והפגין "מסירות פנאטית ללאומיות הקטלאנית." "דוגמאות לכך ניתן היה למצוא ערב המשחק בין נבחרתו בולגריה לבין ספרד במונדיאל 1998: סטויצ'קוב תלה דגל קטלאני ממרפסת חדרו במלון והבטיח ללבוש מתחת

לחולצת הנבחרת חולצת טריקו שעליה מודפסת קריאה להתנתקות קטלוגיה מספרד. כמו כן הוביל סטויצ'קוב קמפיין ציבורי לשליחת נבחרת קטלאנית נפרדת לגביע העולם.²⁶⁴

מחוות אלו של סטויצ'קוב ממחישות את היותה של הזהות הקטלאנית זהות נרכשת ולא מולדת – בשונה מן הזהות הלאומית הבאסקית בעלת יסודות האתניים המובהקים. יסודות אלו באו לידי ביטוי במסגרת מדיניות הקאנטרה ולכן במקרה הבאסקי, השחקנים אשר שימשו דמויות פוליטיות היו חייבים להיות באסקים. כפי שמדגיש שולמן, קרויף – הזר – מעולם לא יכול היה להיחפז לאייקון תרבותי או פוליטי בבילבאו.²⁶⁵ דמותו של קרויף, כמו דמותו של רונאלדינו שנים רבות אחריו (גם אם במובן פחות פוליטי), הייתה 'לפנים גלובליות' במידה אליה לא יכול היה להשתוות שום שחקן אחר של בילבאו.²⁶⁶

סמלים תרבותיים בקרב שחקני בילבאו, לעומת זאת, אינם סמלים גלובליים אלא לוקאליים, כאלו המתייחסים להיסטוריה וניואנסים מקומיים שמאבדים ממשמעותם מחוץ להקשר הבאסקי. דוגמא מובהקת מהווה דיוקנו של רפאל מורנו ארנאזדי (1893-1922), חלוץ הקבוצה האגדי שנודע יותר בכינויו "פיציצי". מורנו צויר על ידי הצייר הבאסקי אמיליו ארטטה במדי הקבוצה, כאשר הוא מחזר אחר אשתו לעתיד. ציור זה, כדברי בול, הוא מיצירות האומנות הספרדיות המפורסמות ביותר בכל הקשור לספורט - שני רק לקינתו של גרסיה לורקה על מותו של המטאדור איגנסיו סאנצ'ז מחיאס, "חמש אחר הצהריים" (A las Cinco de la Tarde). הציור היה למפורסם עד כדי כך שנעשה ניסיון מודע 'לשחזרו' בסוף שנות ה'90, כאשר ג'וליאן גררו, כוכב בילבאו באותה התקופה, צולם בתנוחה דומה לזו המתוארת בציורו של ארטטה, לצד זוגתו, על רקע מוזיאון גוגנהיים בעיר.

"מבוכתו המובנת של גררו לנוכח האירוע," כותב בול, "אך ורק מדגישה את גאוניות המקור" – אך אני סבור כי היא מדגישה גם את מידת היותו סמל תרבותי מקומי. ישנו ניגוד מובהק בין המסר הגלובלי אותו חותרת ברצלונה כמועדון לייצג - במודע ובמפורש - לבין הסמלים התרבותיים המקושרים לאתלטיק בילבאו, הלוקאליים כל כך באופיים. על ציורו של ארטטה, כמו גם על עצם קיום ושימור מדיניות השחקנים הבאסקים בלבד, ניתן לומר כי "זר לא יבין זאת." עבור חלקים משמעותיים בתנועה הלאומית הבאסקית, גם אם לא עבור החברה הבאסקית בכללותה, זהו מצב טבעי וכמעט מבורך. הניגוד בין 'המקומיות' הבאסקית לגלובליות הקטלאנית בא לידי ביטוי גם בהבדלים בין הגיבורים הפוליטיים של שתי הקבוצות.²⁶⁷ הבדל מוחשי במיוחד ניכר בין קרויף ההולנדי ש'אימץ' את המטרה הקטלאנית לבין השוער הבאסקי חוסה אנחל איריבאר, אחד מסמליה הגדולים ביותר של אתלטיק בילבאו.²⁶⁸

איריבאר, ששימש גם כקפטן הקבוצה וכיכב בשערה 18 שנים (1962-1980), היה זה שנשא את הדגל הבאסקי למגרש לצד קפטן סוסידאד, באותו משחק מפורסם לאחר מות פרנקו. באותה התקופה היה השוער גם אחד ממוביליו של קמפיין ציבורי לשחרור אסירים פוליטיים. לימים צורף שמו לרבות מרשימות הבחירות של קואליציית ה"ב אך בסופו של דבר רוב מרצו הוקדש לקידום התרבות הבאסקית. כך למשל אירגן משחק צדקה שהכנסותיו הוקדשו לקידום מילון באאוסקרה המוקדש כולו למונחי ספורט. כיום משמש אירבאר כנשיא הכבוד של אתלטיק בילבאו וכמאמן נבחרת אאוסקדי, אשר ממשיכה עדיין לנסות ולקבל הכרה מן הגופים הרשמיים של הכדורגל האירופי. איריבאר מקפיד עדיין להתלונן על מה שהוא רואה כאיום המשמעותי שמשקפת הגלובליזציה למועדון ומסורתו. כך לדוגמה, בהתייחסו למדיניות הקאנטרה שב איריבאר ומדגיש כי "איננו יכולים לשנות את עקרונותינו ולא נעשה זאת".²⁶⁹ הניגוד בין מסר מסתגר זה לבין השאיפה הקטלאנית לחיבור הזרים אל תרבותם באה לידי ביטוי בגישת אוהדי ברצלונה, אותה מתאר בול בנימה אירונית:

אוהדי ברצלונה פועלים מתוך אמונה תמימה בכך ששאר העולם, מלבד ריאל מדריד ואספניול, שמח להכיר במועדון הכדורגל שלהם כגדול ביותר על פני כדור הארץ ופשוט כמרכז העניינים של קוסמוס הכדורגל...אוהדי ברצלונה יקפידו לשאול [אותך כמבקר זר] מהיכן אתה, מה אתה חושב על קבוצתם, מה אתה חושב על העיר, את מי אתה אוהד וכן הלאה.²⁷⁰

חגיגות המאה לייסוד שני המועדונים מהוות את אחת מן הדוגמאות הברורות ביותר לאותן 'גישות קוטביות' המבדילות ביניהם, גם בעידן הגלובלי. בעוד ששנת המאה ליסוד אתלטיק בילבאו הייתה אירוע לוקאלי מובהק, במסגרתו הוקם מוזיאון מקומי קטן רק בשנת המאה עצמה ונערכו חגיגות מצומצמות, אירועי שנת המאה לייסוד ברצלונה היו 'חגיגה מתמשכת'. ההכרה החיצונית בחשיבות האירוע באה לידי ביטוי בין היתר בהחלטת אופ"א, התאחדות הכדורגל האירופית, לקיים את גמר ליגת האלופות בעונת המאה בקאמפ נואו. שלא במפתיע, חגיגות המאה של המועדון התקיימו תחת מוטו 'גלובלי מובהק': "El centenary de tots" – "שנת המאה של כולם." כפי שכותב בול, "העמימות המכוונת [של המוטו] כיוונה אולי לכך שהחגיגה יועדה לקהילה הקטלאנית כולה, לקהילה הקטלאניסטית, ספרד או העולם כולו...המוטו היווה מסר סמוי של הכללה שבה-בעת הזמין זרים להעיף מבט מעריץ".²⁷¹

אותו מבט אכן קירב משך שנים זרים רבים אל המועדון. גם אנגלים, "הידועים לשמצה בקשיי התאקלמות [מחוץ לארצם]"²⁷² התחברו להווייה הפוליטית של ברצלונה. שתי דוגמאות לכך הן החלוץ גארי ליניקר והמאמן טרי ונבלס, שהיו חלק מן הקבוצה החל מאמצע שנות ה-80. ליניקר סיפר בין היתר כי במשחקו הראשון מול ריאל מדריד חש במהרה כי "לא מדובר בדרכי אלא בקטלוגיה נגד ספרד - ואני חייל נוסף בצבא הקטלאני."²⁷³ ונבלס, כפי שניתן ללמוד מדבריו שהובאו לעיל, הבין גם הוא את עומק המשמעות הפוליטית של המועדון.

שרשרת הזרים אשר נטמעו בהווייה הפוליטית והתרבותית הקטלאנית ראשיתה, כאמור, עוד בייסוד המועדון. קו ברור מחבר בין מורשת זו לבין ההווה, בדמות כהונתו של לאפורטה. לצד מדיניות למידת השפה שאוזכרה מקודם הודיע המועדון גם כי יתרום חלק מהכנסות משחקו הביתי מול ריאל מדריד בדצמבר 2007 לארגון מקומי המקדם את לימוד השפה הקטלאנית (ניתן לשער כי הבחירה דווקא במשחק זה נבעה ממניעים סמליים ולא רק כלכליים). צעדים אלו ואחרים מבטאים את מחויבותו הרשמית של הנשיא הנוכחי לשימור מעמדה של ברצלונה כ"מכשיר [להפצתה] של תרבות קטלאנית."²⁷⁴ מחויבות שכזו איננה רלבנטית במקרה הבאסקי, היכן שאתלטיק בילבאו – כמו הלאומיות הבאסקית בכללותה – ניצבת במבוי סתום, במידה רבה עקב השפעות הגלובליזציה.²⁷⁵

5.2.4 המועדונים כמוסדות חיברות עבור מהגרים

השוני בין לאומיות 'פרו גלובלית' הגורמת לברצלונה לאמץ את הגלובליזציה ולאומיות 'אנטי גלובלית' הדוחפת את אתלטיק בילבאו להסתגרות ניכר גם בהבדל בין המועדונים בכל הקשור ביחסם למהגרים. לא ניתן להצביע על מקבילה באסקית לתפקיד המשמעותי ששיחקה ברצלונה בהטמעת מהגרים בקולקטיב הקטלאני. כדברי ברנס:

המהגרים קיבלו את העבודות הקשות ביותר, כמה מהבתים הגרועים ביותר שיצרו גטאות אורבניים...אולם האהדה לבארסה הייתה הדרך להרגיש חלק ממשח...הודות לבארסה, המהגר יכול היה להרים את ראשו בימי ראשון [ימי המשחקים] ולומר 'אני קטלאני אף שאני בא מאנדלוסיה'...²⁷⁶

אתלטיק בילבאו, המקושרת כל כך לפניו – ובמובן זה מהווה 'צאצא רוחני' של אראנה – לא היוותה מוסד חיברות מקומי דומה עבור מהגרים. עדות לכך ניתן למצוא בהתנהלות המועדון

בנושא הקאנטרה. רק בשנות ה'50, עם גל ההגירה השני לאאוסקדי, שהביא 'באדיבות' הדיכוי הפרנוקאיסטי להכללה משמעותית בהרבה של מהגרים בחברה הבאסקית, יכלו בני מהגרים שנולדו בחבל לשחק בשורות הקבוצה. אפילו צעד זה לא היה מובן מאליו. כדברי בול "...לא בטוח האם הכללה זו התקבלה היטב בקרב הלאומנים הקנאיים. ייתכן כי מה שהמועדון עשה ומה שאנשים מסוימים במועדון היו מעדיפים שייעשה איננו אותו הדבר."²⁷⁷ מנולו סאראביה, מגדולי שחקני הקבוצה בשנות ה'70, המחיש עד כמה הזהות האתנית של שחקני הקבוצה נותרה משמעותית עוד באמצע שנות ה'60 כאשר סיפר על דחיית אחיו על ידי הקבוצה:

הם קראו לו לחתום על חוזה אבל הבינו כאשר מילאו את הטפסים כי לא נולד כאן... אחי שב הביתה על סף דמעות... חלמו... כמו כל הנערים כאן... היה לשחק עבור אתלטיק. הבטחתי לו אז כי אשחק באתלטיק מכיוון שנולדתי כאן ולי לא יוכלו לומר לא. מסיבה זו לשחק עבור אתלטיק נהפך למחויבות מקודשת עבורי, משהו אותו הייתי חייב להשיג ויהי מה.²⁷⁸

תופעת הגזענות, במקומות שונים בעולם, לא 'נעלמה' בעידן הגלובלי - וכמובן שלעיתים קרובות ההיפך דווקא הוא הנכון.²⁷⁹ ביטוי ברור להתמדת עמדות גזעניות בקרב חלקים בתנועה הלאומית הבאסקית ניתן למצוא בדבריו של מנהיג הפנ"ו בשנות התשעים, קסבייר ארזאלוז, אשר טען בנאום ידוע לשמצה ב 1996 כי ישנן שתי רמות באסקיות: הבאסקים האמיתיים, תושביו המקוריים של האזור, מובחנים מן המהגרים בכך שלצד שליטתם בשפה הם ניחנים גם בעצם נוספת הנמצאת בחלק האחורי של הגולגולת – בבחינת הוכחה לייחודיותם הגזעית. על הקשר בין נאומים כגון אלו לבין מדיניות הקאנטרה כותב בול:

פוליטית, אנשים כמו ארזאלוז יכולים לעשות מעט באשר לדילול הבאסקיות הטהורה (כפי שהוא רואה אותה) על ידי הגירה... נראה כאילו הכדורגל יכול לעשות את מה שהפוליטיקה אינה מסוגלת לעשות ופשוט להדיר את אלו שהיא [הפוליטיקה] מבקשת להדיר [אך אינה מסוגלת]. 'האבות', חרף הזדקקותם למהגרים, מצאו עצמם ממורמרים על נוכחותם. כיצד יכלו לחגוג את הימים הטובים לפני ההגירה, כאשר לכל שכניהם הייתה עדיין עצם נוספת? באמצעות הפיכת מועדון הכדורגל העולה לתיאטרון חלומות לאומיים.²⁸⁰

גם בנושא הרכב השחקנים, כמו בנושא החסויות על חולצת הקבוצה והפרסום באיצטדיון, שינויים המתקבלים במועדון משקפים בראש ובראשונה מצוקה לנוכח לחצי הגלובליזציה.

המדיניות העקרונית לפיה 'רק באסקים' ישחקו בקבוצה נותרה בעינה, אך עצם ההגדרה לימיהו באסקי' הלכה ונתגמשה עם השנים, בלית ברירה: כיום לא רק מי שנולד בחבל הבאסקים, גם אם עזב אותו כתינוק, נחשב כבאסקי לצורכי המועדון, אלא גם שחקנים שבבירור אינם באסקים (קטלאנים או אפילו ברזילאים) רשאים לשחק במועדון. זאת, כל עוד 'רכשו את הכשרתם הספורטיבית' בשורותיו. ככל הנראה, התגמשות זו איננה ביטוי לשינוי האידיאל אלא להתפשרות בלית ברירה עם המציאות. אישוש אפשרי לכך שהאידיאל נותר בעינו מהווה הצטרפות למועדון באסקים 'צרפתיים', דוגמת השחקן ביצ'נטה ליזרוזו אשר לבש את מדי נבחרת צרפת. מהלך זה מהווה ביטוי נוסף לחלומו של אראנה על קונפדרציה באסקית הכוללת גם את האזור הצרפתי.²⁸¹

אידיאל הקאנטרה קשור למצוקת הלאומיות הבאסקית גם מכיוון שהוא מהווה סממן נוסף של הפיצול בין האזורים הבאסקיים השונים – אותה בעיה שורשית שנחסכה מן הלאומיות הקטלאנית. מועדונים אחרים בחבל הבאסקים ובראשם ריאל סוסידאד רואים בקאנטרה של בילבאו מדיניות הנאכפת על גבם: כאמור לעיל, במונחים באסקיים בילבאו היא הקבוצה החזקה ביותר ולכן מסוגלת לגזול כשרונות מקבוצות שונות של החבל. כך נאלצים שאר המועדונים לעשות שימוש בשחקנים זרים או 'חמור מכך', ספרדים.²⁸²

כאשר בסוסידאד הוחתם שחקן ספרדי בשנת 2002 הטיל המועדון מסן סבסטיאן על היריבה מביסקאיה את האחריות לימצב הקשה אשר אילצו לבחור במהלך 'דרסטי' כל כך. טענה זו איננה מקרית והיא משקפת הבדל בסיסי בין המחלוקות הפוליטיות-ספורטיביות בשני האזורים. בעוד שבקטלוניה קו המחלוקת הספורטיבי הבדיל את התנועה הלאומית (שיוצגה על ידי ברצלונה) מיריביה (תומכי אספניול), בחבל הבאסקים הייתה זו מחלוקת בתוך המחנה הלאומי, אשר התמקדה בשאלה האם מוצדקת טענתה של בילבאו ל'מונופול' על ייצוג הלאומיות הבאסקית.²⁸³

הפיצול הספורטיבי משקף את הפיצול הכללי של התנועה הלאומית הבאסקית. אם בתקופת פרנקו ומיד לאחריה התאחדו שני המועדונים הבאסקיים בהתרסה אל מול הממסד (כמתואר להלן) הרי שכיום המצב שונה. בהיעדר 'מעגל חיצוני' דומיננטי ומאחד ניכרות המחלוקות במעגל הפנימי. תחושת המרמור של ריאל סוסידאד ביחס לבכורתה של בילבאו בכל הנוגע לייצוג הלאומיות הבאסקית הולכת ומתחדדת. מנגד, מעמדה של ברצלונה כמייצגת הספורטיבית היחידה של הלאומיות הקטלאנית לא הוטל מעולם בספק.²⁸⁴

במידה מסוימת, הפיצול והמחלוקות בתוך התנועה הלאומית הבאסקית מוצאים את ביטויים גם במסגרת אתלטיק בילבאו. ב"סן מאמס" קיימת, בשונה מאיצטדיונה של ברצלונה,

חלוקה קשיחה של מושבים על פי מפלגות לאומיות. ה"ב עשתה מאמצים ניכרים לקרוא תיגר על שליטתה של הפנ"ו במועדון, כחלק ממאמציה לתפוס עמדת בכורה בפוליטיקה הבאסקית ככלל. שיקוף לכך ניתן למצוא בעובדה כי האזורים באיצטדיון מחולקים על בסיס פוליטי – "אזור הפנ"ו" ו"אזור ה"ב" הם שני אזורים מובחנים זה מזה בתחומי סן מאמס. במובן הזה נראה כי הצהרתו של אחד מחברי הנהלת המועדון, לפיה "המועדון אמור למלא את אותו תפקיד מאחד בביסקאיה כפי שעושה המונרכיה באנגליה", משקפת שאיפה יותר מאשר מציאות.²⁸⁵

גם אירועים עכשוויים המתרחשים במועדון מעידים על בעיות התנועה הלאומית הבאסקית. במחזור משחקים בליגה הספרדית שנערך במרץ 2008 התקיימו, בכל המשחקים ללא יוצא מן הכלל, דקות דומיה לזכר איסיאס קאראסקו, יועץ למפלגה הסוציאליסטית המחזיקה כיום בשלטון בספרד. קאראסקו נרצח על ידי אט"א בניסיון לשבש את תקופת הבחירות הכלליות במדינה. דקת הדומיה נשמרה במלואה בכל המשחקים, כאשר החריג היחיד כמעט היה איצטדיונה הביתי של אתלטיק בילבאו. בסן מאמס דקת הדומיה נמשכה 16 שניות, במהלך הושמעו צעקות וקללות על ידי בודדים בקהל – שביקשו להביע את תמיכתם באט"א.

דווקא צעקות אלו המחישו את 'בדידות' הקול הלאומני במגרש שהיה לעיתים קרובות מגרשו הביתי. נדמה כי רק כאשר ריאל מדריד מגיעה העירה מתקיימת בסן מאמס לאומיות באסקית מאוחדת, בלא סתירות ומתחים פנימיים. חוסר היכולת המתמשך של התנועה הלאומית הבאסקית לייצר ערכי ליבה אזרחיים ומכלילים מהווה מקור בסיסי לחוסר יכולתה להתמודד עם הגלובליזציה – הד ליחסיה המורכבים והבעייתיים עם המודרניזציה שהייתה למעשה הורתה.²⁸⁶ המשך ההתבססות על יסודות לעומתיים הוא זה המכתיב הסתגרות – של המועדון כמו של התנועה הלאומית כולה – מפני הגלובליזציה.

במובן זה נראה כי הלאומיות הבאסקית, יותר מאי פעם, היא "לאומיות באופסייד" – כזו הנמצאת 'צעד אחד אחורה' לעומת ההתפתחויות בשדה פעולתה. על רקע מפעליה השונים של הלאומיות הקטלאנית והתפקיד הייחודי שממלא מועדון הכדורגל של ברצלונה במסגרתם, הניגוד בין שתי התנועות הלאומיות בולט במיוחד בנסיבות של עידן הגלובליזציה. ניגוד זה נובע, כאמור, מהשוני שבין ערכים 'אנטי גלובליים' ו'פרו גלובליים': תנועה לאומית המקדמת זהות אזרחנית מכלילה, צפויה לאמץ את המודרניות ולאחר מכן גם את הגלובליזציה ככר נוח לקידום מטרותיה. כך עשתה הלאומיות הקטלאנית. לעומת זאת, תנועה לאומית הנשענת על יסודות אתניים במהותם ונוטה להדרה, צפויה 'להתנגד' לגלובליזציה – וכך עשתה הלאומיות הבאסקית.

לא ניתן לסיים מבלי להתייחס – ולו בקצרה – לעתיד, גם אם הניסיון לחזות כיצד יתנהלו שני המועדונים מול הגלובליזציה של המשחק בשנים הקרובות הינו מורכב ובעייתי מיסודו. ברם, אם ניתן ללמוד במשהו מלקחי העבר, ניתן בכל זאת לשער כי המועדון הקטלאני, כמו התנועה הלאומית הקטלאנית בכללותה, ימשיכו ליהנות מערכי ליבה המותאמים היטב לעידן גלובלי. קרוב לוודאי שסכנה משמעותית לא נשקפת לברצלונה מן הגלובליזציה של המשחק – למעשה ההיפך הוא הנכון. מנגד, אתלטיק בילבאו והלאומיות הבאסקית ימשיכו, סביר להניח, בקרב מאסף כנגד הגלובליזציה בו עוד ועוד חלקים מן המועדון יכפיפו עצמם להיגיון הכלכלי המעצב את התנהלותם של רוב המועדונים המקצועניים ברחבי העולם. אם דינמיקה זו תקדם דחייה של המועדון את הגורמים הקיצוניים מקרב התנועה הלאומית הבאסקית, הרי שמנקודת מבט דמוקרטית מדובר בדינמיקה חיובית.

סיכום

"העתיד הוא מאה אלף חוטים, אך העבר הוא אריג שאי אפשר לטוותו שוב" (אורסון סקוט קארד)

"החכם שופט את ההווה לפי העבר" (סופוקלס)

מחקר זה עסק בשאלה מדוע אתלטיק בילבאו וברצלונה, שני מועדוני כדורגל אשר מייצגים תנועות לאומיות של מיעוטים אתניים חשובים בספרד – הבאסקים והקטלאנים – מתנהלים באופן כה שונה מול הגלובליזציה של המשחק. מדוע המועדון הקטלאני מאמץ את תכתיבי הגלובליזציה בעוד המועדון הבאסקי נוקט את מירב המאמצים על מנת לצמצם את השפעותיה?

שאלה זו נשאלה על רקע דמיון, על פני השטח, בין הנסיבות המבניות של צמיחת הלאומיות בשני האזורים. בנוסף לכך התנהלותם השונה של המועדונים מעלה תהיה גם לנוכח העוצמה וההיקף של תהליך הגלובליזציה של הכדורגל, הנדמה לפרשנים שונים כמחייב תגובה אחידה בדמות אימוץ של תנועת הון, תרבות ועובדים. בלא אימוץ שכזה קיימת לכאורה סכנה מוחשית של דעיכה כלכלית מהירה ואף היעלמות מוחלטת מן המפה הספורטיבית. בכך משקף המשחק את המתרחש בתחומים אחרים: הגלובליזציה מייצרת לחצים הניכרים בין היתר בכלכלה, בתרבות ובדפוסי פעילותה של המדינה במגוון נושאים.

שני המועדונים אשר נדונו כאן מתמודדים עם אותם הלחצים בדרכים קוטביות למדי. בארסה מהווה מותג תרבותי גלובלי הנשען על עובדים (שחקנים) ועל הון המגיעים מכל רחבי העולם. אתלטיק בילבאו, מנגד, הינה מוסד 'לוקאלי' מובהק, מאפיין המודגם בבירור בהמשך הרצון המוחשי לעשות שימוש בשחקנים באסקים בלבד. מדיניות זו, כמו ההתעקשות שלא להיכנע להיבטים אחרים של מסחור דוגמת פרסום חסויות על גבי חולצת השחקנים ובצידי המגרש הביתי, אומנם משתנה לאיטה בעקבות אילוצים הנגזרים מתכתיבי הגלובליזציה של המשחק. אולם חרף הצורך בגיוס משאבים (הון כמו גם שחקנים) בקנה מידה רחב בהרבה מאשר בעבר, הגישה ה'אנטי-גלובלית' הבסיסית נותרת בעינה.

ביקשתי להסביר שוני זה בין המועדונים באמצעות ניתוח היחסים בין לאומיות, גלובליזציה וכדורגל, מתוך טענה כי אופי התנועות הלאומיות אשר הניעו את המועדונים מהווה את המשתנה המסביר ביחס להבדלים ביניהם. בעיקר בחרתי להתמקד בלאומיות כהבניה חברתית הקשורה קשר הדוק לעידן המודרני – ובמרכזו תהליך התיעוש.

כמו כן נדונה האינטראקציה המתקיימת במסגרת הלאומיות – כמו במסגרת זהויות קולקטיביות אחרות – בין הכללה והדרה. צמד מושגים זה בולט בניגוד שביקשתי לשרטט בין

זהות לאומית אתנית, הנוטה להדרה, לבין זהות לאומית אזרחנית, בעלת יסודות מכלילים יותר. במסגרת האחרונה, מובנית הלאומיות כדת אזרחית שאיננה כרוכה בהכרח בביקורת מתמדת על גורם זר כלשהו. לטענתי, שתי התנועות הלאומיות שנדונו כאן משקפות את אותו ההבדל בין שני סוגי הלאומיות, כאשר הלאומיות הקטלאנית תואמת במידה רבה את המודל האזרחני וזו הבאסקית את המודל האתני. הבדל זה הוא שייצר שוני מהותי בהתמודדותן עם הגלובליזציה – שוני אשר בא לידי ביטוי גם במועדוני הכדורגל הפוליטיים כל כך.

גישות שונות קיימות ביחס לשאלה באיזו מידה אומנם קיימים 'תכתבים גלובליים' ועד כמה הגלובליזציה אכן 'מכניסה הכל לכדי תבנית אחת'. במחקר זה ביקשתי לספק אישוש נוסף לטענה כי לא ניתן לדבר באופן דטרמיניסטי על 'השפעות הגלובליזציה', מכיוון שהשפעות אלו תלויות בנסיבות הלוקאליות עימן הדחף לתנועת ההון, העובדים והתרבות בא במגע. התוצאה ה"גלוקאלית" של מפגש זה, בין נסיבות מקומיות קונקרטיות לבין תופעה כלל עולמית, מודגמת בשני מקרי המבחן שנתחו כאן בדמות שני מועדוני הכדורגל: אתלטיק בילבאו ובארסה מדגמים כיצד מאפיינים מקומיים שונים מייצרים תגובות שונות לתהליכים גלובליים. מאפיינים אלו הם תולדה של תלות מסלול היסטורית, אשר עודדה התפתחות בכיוונים שונים כתוצאה מהבדלים תרבותיים, פוליטיים וגיאוגרפיים בין שני האזורים - הבדלים ששורשיהם מצויים במאה ה-19 ועוד לפני כן.

שני מועדוני הכדורגל, בתגובותיהם השונות לגלובליזציה של המשחק, ביטאו את ההבדלים בין ערכי הליבה של התנועות הלאומיות השונות, המכווונות את פעולתם. ערכי ליבה אלו יצרו הבדל במידת יכולתן להכליל השפעות וגורמים חיצוניים – ובראשם מהגרים. הבחירה הבאסקית בגזע ולצידו בדת כערכי ליבה בלטה במורשתו של אראנה, מייסד התנועה הלאומית הבאסקית. בחירה זו בערכים מדירים היוותה תולדה של נסיבות היסטוריות, גיאוגרפיות ולשוניות אשר הפכו את השפה למכשיר הדרה. הצבת השפה כמכשיר הדרה היוותה חלק מאופיה הכללי של התנועה הלאומית הבאסקית, כמנגנון הגנה אל מול המודרניות. על רקע זה אין זה מפתיע כי התמיכה העיקרית לאותה תנועה לאומית הגיעה מאוכלוסייה כפרית, אשר חששה מתהפוכות התיעוש, ההגירה והעיור.

לעומת זאת, התנועה הלאומית הקטלאנית, אשר נשענה על אליטה כלכלית בורגנית, התייחסה אל המודרניזציה לא כאיום אלא כהזדמנות שהפרויקט הלאומי נועד לנצל. השפה הקטלאנית – ולא הגזע או הדת – היוותה את ערך הליבה של אותה תנועה. ערך זה איפשר ואף עודד את הטמעתם של מהגרים לאזור, בניגוד מובהק למקרה הבאסקי. הבדלים אלו יצרו דפוס

בסיסי של פיצול בתנועה הלאומית הבאסקית ולעומתו אחדות בתנועה הלאומית הקטלאנית, בדגש על ערכי הליבה של התנועה ושאיפותיה הפוליטיות לאוטונומיה. הלאומיות הבאסקית, לעומת זאת, הייתה ונתרה בלתי יציבה: התנועה לא הייתה מסוגלת להחזיק בגזע ובדת כערכי ליבה לאורך זמן או להגדיר בבירור את מטרותיה הפוליטיות. הפיצול הבאסקי נבע גם מהבדלים בין האזורים השונים בחבל – בעיה ללא מקבילה קטלאנית.

לאורך המחקר ביקשתי להדגיש את מערכת היחסים המורכבת בין שני המעגלים – המעגל הפנימי, קרי כל אחד מן האזורים בפני עצמו ולצידו המעגל החיצוני – בדמות מערכת היחסים בינם לבין השלטון המרכזי. במקרה הבאסקי, המעגל החיצוני סיפק מקור קריטי לאחדות אל מול בעיות המעגל הפנימי. הדיכוי שהפעיל פרימו דה ריברה ולאחריו פרנקו היה הגורם הבסיסי ביותר להתבססות כוחה של הלאומיות הבאסקית. דיכוי זה הפך את עצם הפעולה האלימה כנגד המשטר לערך ליבה חדש, אשר מילא את הואקום שנוצר במקרה הבאסקי עקב חוסר היכולת להגדיר ערכים אחרים כערכי ליבה.

אולם בסופו של דבר גם הפעולה האלימה, בדומה לגזע ולדת, לא יכלה להוות ערך ליבה פוזיטיבי ומכליל. התנועה הלאומית הקטלאנית לא נזקקה לאלימות כערך ליבה מגייס, בין היתר אל מול מהגרים, משום שהקטלאנית כשפה נהנתה ממעמד יציב כערך ליבה. אאוסקרה, שפה דיגלוסית מובהקת, מעולם לא יכלה לשחק תפקיד דומה בלאומיות הבאסקית. לכן לאומיות 'מתריסה' כנגד המשטר הייתה אחד מביטויי האחדות של הלאומיות הקטלאנית – אולם במקרה הבאסקי היא הייתה גורם חיוני למניעת פיצול.

עם התבססות הדמוקרטיה בספרד לא התקיים עוד מעגל חיצוני אשר 'יכסה על הסדקים' המהותיים שהתקיימו במעגל הפנימי הבאסקי. הלאומיות הקטלאנית לא נזקקה מעולם לדיכוי מצד השלטון כהצדקה בסיסית לקיומה – אולם במקרה הבאסקי סיום הדיכוי נראה היה גם כסיום הסיבה לקיומה של הלאומיות, בוודאי בהתגלגלותה בטרור אליס. הגעת הלאומיות הבאסקית למבוי סתום והפיכתה ל'לאומיות באופסייד' באה לידי ביטוי מובהק גם בהתנהלות מועדוני הכדורגל אל מול הגלובליזציה של המשחק.

היסטוריה ארוכה ומגוון רחב של גורמים הם המייצרים, אם כן, את הנסיבות המקומיות עימן נפגשת הגלובליזציה. לא ניתן לדבר על תוצאה קבועה, אחידה, של גלובליזציה בכדורגל בפרט או של תהליך הגלובליזציה בכלל. רק המפגש בין תהליך זה לבין יסודות ההתנגדות ה'שבטיים' או יסודות 'פרו גלובליים' הקיימים במסגרת נתונה יכול להסביר את התוצאה

הסופית, המשתנה על פי נסיבות והקשר. במובן זה גם עידן הגלובליזציה של הכדורגל – תופעה שניכרת רק בעשור האחרון – מתקשר בסופו של דבר אל היסטוריה רחוקה ביותר.

גם הגלובליזציה, במידה רבה הסמל המובהק והחדש ביותר של הסדר הליברלי-קפיטליסטי – רחוקה מלהוות את 'קץ ההיסטוריה'. הגלובליזציה היא המשך של תהליכים היסטוריים המתפתחים בכיוונים שונים. תלות מסלול זו, תולדה של נתונים ונסיבות שחלקן עתיקות יומין, באה לידי ביטוי במגוון רחב ביותר של תחומים וביניהם הכדורגל, אחד מסמלי הגלובליזציה הבולטים ביותר בעולמנו. המשחק מספק זווית מיוחדת וחשובה להבנת האופן בו פרטים וקהילות מבנים את זהותם בעידן הגלובלי וממחיש עד כמה הבניה זו הינה הטרוגנית. בהקשר זה יפים דברי פויר על הכדורגל כמשחק המדגים את

החשש שנטיות גלובליות ומותגים גלובליים ידחקו את רגליהן של תרבויות מקומיות...כדורגל מעורר לעיתים קרובות רגשות עזים...[בין אם מדובר ב] תקופת שלטונו של פרנקו [או] בעיירות תעשייתיות באנגליה...לפי ההיגיון המקובל על תומכיה ושולליה כאחד, הייתה התרבות הגלובלית אמורה למחות מעל פני האדמה מוסדות מקומיים שכאלה. ואכן...קשה שלא להתמלא יראת כבוד נוכח עוצמתם של מותגי על כדוגמת מועדונים...הגורפים הערצה בין יבשתית...אבל הנטייה הזאת להומוגניות אינה הכלל, אלא היוצא מן הכלל...במסעותיי ניכרו לעיני שוב ושוב עדויות לכישלונה של הגלובליזציה בהקהיית התרבויות המקומיות הקשורות במשחק, הסכסוכים המקומיים עתיקי היומין הכרוכים בו...²⁸⁷

דברים אלו מתקשרים לשאלה המעניינת לגבי מעמד חקר הספורט ביחס לתופעות אחרות, מחוץ למגרש. מהו מעמד הספורט ביחס למגמות חברתיות ותרבותיות אחרות? שאלה זו ראויה בוודאי למחקר נפרד. אולם אם ניתן להסתכן בהשערה ראשונית, הרי שהשערת תהיה כי הספורט משקף בצורה חיה ובולטת מאוד תחומי חיים שונים, ובכלל זה בוודאי פוליטיקת זהויות, אך אינו מעצבם.

דוגמה לטיעון זה ניתן אולי לראות בזכיית נבחרת ספרד באליפות אירופה לנבחרות בקיץ 2008, התואר הראשון בו זכתה לאחר 44 שנים. החגיגות הממושכות שנערכו בכל רחבי ספרד בעקבות הזכייה – ובכלל זה גם בחבל הבאסקים ובקטלוניה – מראות בעיקר לא כי הספורט הצליח היכן שהפוליטיקה נכשלה, אלא כי הצלחה מייצרת נינוחות והסכמה, בפוליטיקה כמו בספורט. חוקת ספרד הדמוקרטית, שנשמרת כשלושים שנים, מהווה כאמור הצלחה משמעותית

למיעוטים השונים החיים בה, ובראשם חבל הבאסקים וקטלוניה. במציאות כזו יכולה זהות ספרדית להשתלב ביתר קלות עם זהות המיעוטים – והדבר בא לידי ביטוי גם בתמיכת האוהדים בנבחרת.

אולם הנקודה העקרונית כאן חורגת מעבר למקרה הספרדי הספציפי. ברחבי העולם כולו קשה לראות בספורט מייצר של תופעות חברתיות – הוא רק נותן להן ביטוי מובהק ולעיתים מוקצן. אולי הדוגמה הבולטת ביותר, שאינה קשורה דווקא בגלובליזציה, היא הביטוי השכיח בדבר "בעיית האלימות במגרשי הכדורגל". במידה מסוימת, ביטוי זה איננו מדויק – בין אם הוא מתייחס לרצח על רקע נסיונות כישוף מצד אוהדי קבוצה אחת כלפי האחרת באפריקה, לאלימות במגרשי הכדורגל והכדורגל בישראל או לתקריות קטלניות סביב משחקי הכדורגל באיטליה. נכון יהיה יותר להתייחס לאלימות הרווחת בחברה, אשר באה לידי ביטוי באיצטדיון.²⁸⁸

כמובן, לא רק לאלימות, אלא גם לתופעות אחרות, לגיטימיות בהרבה, המתרחשות ביציעים וסביב ענפי הספורט השונים - יש חשיבות החורגת מתחומי האצטדיון. ספורט ההמונים מציג הגדרות של זהות - של "העצמי" ו"האחר" - באופן המוחשי ביותר. בה בעת גם השפעות הגלובליזציה ניכרות בו, כאשר למגרש עולים שחקנים מכל רחבי תבל הנצפים בכל רחבי תבל. מעבר לכך זרים – לא רק כשחקנים אלא גם כבעלים ואף כאוהדי קבוצות – תופסים מקום מרכזי יותר ויותר כמעט בכל מועדון, כמעט בכל ענף. הדילמות וההשלכות המגוונות של הגלובליזציה בהן אנו נתקלים פעמים רבות בחיי היום-יום, מוצגות במגרש, כמו סוגיות חברתיות אחרות, באופן המזוקק ביותר.

אינני סבור כי הספורט מחולל תופעות. אין סוגיה חברתית שנוצרה בתחומי המגרש ואין גם מחלה חברתית שהספורט העניק לה תרופה. הספורט הוא אך ורק בבואה. אך אין לזלזל במעמד זה: מדובר בבבואה ססגונית, חדה ומוחשית במידה ההופכת אותה לנושא מחקר מרתק.

- ¹ תומס פרידמן. 2000. **הלקסוס ועץ הזית**. תל אביב: הוצאת מעריב. ע"מ 144.
- ² אדוארדו גלאנו, 2006. **כדורגל באור ובצל**. תרגום – רועי בית לוי. בנימינה: גלורי. ע"מ 23.
- ³ Quoted in Luis Moreno. 2001. "Ethnoterritorial Concurrence in Multinational societies: the Spanish Comunidades autonomas". In Alain G. Gagnon and James Tully (Eds.) **Multinational Democracies**. Cambridge: Cambridge University Press. p. 203.
- ⁴ מצוטט אצל דיוויד מארש ופול פרלונג. 2004. "העור ולא הבגד: אונטולוגיה ואפיסטמולוגיה במדע המדינה", בתוך דיוויד מארש וג'רי סטוקר (עורכים), **תיאוריות וגישות במדע המדינה**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. ע"מ 53.
- ⁵ לניתוח ביקורתי ביותר של האופן בו מערערת הגלובליזציה את מדינת הלאום 'מלמטה ומלמעלה' ר' Claude Ake. 1997. "Dangerous Liaisons: The Interface of Globalization and Democracy", in Alex Hadenius (Ed.), **Democracy's Victory and Crisis**. Cambridge University Press, especially pp. 285-286
- ר' גם:
- Donatella Della Porta. 2005. "Globalizations and Democracy." **Democratization** 112, No.5, pp. 668-685.
- ⁶ בהקשר החינוכי בולטים במיוחד הטיעונים שמציגים יוסי דהאן ויוסי יונה. ר' 2005. "דוח דוברת: על המהפכה הניאו-ליברלית בחינוך." **תיאוריה וביקורת** 27. ע"מ 11-38; אביב 2006. "דוברת, שוויון הזדמנויות והמציאות בישראל." **תיאוריה וביקורת** 28. ע"מ 101-125. לניתוח של השפעת ההיגיון הניאו-ליברלי העומד בבסיס הגלובליזציה על מערכת המשפט (גם בהקשר חינוכי) ר' גל, נ. 1995. **הפרט, הרשות ושורת הדין: עמדת בית המשפט העליון בישראל בשאלה של בחירת ביה"ס ע"י ההורים**. ירושלים: האוניברסיטה העברית – ב"ס לחינוך – המכון לחקר הטיפוח בחינוך. ע"מ 60-62.
- דוגמה מעניינת להשלטת ההיגיון הניאו-ליברלי גם בתחום הביטחון, מהווה דו"ח ברודט. הדו"ח, שהוגש לראש הממשלה במאי 2007 במטרה להמליץ על אופן הניהול הרצוי של תקציב הביטחון, מכיר מחד בהשלכות ההיגיון הניאו-ליברלי בהתייחסו ל"שינוי ערכים" המצמצם את ההתלכדות והאמון בצה"ל. מנגד, הדו"ח מבקש ליישם בפועל את אותם ערכים ניאו-ליברליים ולהשליט 'היגיון כלכלי' על מערכת הביטחון. תפיסה זו באה לידי ביטוי מוצהר בדברי יו"ר הוועדה, דוד ברודט (מנכ"ל משרד האוצר לשעבר), אשר ציין בריאיון, כחודש לאחר הגשת הדו"ח, כי במלחמת לבנון השנייה הרמטכ"ל "לא ראה עצמו כמנהל". ר' "דה מרקר", 20.06.07. לדו"ח עצמו ר' www.nsc.gov.il/NSCWeb/Docs/Brodet.pdf
- ⁷ פרנקלין פויר. 2006. **העולם על פי הכדורגל – תיאוריה לא שגרתית על הגלובליזציה**, תל-אביב: מטר. ע"מ 10.
- על מידת הגלובליות של הכדורגל בהשוואה לענפים אחרים ר' למשל
- Richard Giuilianotti. 1999. **Football: A sociology of the Global Game**. Cambridge: Polity Press.
- ⁸ התלכדות דרמטית וידועה בין תשוקה והזדהות לאומית קיצונית לבין מגרש הכדורגל מהווה "מלחמת הכדורגל" – כינויה של המלחמה שפרצה ב 1970 בין אל סלבדור והונדוראס, לאחר סיום המשחק שנערך בין נבחרות שתי המדינות עבור העליה לגביע העולם.
- Ryszard Kapuscirski. 1992. **The Soccer War**. New York: Alfred A. Knopf.
- ⁹ Liz Crolley, David Hand and Ralf Jeutter. 2000. "Playing the Identity Card: Stereotypes in European Football", **Soccer and Society** 1, No. 2. p. 108.
- ¹⁰ James Tully. 2001. "Introduction". In Gagnon and Tully (eds.), **Op. Cit**, pp. 5-6, 15, 17.
- ¹¹ "הספרדים", כותב בול, "...מתגאים בפרוכיאליות – פואבלוריסמו" – המאפיינת אותם. מועדוני הכדורגל מהווים את אחד מייצוגיה המובהקים ביותר של "פואבלו" (מילולית – עיירה). ר'
- Phil Ball. 2003. **Morbo – The Story of Spanish Football**. London: WSC. p. 28.
- ¹² עוד בתחילת שנות ה 70, כאשר משטר פרנקו התקרב כבר לקיצו, הגיעה מדיניות ההאחדה הריכוזית עד למרחב הפרטי ביותר: התקיים ונאסף איסור רשמי על הטבלת ילדים בשמות "שאינם ספרדיים". איסור זה כוון בראש ובראשונה למניעת השימוש בשמות קדושים באסקים וקטלאניים. דוגמה מייצגת לעומק החשש של המשטר מבדלנות אתנית ניתן היה לראות בשימוש בטלפון הציבורי: המשוחח היה שומע מן המרכזיה (וקורא בתא הטלפון) הכרזות על חשיבות השיחה בשפה הספרדית (קסטיליאנית) (בניגוד לקטלאנית ובאסקית אך גם לשפות דוגמת הגאייגו).
- דיכוי זה היה המאיץ המשמעותי ביותר של צמיחת הלאומיות הבדלנית, בחבל הבאסקים כמו גם בקטלוניה. דווקא האמצעים השונים, בהם נקטו פרימו רה ריברה ולאחריו פרנקו בכדי לדכא זהות באסקית וקטלאנית, היו הגורם העיקרי אשר דחף חלקים ניכרים מאוכלוסיית שני האזורים לזרועות התנועה הבדלנית המתפתחת. ר'
- Conversi, Daniele. 1997. **The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilization**. Reno/Las Vegas: University of Nevada Press, **Op. Cit**, p. 81, passim.
- Omar G. Encarnacion, 2003. "Managing Ethnic Conflict in Spain." **Orbis** 47, No. 1, pp. 89-105.
- ¹³ צמיחת שני מועדונים אלו כסמלים לאומיים מובילים (על חשבון מועדונים אחרים בשני האזורים) נובעת בין היתר ממרכזיות הערים מהן הגיעו. ברצלונה הייתה היסטורית המרכז התרבותי, המסחרי והפוליטי הבלתי מעורער של קטלוניה – ובולטותה כמוקד התנועה הלאומית הייתה טבעית. במקרה הבאסקי המצב היה מורכב יותר, בעיקר כתוצאה ממגוון הבדלים בין האזורים השונים המרכיבים את חבל הבאסקים, הנדונים ביתר פירוט להלן. יחד עם זאת, עדיין המוקד הבלתי מעורער של המהפכה התעשייתית הבאסקית - ובעקבותיה של צמיחת הלאומיות הבאסקית, היה חבל ביסקאיה, בדגש על בירתו בילבאו. על מרכזיות ברצלונה בקטלוניה ועל השוני לעומת חבל הבאסקים ר' בין היתר

Claude Mar-Molinero. 1996. "The Role of Language in Spanish Nation Building." In Angel Smith and Claude Mar-Molinero (Eds.) **Nationalism and the nation in the Iberian Peninsula**. Oxford: Berg. pp. 77-78.

אין זה מקרה כי חזונו המקורי של סבינו אראנה, מייסד הלאומיות הבאסקית שהגותו מנותחת להלן, התייחס בתחילה ל"שחרור וגאולה מוסרית" של ביסקאיה – לא של חבל הבאסקים כולו. רק בשלב מאוחר יותר הרחיב אראנה את האידיאל הלאומי לניסוחו הסופי – מבחינתו: קונפדרציה רפובליקנית עצמאית של שבע הפרובינציות הבאסקיות, ארבע על אדמת ספרד ושלוש מעבר לגבול הצרפתי, שכל אחת מהן תיהנה מאוטונומיה מלאה.¹⁴ ר'

Jonathan Shulman. **The Last Genuine Local Team: Athletic Bilbao Surviving In the Spanish Leauge**. Available at http://dialogues.rutgers.edu/vol_03/pdf_files/j_shulman.pdf;

Jimmy Burns. 2000. **Barca – a people's passion**. London: Bloomsbury.

Morbo, *Op. Cit.*

¹⁵ על הדמיון בין בחירות במועדונים לבחירות לאומיות ניתן ללמוד למשל מהתנהלות הבחירות האחרונות לנשיאות ריאל מדריד, בשנת 2006, אשר כללו שלל מתקפות אישיות והבטחות בחירות, ר':

http://www.iol.co.za/index.php?from=rss_Sport&set_id=6&click_id=0&art_id=qw1151643780808S163

ר' ברוח דומה את טענותיה של סיעת המועמד לנשיאות ברצלונה דאז לאפורטה, לגבי "הניסיונות לפגיעה בדמוקרטיה במועדון" מצד הנשיא הקודם, גיז'ף לואיס נוניז:

<http://www.football-research.org/fitda/FITDA-chapter15.htm>

בברצלונה ובבילבאו, כמו בריאל מדריד, מצביעים בבחירות חברי מועדון בלבד (כ 100,000 בברצלונה, כ 40,000 בבילבאו). חבר מועדון נדרש לשלם דמי חברות (בברצלונה - כ \$200 לשנה) ולהחזיק במנוי עונתי למשחקי הקבוצה (מה שמצמצם משמעותית את מספר החברים הפוטנציאליים מחוץ לספרד).

Stanley Holmes. "Royal Bounty for Real Madrid". *Businessweek*, August 12, 2006. Available at:

http://www.businessweek.com/bwdaily/dnflash/content/aug2006/db20060811_289879.htm?campaign_id=rss_null

¹⁶ ה G-14 הינו ארגון רשמי המשמש לילובי של המועדונים הגדולים באירופה אל מול אופ"א (התאחדות הכדורגל האירופית המשמשת כרגולטור של הענף ביבשת) ופי"א (הרגולטור העולמי). נוסד בשנת 2000, צירף לשרותיו ארבע חברות נוספות ב 2002. המועדונים מגיעים בעיקר מספרד, איטליה, גרמניה ואנגליה. מלבד ריאל מדריד וברצלונה, שאר חברי ה G-14 הם מועדונים המהווים למעשה חברות לכליות, המונפקות בבורסה או נמצאות בבעלות אנשי עסקים. דיווחים אחרונים על הסכמת המועדונים לפרק את הארגון מתייחסים להצלחה של המועדונים אל מול אופ"א – לאחר שתביעותיהם לפיצוי ניכר עבור הופעות שחקניהם במדי נבחרותיהם הלאומיות נענו. ר'

<http://soccernet.espn.go.com/news/story?id=477383&cc=4716>

<http://news.walla.co.il/?w=/316/1224674>

www.g14.com

¹⁷ Daniel Guerin and Rejean Pelletier. 2000. "Cultural Nationalism and Political Tolerance in Advanced Industrial Societies: The Basque Country and Catalonia", **Nationalism & Ethnic Politics** 6, No. 4, p. 3.

¹⁸ המשמעות המילולית של המילה קאנטרה בספרדית היא מחצבה. בהקשר הספורטיבי הביטוי משמש לתיאור מחלקות הנוער של הקבוצות השונות מהן 'נחצבים' שחקני העתיד שלהן.

¹⁹ ר' בין היתר

Morbo, *Op. Cit.*, p. 83.

לעיתים ההבחנה בין המילים 'מועדון' ו'קבוצה' משמשת בכדי להבחין בין הארגון הספורטיבי על כל פעולותיו ואנשיו, כולל הנהלתו (המועדון) לבין הרכב השחקנים בזמן נתון (הקבוצה). בעבודה זו שני המונחים יתייחסו לארגון הספורטיבי.

²⁰ Jeremy MacClancy. 1996. "Nationalism at Play: the Basques of Vizcaya and Athletic Club de Bilbao." In MacClancy, (Ed.), **Sport, Identity and Ethnicity**. Oxford: Berg. p. 197.

²¹ ר' למשל:

Shlomo Ben-Ami. Sep. 1991. "Basque Nationalism between Archaism and Modernity."

Journal of Contemporary History 26, No. 3/4, pp. 493-521.

²² Mike Cronin. 2003. "Review: Playing Games? The Serious Business of Sports History."

Journal of Contemporary History 38, No. 3, "Sport and Politics," pp. 495-496.

²³ Ibid, p. 497.

²⁴ אמיר בן-פורת. 2007. **מרקס באנפילד**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. ע"מ 47;

Crolley, Hand and Jeutter, *Op. Cit.*

²⁵ ר':

Tamir Sorek. 2003. "Arab football in Israel as an 'integrative enclave.'" **Ethnic & Racial Studies** 26, No. 3, pp 422-451.

²⁶ Hughson et. al, p. 12.

²⁷ Sheri Berman. 1998. "Path Dependency and Political Action: Reexamining Responses to the Depression." *Comparative Politics* 30, No. 4, p. 380.

²⁸ לניתוח המבוסס על תלות מסלול של התיעוש הבריטי לעומת התיעוש הצרפתי ר'

- Patrick Karl O'Brien. 1996. "Path Dependency, or Why Britain Became an Industrialized and Urbanized Economy Long before France", *The Economic History Review* 49, No. 2., pp. 213-249.
 ר' למשל: ²⁹
- Held et. al, 1999. **Global Transformations**. Cambridge: Polity Press.
 Conversi, *Op. Cit.* ³⁰
 כפי שמדגיש במיוחד קאלהון. ר' ³¹
- Craig Calhoun, 1997. **Nationalism**. Minneapolis: University of Minnesota Press.
 ארנסט גלנר. 1994 [1983]. **לאומים ולאומיות**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה. ע"מ 15. ³²
 Quoted in Calhoun, *Op. Cit.*, p. 11. ³³
 מובא אצל גלנר, **שם**, ע"מ 17. ³⁴
 Calhoun, *Op. Cit.* ³⁵
שם, ע"מ 7. ³⁶
 Anthony Smith. 1998. **Nationalism and Modernism**. London: Routledge. p. 8. ³⁷
 Ibid, p. 2. ³⁸
 Ibid, pp. 17, 37. ³⁹
 ר' גם אצל גיא בן פורת, **שם**. ⁴⁰
 ברוח זו כותב גלנר "העובדה שתת יחידות של חברה אינן מסוגלות עוד לשעתק את עצמן, שחינוך מרכזי הוא הנורמה המחייבת, ושחינוך זה משלים את התירבות המקומי... לעובדה זו יש חשיבות ראשונה במעלה לגבי הסוציולוגיה הפוליטית של העולם המודרני... בבסיסו של הסדר החברתי המודרני עומד הפרופסור, לא התליין... המונופולין על החינוך הלגיטימי הוא כיום חשוב יותר, מרכזי יותר, מהמונופולין על האלימות הלגיטימית." גלנר, **שם**, ע"מ 56-57. ⁴¹
 Smith, *Op. Cit.*, pp. 11-13, 16. ⁴²
 Gershon Shafir. 1995. **Immigrants and Nationalists: Ethnic Conflict and Accommodation in Catalonia, the Basque Country, Latvia and Estonia**. Albany: State University of New York Press. p. 5. ⁴³
- גלנר, **שם**. ⁴⁴
 בנדיקט אנדרסון. 2000 [1983] **קהילות מדומיינות**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה. ⁴⁵
- Eric John Hobsbawm. **Nations and nationalism since 1780 : programme, myth, reality**. Cambridge: Cambridge University Press, 1990;
 Smith, *Op. Cit.*, pp. 5-6.
- אנדרסון, **שם**. על המחלוקת הבסיסית בין אלו המייחסים להבניה החברתית משקל מכריע בגיבוש הלאומיות לבין אלו השמים דגש על נתונים אתניים 'אובייקטיביים', ר' Calhoun, *Op. Cit.*, p. 30. ⁴⁶
- Charles Taylor. "The Dynamics of Democratic Exclusion." **The Journal of Democracy** 9, no. 4, p. 143. ⁴⁷
- Hwa-Ji Shin and Michal Schwartz. 2003. "The Duality of Patriotism". **Peace Review** 15 No. 4 . p. 420. ⁴⁸
- משה צימרמן, "צרפת וגרמניה – שני סוגים של לאומיות?" – הרצאה ביום עיון בנושא **מקור האומה: מהות, סיסמה או כוחה של המדינה?** האוניברסיטה הפתוחה ברעננה, 24/1/08. ⁴⁹
 Conversi, *Op. Cit.*, p. 185. ⁵⁰
 Ibid. ⁵¹
- Rogers Brubaker. 1992. **Citizenship and Nationalism in France and Germany**. Cambridge: Harvard University Press. p. 2. ⁵²
- Meira Levinson. 1997. "Liberalism versus Democracy? Schooling Private Citizens in the Public Square". **British Journal of Political Science** 27, No. 3, pp. 350-352. ⁵³
 יואב פלד. 2001. "האם תהיה ישראל מדינת כל אזרחיה בשנת המאה שלה?" **מחקרי משפט** 1, ע"מ 73-89. ⁵⁴
 Ake, *Op. Cit.*, p. 872. ⁵⁵
 Ibid. ⁵⁶
- Held et. al, 1999, מצוטט אצל גיא בן-פורת. 2008. "מה ניתן ללמוד מכדורגל על גלובליזציה ולהיפך". **פוליטיקה**. ע"מ 4. ⁵⁷
 בן פורת, **שם**, ע"מ 6. ⁵⁸
 מארש וסטוקר, **שם**. ע"מ 55. ⁵⁹
 Held et al, *Op. Cit.*, pp. 18-19. ⁶⁰
- Guy Ben-Porat, 2006. **Global Liberalism, Local Populism: peace and conflict in Israel/Palestine and Northern Ireland**. Syracuse University Press. Chap. 1, p. 3. ⁶¹
 לאורך הטקסט ההדגשות כולן שלי במידה ולא צוין אחרת. ⁶²
 מובא בתוך מארש וסטוקר, **שם**, ע"מ 57-58. ⁶³
 מובא בתוך ארון יפתחאל. 1999. **אתנוקרטיה ו"עולמקומיות"**: גישות חדשות לחקר החברה והמרחב בישראל. באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. ע"מ 44. ⁶⁴
 Benjamin R. Barber. March 1992. "Jihad Vs. McWorld". **Atlantic Monthly**. p 1. ⁶⁴

Available at <http://www.theatlantic.com/doc/199203/barber>

חשוב להדגיש כי אין כאן כוונה לגייהאד במובן הצר, הדתי-איסלאמי, אלא לייצוג כללי של 'שבטיות' באמצעי 'רטורי קליט. ר'

Ibid, p. 9.

Ibid, p. 10.⁶⁵

Ibid.⁶⁶

Simone Ghezzi and Enzo Mingione. January 2007. "Embeddedness, Path Dependency and Social Institutions: An Economic sociology approach". **Current sociology** 55, no. 1. p 13.⁶⁷

מובא בתוך:⁶⁸

"The people's club shuns the market: Jimmy Burns explains the unique cultural history that determines Barcelona's course." **Financial Times**. Sep 11, 1998.

Quoted in Mayr, *Op. Cit.*⁶⁹

בריאיון טלוויזיוני משנת 1981.⁷⁰

John Hughson, David Inglis and Marcus Free. 2005. **The Uses of Sport – A Critical Study**.⁷¹

London: Routledge. p. 1.

⁷² Calhoun, *Op. Cit.* p. 3.

Ibid, p. 2.⁷³

אנדרסון, שם.⁷⁴

גלאנו, שם, ע"מ 31.⁷⁵

חיים שדמי. "עוה"ד של סוכן השחקנים פיני זהבי: "הכדורגל היום הוא מפלצת ענקית שמכורה לריגושים, כמו קריו. השחקנים - גלדיאטורים שמוכרים להם אשליה לקריירת מיליונים". גלובס אונליין, 5/8/08. ר'

<http://www.globes.co.il/news/docView.aspx?did=1000369104&fid=2605>

גיא בן פורת, קיץ 2008. "מה ניתן ללמוד מכדורגל על גלובליזציה ולהיפך". **פוליטיקה**. ע"מ 2.⁷⁷

שם. ניתוח מעמיק של ההשפעה התרבותית, החינוכית והפוליטית של ספורט בכלל וכדורגל בפרט בעולם המודרני ר'⁷⁸

MacClancy (Ed.). **Sport, Identity and Ethnicity**, *Op. Cit.*

ובמיוחד פרק המבוא.

<http://www.deloitte.com/dtt/article/0,1002,sid%253D70402%2526cid%253D190718,00.html>⁷⁹

על המועדונים המפסידים מן הגלובליזציה של המשחק ר'⁸⁰

Umberto Lago, Rob Simmons and Stefan Szymanski. 2006. "The Financial Crisis in European Football: An Introduction." **Journal of Sports Economics**; 7; 3; pp. 3-12

על האתגר האירופי למדינת הלאום ר':⁸¹

Karl Cordell (Ed.) 1999. **Ethnicity and democratization in the New Europe**. London : Routledge;

John Borneman and Nick Fowler. 1997. "Europeanization". **Annual Review of Anthropology** 26, no. 1, pp. 487-514.

על ביטוי אתגר זה בספורט:

Peter Millward. 2006. "We've All Got the Bug for Euro-Aways: What Fans Say about European Football Club Competition." **International Review for the Sociology of Sport** 41, No. 3-4. pp. 375-393;

אמיר בן פורת. 2003. **כדורגל ולאומיות**. תל אביב: רסלינג. ע"מ 10-11.

כך למשל נפתח המדור בפרויקט מיוחד שסקר את בנייתה של ריאל מדריד כמותג כדורגל גלובלי. ר' אוריאל דסקל, "ריאל מדריד היא לא מועדון. זו פנטזיה." **כלכליסט**, 3.3.08, ע"מ 36.

אמיר בן-פורת, **מרקס באנפילד**, ע"מ 47.⁸³

Shulman, *Op. Cit.*, p. 59.⁸⁴

Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs: A Taxonomy of Spectator "Richard Giulianotti. 2002.⁸⁵

Identities in Football." **Journal of Sport and Social Issues**, 26, No. 25, p. 27

גיא בן-פורת, "מה ניתן ללמוד מכדורגל על גלובליזציה, ולהיפך." ע"מ 6.⁸⁶

⁸⁷ Franklin Foer. 2004. "Soccer Vs. McWorld." **Foreign Policy** 140 (Jan/Feb). pp. 32-40.

גיא בן-פורת, "מה ניתן ללמוד מכדורגל על גלובליזציה, ולהיפך." ע"מ 2.⁸⁸

שם.⁸⁹

שם, ע"מ 13-14.⁹⁰

Quoted in Mar-Molinero, *Op. Cit.*, p. 74.⁹¹

Payne, *Op. Cit.*⁹²

שלמה בן עמי. 1990. **ספרד בין דיקטטורה לדמוקרטיה**. תל אביב: עם עובד. ע"מ 12.⁹³

עבודה זו, כמו עבודות אחרות הנוגעות בלאומיות הבאסקית, עוסקת בצד הספרדי בלבד של חבל הבאסקים משום שפרויקט בניית האומה הצרפתית – בניגוד לזה הספרדי – טישטש במידה ניכרת את הזהות הבאסקית הנבדלת. זאת, מעבר לעובדה כי 85% משטח חבל הבאסקים מצוי בצד הספרדי. ר' בין היתר

Conversi, *Op. Cit.*; Ludger Mees. 2004. "Politics, economy, or culture? The rise and development of Basque Nationalism in the light of social movement theory." **Theory and Society** 33, No. 3-4, p.322 passim.

- Conversi, *Op. Cit.*, p. 110.⁹⁵
 ש. ע"מ 13.⁹⁶
 Guerin and Pelletier, *Op. Cit.*⁹⁷
 Moreno, *Op. Cit.*, p. 206.⁹⁸
⁹⁹ השפעות דמוגרפיות דרמטיות היו גם לגל ההגירה השני, בשנות ה'50 וה'60 של המאה העשרים, כאשר למעלה ממיליון מהגרים מרחבי ספרד הגיעו לקטלוניה וקרוב לחצי מיליון הגיעו לחבל הבאסקים הקטן יותר. ר' Shafir, *Op. Cit.*, pp. 42-43, Conversi, *Op. Cit.*, p. 197.
- Ben Ami, *Op. Cit.*, p. 494; Burns, *Op. Cit.*, p. 40.¹⁰⁰
 Conversi, *Op. Cit.*, p. 45.¹⁰¹
 ר':¹⁰²
- Ben-Ami, *Op. Cit.*, p. 493; Morbo, p. 23; Mar-Molinero, *Op. Cit.*, pp. 77-78.
 על מידת חשיבותו של המימד הגיאוגרפי בהתוויית הלאומיות הקטלאנית מעיד בין היתר העיסוק בו עוד בשנות ה'30 של המאה הקודמת. ר' למשל:
- E. H. G. Dobby, Apr., 1938. "Catalonia: The Geographical Basis of Its Regionalism." **Geographical Review** 28, No. 2., pp. 224-249.
- Payne, *Op. Cit.*, p. 16.¹⁰³
 Conversi, *Op. Cit.*, Ben Ami *Op. Cit.*¹⁰⁴
 כך למשל מדגיש בן עמי כי "...תהיה זו שגיאה לראות בהישרדותה של רוח קדם תעשייתית באאוסקדי אירוע פולקלוריסטי; זוהי אמונה עמוקה, סוג של הגנה אקטיבית כנגד הפרזות הציביליזציה המודרנית. המיסטיקה הפופולרית הצליחה להפוך את החיבור לערכים באסקיים מסורתיים לאידיאל ההגמוני באאוסקדי, המבחן הגדול של 'השתייכות' לאומה הבאסקית." ר' Ben Ami, *Op. Cit.*, pp. 495-496.
- Conversi, *Op. Cit.*, p. 258.¹⁰⁵
 ביטוי להבדלים אלו ניתן למצוא למשל בדבריו של פיין, לפיהם "הרוח הפרקטית, קואפורטיבית, בלתי-אינדיבידואליסטית של הבאסקים נוגדת במובנים רבים את המאפיינים ההיפר-אינדיבידואליסטים ולעיתים אנרכיים למחצה... של החברה הקטלאנית." ר'
- Payne, *Op. Cit.*, p. 36.
 Mar molinero, *Op. Cit.*, p. 78; Angel Smith and Mar Molinero, "The Myths and Realities of Nation-Building in the Iberian Peninsula." In Mar-Molinero and Smith (Eds.), *Op. Cit.*, p. 17.¹⁰⁶
 Mar Molinero, *Op. Cit.*¹⁰⁷
 Ben Ami, *Op. Cit.*, p. 495.¹⁰⁸
 על ההטרוגניות המובהקת המאפיינת את הפוליטיקה הבאסקית ר' למשל
- Maria del Puy Ciriza. 2007. "The discursive construction of Basque national identity in argumentative discourse." **Inicio** 2, No 1. Available at:
<http://ojs.gc.cuny.edu/index.php/lljournal/article/viewArticle/224/195>
- מטבע הדברים, כפי שהודגש בפרק התיאורטי, ישנו רכיב 'מומצא' בכל לאומיות – גם אם בזה הבאסקית רכיב זה ניכר במיוחד. על המיתוסים השונים של הלאומיות הקטלאנית ר'....¹⁰⁹
- Paul Freedman. 1988. "Cowardice, Heroism and the Legendary Origins of Catalonia", **Past and Present**, No. 121, pp. 3-28.
- אופסייד (offside, 'נבדל' בעברית) הוא חוק מרכזי במשחק הכדורגל: כאשר שחקן התקפה מצוי מאחורי קו ההגנה האחרון של הקבוצה היריבה הוא מוגדר כמצוי בעמדת נבדל. בעמדה זו אינו יכול לקבל את הכדור ולהשפיע על מהלך המשחק – במידה והדבר קורה (ישירות כאשר הכדור מגיע אליו או בעקיפין כתוצאה מהשפעת מיקומו על שחקנים אחרים) הדבר ייחשב לעבירה והכדור יעבור לקבוצה היריבה. כדי להימנע מעמדת נבדל על שחקן ההתקפה להתאים את עצמו ללא הרף לתנועה על המגרש – זו של שחקני ההגנה.¹¹⁰
 לדברי מורנו, "הלאומיות הבאסקית המוקדמת הדגישה ערכים קהילתיים מסורתיים כאופוזיציה לחברה בורגנית מתועשת, שבין השפעותיה נכלל שטף של מהגרים משאר ספרד לתוך חבל הבאסקים. הגזע היה היסוד האידיאולוגי של הלאומיות הבאסקית המוקדמת, [יסוד] אשר השתלב בפופוליוס רב עוצמה ואקסקלוסיביות דתית בכדי ליצור שיח שונה למדי מזה של הלאומיות הקטלאנית. האידיאולוגיה האחרונה הייתה אינטלקטואלית יותר ופחות מבוססת על 'פולקלור' מלכתחילה..."¹¹¹
- Moreno, *Op. Cit.*, p. 206.
- Conversi, *Op. Cit.*, pp. 130-131.¹¹²
 Quoted in Conversi, *Op. Cit.*, p. 165.¹¹³
 ר'¹¹⁴
- Smith and Mar-Molinero, *Op. Cit.*, p. 5
- Conversi, *Op. Cit.*, p. 11.¹¹⁵
¹¹⁶ אובדן קובה נחשב לאחד מאירועי המפתח בהיסטוריה המודרנית של ספרד בכלל וכרעג מכונן עבור הלאומיות הקטלאנית בפרט. מבחינת האליטה הכלכלית הקטלאנית – שכ 60% מייצוא מפעליה יועד לאי – הכישלון הספרדי בקובה נתפס כעדות לחוסר התקנה של השלטון המרכזי במדריד. במובן זה מדובר היה בקו פרשת מים: ב 1898 החלה להתבסס התנועה הלאומית הקטלאנית אשר קראה להסרת "הנטל" שהיווה השלטון המרכזי על שגשוג האזור, באמצעות הגדלה ניכרת של אוטונומיה פוליטית וכלכלית למולו. הבורגנות הקטלאנית ובראשה בעלי מפעלי הטקסטיל, אשר הייתה פרו ספרדית בשליש הראשון של המאה ה'19, הפכה עתה לממננת ומקדמת ראשית של אוטונומיה קטלאנית. ר'

Paine, Op. Cit.

Ibid, p. 21.¹¹⁷

Ibid, pp. 30-31.¹¹⁸

Shafir, Op. Cit., p. 34.¹¹⁹

Conversi, Op. Cit., p. 187.¹²⁰

לצד אלמיראל ופראט שאוזכרו כאן ניתן למצוא גם את עבודותיהם של וירגילי ומארגאל. ר'¹²¹

Conversi, p. 214, ft.

Ibid, p. 172.¹²²

Ibid, pp. 214-215.¹²³

Ibid, p. 53.¹²⁴

שלא במפתיע, המשמעות המילולית של השם אאוסקדי היא ארץ הגזע הבאסקי. כמובן, עצם עובדה כי לארץ – כאיחוד של האזורים הבאסקיים השונים – לא ניתן שם לפני אראנה מעידה עד כמה הפיצול בין האזורים היה עמוק, בוודאי בהשוואה למקרה הקטלאני.

Ben Ami, Op. Cit., pp. 496-497.¹²⁵

Conversi, Op. Cit., pp. 178-179.¹²⁶

Ibid, p. 162-164.¹²⁷

בכך נשען אראנה על יסודות חברתיים הנוצצים עמוק בהוויה הבאסקית: כך למשל מספרת אגדת עם באסקית עתיקה כי השטן ביקש לתושבי החבל ולפגוע באמונתם הדתית עבר לגור בחבל בזהות בדויה – וכאשר לאחר חצי שנה הצליח ללמוד אך ורק את המילים "כך" ו"לא" באאוסקרה, החליט לנטוש את מזימתו ושב לגיהנום. ר'

Conversi, Op. Cit.

דברים דומים ניתן לומר על הלאומנים הבאסקים הראשונים בני זמנו של אראנה. גם אלו מהם שהעריכו את השפה הבאסקית יותר מאראנה כמרכיב זהות באסקי משמעותי, הקדישו את עיקר מאמציהם לנטרל את האלמנטים הקסטיליאניים שבה, בדמות מילים 'מיובאות' או אותיות 'קסטיליאניות' דוגמת l, c, ch, f, g, h, v, w. ר' Jeremy MacClancy, "Bilingualism and Multinationalism in the Basque Country", In Mar-Molinero and Smith (Eds.), Op. Cit., p. 210.

Conversi, Op. Cit., pp. 168-169, 201-202.¹³⁰

Ibid, pp. 167-68.¹³¹

Quoted in MacClancy, Op. Cit., p. 210.¹³²

Ibid, p. 177.¹³³

Ibid.¹³⁴

Ibid, p. 227.¹³⁵

Ibid, p. 61; Mar-Molinero, p. 78.¹³⁶

כדברי בן עמי, "התפתחות כלכלית בחבל הבאסקים לא לוותה במהפכה חברתית עמוקה. כך למשל הבאסקים – אולי באשמת השלטון המרכזי – מעולם לא רצו או יכלו ליצור אוניברסיטה באסקית חילונית חשובה [אלא רק אוניברסיטות דתיות דוגמת] חסואיט דאוסטו [Jesuit Deusto] ואופוס דאי [Opus Dei] בפמפלונה. ברור כי החילון הדרמטי של חיי היום-יום לא הפחית בשום צורה ממרכזיות התרבות הדתית בארץ הבאסקים; כך לא נהרסו גם הסגנון ותרבות החיים המקומית אשר ייוותרו חיוניים לטיפוח האש הלאומנית."

Ben Ami, Op. Cit., p. 495-496.

Ibid, p. 497.¹³⁸

Conversi, Op. Cit., p. 173.¹³⁹

Quoted in Ibid, p. 175-176.¹⁴⁰

הקשר האנגלי עובר כחוט השני לאורך ההיסטוריה של המועדון: החל מלמידת המשחק ממלחים אנגלים במפרץ בסקי והקמת המועדון תחת שם אנגלי ('אתלטיק' ולא אתלטיקו הספרדי), עבור בצבע חולצות המועדון שנלקח מחולצות מועדונים אנגליים וכלה במאמנים אנגליים שזכו להערכה במועדון ואשר שיטותיהם זוכות להערכה מפורשת מצד הבאסקים עד היום. ר'

Morbo, p. 66 passim.

Mar molinero, Op. Cit.¹⁴²

Encarnacion, Op. Cit., p. 95.¹⁴³

פעולה זו נצרבה גם, ניתן לומר, בתודעה הקולקטיבית של ציבור רחב בהרבה, הודות לציור הידוע של פיקאסו ('גרניקה') שנוצר 'בהשראת' האירוע. על הציור, על גרניקה כמוקד לאומיות באסקית ועל המידה בה הפכה גם היא למקור מחלוקת ופיצול פנימי בתנועה הלאומית הבאסקית ר'

Paulina Raento, Cameron J. Watson, 2000. "Gernika, Guernica, Guernica? Contested meanings of a Basque place." **Political Geography** 19, No 6, pp. 707-736.

Encarnacion, Op. Cit., p. 94.¹⁴⁴

Conversi, Op. Cit., pp. 225-226.¹⁴⁵

Partido Nacionalista Vasca. נוסדה ב 1894 על ידי אראנה.¹⁴⁶

Encarnacion, Op. Cit., p. 96.¹⁴⁷

Conversi, Op. Cit., pp. 203-204. גם ר'¹⁴⁸

Ibid, p. 226.¹⁴⁸

לרקע על מחאת אטי"א כנגד הפאסיביות שהפגינה לכאורה הפני"ו במסגרת המאבק הלאומי הבאסקי ר':

Edward Dillery. Fall 2006. "Review: Alfonso Perez-Agote - The Social Roots of Basque Nationalism." *Mediterranean Quarterly* 17, No. 4, pp. 167-171.

דילרי מצייר גם תמונה ברורה של המפה הפוליטית הבאסקית.

Conversi, *Op. Cit.*, p. 226.¹⁴⁹

Ibid., p. 199.¹⁵⁰

Ben Ami, *Op. Cit.*, p. 495.¹⁵¹

Morbo, *Op. Cit.*, p. 235; Burns, *Op. Cit.*, p. 10.¹⁵²

Conversi, *Op. Cit.*, pp. 123.¹⁵³

Payne, *Op. Cit.*, p. 36; Conversi, p. 135.¹⁵⁴

Quoted in Conversi, p. 143.¹⁵⁵

*Ibid.*¹⁵⁶

Conversi, p. 145; Mar-Molinero, *Op. Cit.*, p. 83.¹⁵⁷

Conversi, *Ibid.*¹⁵⁸

כפי שמנסח זאת אנקרנסיון, "הסבר להמשך הקונפליקט הבאסקי ניתן למצוא באופי השברירי של התרבות הבאסקית... פגיעותה של הלאומיות הבאסקית יצרה תנאים אשר הופכים את הפניה לאלימות לכלי הכרחי במאבק הפוליטי... בעיני לאומנים באסקים רדיקליים, התרבות הבאסקית נמצאת תחת איום מוות ומתפוגגת במהירות. במסגרת חישוב זה האופי הדמוקרטי של המדינה הספרדית אינו רלבנטי וכך גם ההכרה המשמעותית בזכויות המיעוטים שמשפיקת החוקה... רק עצמאות מוחלטת נתפסת כערוכה להישרדות התרבות הבאסקית."

Encarnacion, *Op. Cit.*, p. 96.

על המשך הדומיננטיות של הפניו לצד המשך הפיצול השורשי של התנועה הלאומית ר':

Pedro Ibarra and Igor Ahedo. 2004. "The Political Systems of the Basque Country: Is a Non-Polarized Scenario Possible In the Future?" *Nationalism and Ethnic Politics* 10, No. 3, pp. 355-386.

MacClancy, *Op. Cit.*, p. 214.¹⁶¹

Encarnacion, *Op. Cit.*, pp. 96-97.¹⁶²

¹⁶³ Ben Ami, *Op. Cit.*, p. 497.

Angel Smith and Mar Molinero, *Op. Cit.*, p. 24.¹⁶⁴

ר'¹⁶⁵

Conversi, *Op. Cit.*, p. 159.

Angel Smith and Mar Molinero, *Op. Cit.*¹⁶⁶

Morbo, *Op. Cit.*, p. 82.¹⁶⁷

על כך ניתן ללמוד בין היתר מרשמיו של מק-קלנסי: "מורים מקצועיים לאאוסקרה שלמדו את השפה כבני נוער או מבוגרים, לרוב לא משתמשים בה בשיחות חולין זה עם זה. כפי שאחת המורות ציינה בפני 'בבושה', מונחים רגשיים באאוסקרה אינם מחזיקים באותו משקל פסיכולוגי כמקביליהם בקסטיליאנית. היא התוודתה כי הם 'צריכים' לדבר אאוסקרה בינם לבין עצמם אולם הם כושלים לעשות זאת מכיוון שהדבר אינו מספק שביעות רצון רגשית... השימוש באאוסקרה נהפך למס שפתיים [תרת משמע], הכרה מחויבת בחשיבותה הסימבולית בטרם עוברים לשיחה ממשית בקסטיליאנית. בדרך כלל, כאשר הוצגתי בפני לאומנים, היינו מחליפים מספר מילים באאוסקרה ולאחר מכן עוברים לקסטיליאנית. אך לרוב זה היה מספיק עברי בכדי להתקבל. העובדה כי למדתי את שפתם באופן אינטנסיבי משך מספר חודשים נלקחה כעדות מספקת שלקחתי את שפתם (ובאופן משתמע גם את מטרותיהם הפוליטיות) ברצינות."

MacClancy, *Op. Cit.*, p. 217.

Mar-Molinero, *Op. Cit.*, pp. 83-84.¹⁶⁹

Mac-Clancy, *Op. Cit.*, p. 217.¹⁷⁰

גלאנו, שם. ע"מ 34.¹⁷¹

MacClancy, "Nationalism at Play: the Basques of Vizcaya and Athletic Club de Bilbao, p. 187.¹⁷²

Morbo, *Op. Cit.*, pp. 65-66, 76.¹⁷³

Burns, *Op. Cit.*, pp. 84-5.¹⁷⁴

Ibid., p. 85.¹⁷⁵

*Ibid.*¹⁷⁶

Ibid., p. 87.¹⁷⁷

Morbo, *Op. Cit.*, p. 92.¹⁷⁸

Ibid., p. 99;¹⁷⁹

על עמדותיו הקטאלניסטיות והאנרכיסטיות של סוניול ר'

Ibid., p. 100.

Ibid., p. 191; Burns, *Op. Cit.*; ¹⁸⁰

Burns, *Op. Cit.*, p. 124.¹⁸¹

Ibid., passim; MacClancy, Nationalism at Play, passim.¹⁸²

Burns, *Op. Cit.*, pp. 128, 143.¹⁸³

במובן זה ביטא הכדורגל מגמה כללית ועמוקה יותר: עצם קיומן המתמשך של עמדות בדלניות באזורים שונים נבע לעיתים דווקא ממאמצי הדיכוי מצד השלטון המרכזי. כך למשל מציין בול כי "בסופו של דבר, התרגיל בצנטרליזם שביצע פרנקו במשך 40 שנה היה כה בלתי מתפשר עד שהצליח לעורר תנועות לאומיות אזוריות במקומות שונים שהיו שקטים ביותר קודם לכן, דוגמת מורסיה ואקסטרמדורה."

Morbo, Op. Cit., p. 15.

Quoted in MacClancy, p. 192.¹⁸⁵

Burns, Op. Cit., p. 140.¹⁸⁶

העובדה כי ריימונדו היה יליד אראגון, שהיגר לקטלוניה והיה לאוהד ברצלונה מתקשרת גם לתפקיד המועדון כמכשיר חברות והכללת מהגרים באזור – תפקיד שלא התקיים במקרה הבאסקי. עוד על כך להלן.

Ibid., p. 198;¹⁸⁷

בן עמי, **שם**, ע"ע 216-254.

Burns, Op. Cit., p. 198.¹⁸⁸

Morbo, Op. Cit., p. 66.¹⁸⁹

Burns, Op. Cit., p. 199.¹⁹⁰

Ibid., pp. 218-219.¹⁹¹

על חשיבותו הפוליטית של המנזר ר'¹⁹²

Conversi, Op. Cit., p. 125.

Burns, Op. Cit., p. 195.¹⁹³

Ibid., p. 196.¹⁹⁴

ריימונדו קארסקו, סגן נשיא המועדון, שימש כמנהל הכללי של הבנק; ג'וזפ לואיס וילאסקה שימש כיועץ המשפטי לשני הארגונים; ג'ואן מארטי מרסאדל היה נשיא ארגוני האוהדים של המועדון ובאותה העת גם חבר במועצת

המנהלים של הבנק; מזכיר המועדון חיימה רוסל והמזכיר הראשי ז'ואן גראנאדוס היו שניהם חברים פעילים ב CiU.

Ibid., pp. 217-218.

Ibid., p. 194.¹⁹⁶

ר' למשל¹⁹⁷

Jim Jump. "Rio Ferdinand in a Basque". **Newstatesman**, 12 January 2004. pp. 14-15;

Shulman, Op. Cit., p. 62;

סיימון קופר. 2002. **כדורגל נגד האויב**. תירגם מאנגלית שאול אדר. תל אביב: הוצאת חרגול. ע"מ 103.

Burns, Op. Cit., p. 44.¹⁹⁸

Morbo, Op. Cit., p. 34.¹⁹⁹

MacClancy, Op. Cit., pp. 192-193.²⁰⁰

Ibid., p. 222.²⁰¹

Burns, Op. Cit., p. xii.²⁰²

Ibid., p. 163.²⁰³

Ibid., pp. 167-170.²⁰⁴

קופר, **שם**. ע"מ 98.²⁰⁵

Burns, Op. Cit., pp 220-221.²⁰⁶

אקטים דוגמת אלו מעניקים משמעות פוליטית מוחשית ל"טופופיליה" המאפיינת, על פי ג'וליאנוטי, את יחסם של האוהדים לסביבת המועדון, בדגש על המגרש הביתי. ר'

Giulianotti, Op. Cit., p. 33.

Phil Ball. 2007. **White storm – The story of Real Madrid**. Edinburgh: Mainstream Publishing. pp. 207

153-154.

Burns, Op. Cit., p. 212.²⁰⁸

Morbo, pp. 35-36.²⁰⁹

Ibid., p. 33.²¹⁰

Quoted in Burns, Op. Cit., p. 215.²¹¹

Shulman, Op. Cit., p. 64.²¹²

Quoted in Burns, Op. Cit., p. 45.²¹³

Ibid., p. 41.²¹⁴

כדברי ברנס, "בארסה... השיגה הצלחה ספורטיבית ארצית ובינלאומית, אולם הנאמנות והפופולאריות לה היא זוכה הייתה קשורה משך שנים פחות להצלחתה במגרש הכדורגל ויותר לטרנספורמציה [שעברה] לסמל משמעותי של זהות פוליטית ותרבותית".²¹⁵

Ibid., p. xi.

קופר, **שם**, ע"ע 102-103.²¹⁶

ר'יוצדייל היא קבוצה המגיעה, בדומה למנצ'סטר יונייטד, מאזור מנצ'סטר – אך מהווה ניגוד בירור בכל הקשור לפופולריות (כ 2500 צופים בממוצע למשחק) והצלחה ספורטיבית (משחקת כיום בליגה החמישית באנגליה).

קופר, **שם**. ע"מ 96.²¹⁸

Morbo, Op. Cit., p. 62.²¹⁹

Quoted in MacClancy, Op. Cit., p. 189.²²⁰

Quoted in Burns, p. 277.²²¹

MacClancy, Op. Cit., p. 188.²²²

מובא בתוך:²²³

Guido Ascari and Philippe Gagnepain. 2006. "Spanish Football". **Journal of Sports Economics** 7, No.

1; p.77

²²⁴ Burns, *Op. Cit.*, p. 37.

Morbo, *Op. Cit.*, p. 37²²⁵

²²⁶ עיתוני מדריד מיהרו להאשים את המועדון ב"רדיקליות"; עיתון הספורט מארקה טען כי ראשי הקבוצה הודיעו רשמית כי לא יעמדו בזמן ההמנון הספרדי ואף יפרשו מן הטורניר במידה ויוכרחו לעשות זאת. אף שנשיא המועדון, ז'ואן לאפורטה, הכחיש כי הוראה שכזו ניתנה, עומדת בעינה העובדה כי שחקני הקבוצה התחממו בזמן השמעת ההמנון – זו השנה השנייה ברציפות. לאפורטה אף הצהיר כי ניסה לשכנע את מארגני הטורניר להשמיע את המנון המועדון בכדי "להימנע מפוליטיקה". ר'

<http://sports.walla.co.il/?w=/316/1255208#section1>

<http://jp.goal.com/en/Articolo.aspx?ContenutoId=634051>

<http://www.goal.com/en/Articolo.aspx?ContenutoId=635550>

accessed Oct. 25th, 2008

קופר, שם, ע"ע 98-99.²²⁷

פזיר, שם, ע"ע 155.²²⁸

Morbo, *Op. Cit.*, pp. 18-19²²⁹

Shulman, *Op. Cit.*, p. 57.²³⁰

Ascari and Gagnepain, *Op. Cit.*²³¹

Burns, *Op. Cit.*, p. 254.²³²

מובא בתוך:²³³

Quoted in Walter Mayr, "How a Proud Basque Team Is Resisting Globalization", *Der Spiegel*. English online edition. April 11th, 2008.

Morbo, *Op. Cit.*, p. 87.²³⁴

²³⁵ אולי הדוגמה המובהקת ביותר היא זו של ליאונל מסי הארגנטינאי, אשר שיחק בקבוצת הנוער של ברצלונה עוד מגיל 12 ואף זכה לטיפול הורמונלי מהמועדון על מנת לטפל בבעיות גדילה מהן סבל (גם כיום, בגיל 21, גובהו 1.62 מטר). מסי נחשב לאחד מכוכבי הכדורגל הגדולים בעולם כבר בגיל 18. הצלחתו בוודאי באה, במידה בלתי מבוטלת, על חשבון הצלחתם של שחקני בית קטלאנים.

Morbo, *Op. Cit.*, pp. 83-84.²³⁶

Morbo, *Op. Cit.*, p. 61.²³⁷

Ibid., p. 74²³⁸

Quoted in Shulman, *Op. Cit.*, p. 69.²³⁹

²⁴⁰ ולראיה, בעונת 1998-1999 למשל, לפחות אחת משתי הקבוצות שיחקה בכל אחד משמונת המשחקים שמשכו את

מספר הצופים הגדול ביותר בטלוויזיה. ר' Ascari and Gagnepain, *Op. Cit.*, p. 80;

²⁴¹ ר'

David White. "TV groups settle football dispute. *Financial Times*. London (UK): Jun 19, 1999. pg. 19.

Jaume García and Plácido Rodríguez. 2002. "The Determinants of Football Match Attendance Revisited: Empirical Evidence from the Spanish Football League." *Journal of Sports Economics* 3, No. 1, p. 32.

על פערי ההכנסות הניכרים בין הקבוצות השונות בספרד, ר'

Guido Ascari and Philippe Gagnepain. 2007 "Evaluating Rent Dissipation in the Spanish Football Industry." *Journal of Sports Economics* 8, No. 5, p. 468.

<http://www.eufootball.biz/Sponsorship/3260-311006-Barcelona-extends-Nike-sponsorship.html>²⁴²

accessed Oct. 25th, 2008

ר'²⁴³

http://www.fcbarcelona.com/web/english/penyes/llistat_penyes/llistat_penyes.html

Jack Bell. "Ronaldinho Becoming the Face of His Sport". *New York Times*, Mar 26, 2007. pg. D.8

הנתונים הכספיים לקוחים מדיווחי חברת דלויט המציגה "ליגת כסף" שנתית. ר'

"Real Madrid, Barcelona lead soccer's revenue list". *ESPN Soccernet*, Feb. 8, 2007.

Available at <http://soccernet.espn.go.com/news/story?id=508033&cc=4716>

דיווח האחרון של דלויט, המתייחס לעונת 2006-2007, ר'

"Real Madrid remains richest club in the world". *ESPN Soccernet*. Feb. 13, 2008.

<http://soccernet.espn.go.com/news/story?id=508033&cc=4716>

MacClancy, *Op. Cit.*, p. 183; Ball, *Op. Cit.*, p. 66.²⁴⁴

²⁴⁵ עוזי דן, "החולצה האדומה-לבנה היא כבר לא מציאה", *ספורט הארץ*, 28.8.08.

http://www.teamtalk.com/football/story/0,16368,3033_3883374,00.html²⁴⁶

accessed Oct. 25th, 2008

MacClancy, *Op. Cit.*, p. 195.²⁴⁷

Phil Ball. Oct 2, 2006. "The honest lawyer". *ESPN Soccernet*. available at

<http://soccernet.espn.go.com/columns/story?id=383084&root=europe&cc=4716>

*Ibid.*²⁴⁹

- Mayr, Op. Cit. 250
- Phil Ball, "Read all about it". Sep. 24, 2007. **ESPN soccer.net**. Available at 251
<http://soccer.net.espn.go.com/columns/story?id=466209&root=europe&cc=4716> 252
http://www.fcbarcelona.com/web/english/club/club_avui/mes_que_un_club/mesqueunclub.html 253
 Ibid. 254
 Ibid. 255
 ר' למשל
- Patrick Harverson. "The shirts with no name sponsorship." **Financial Times**. London (UK): Aug 29, 1997. pg. 08
- מעניין לציין כי החוש המסחרי המפותח של הקטלאנים אף הביא להגדרתם כ"יהודים של ספרד" – השוואה אותה הם מקבלים בברכה. חלקים שונים של השירה הקטלאנית שהתבססה כסממן התנגדות לפרנקו בראשית שנות ה'60 התייחסו לספרד בשמה העברי (sepharad) ועשו שימוש במונחים עבריים נוספים. זאת, כחלק מהקבלה בין היהודים לקטלאנים כשני עמים שנרדפו בין היתר עקב נטייתם לפעילות כלכלית ענפה, כמו גם על רקע מחויבות עמוקה ולעיתים אף פטאלית לזהותם הלאומית. ר'
- Conversi, Op. Cit. p. 122.
- http://www.cbc.ca/sports/columns/newsmakers/malcolm_glazer.html ר' 256
 accessed Oct. 25th, 2008
- Morbo, Op. Cit. p. 62 passim; Lisa Abend. "Barcelona vs. Real Madrid: More Than a Game". **Time** 257
magazine, Dec. 20, 2007. available at <http://www.time.com/time/arts/article/0,8599,1697027,00.html> 258
 Quoted in Burns, Op. Cit. p. 62. 259
 "העולם על פי הגלובליזציה", ע"ע 155. 260
 מצוטט אצל קופר, שם, ע"מ 98. 261
 Quoted in Morbo, Op. Cit. p. 19. 262
 Ibid, p. 84. 263
 Ibid. 264
 פיר, שם ע"מ 151. 265
 Shulman, Op. Cit. p. 67-68. 266
 White storm, Op. Cit. p. 153. 267
 Burns, Op. Cit. p. xii. 268
 ר'
- Ildefonso Olmedo. "La "selección" de ETA". 17 de diciembre de 2000. **Cronica, El Mundo**, Número 270. Available at: <http://www.elmundo.es/cronica/2000/CR270/CR270-01.html>
- Mayr, Op. Cit.; Burns, p. xii. 269
 Morbo, Op. Cit. p. 24. 270
 Morbo, Op. Cit. p. 84. 271
 Ibid. 272
 Quoted in Burns, Op. Cit. pp. 279-280. 273
 Quoted in Abend, Op. Cit. 274
 Mayr, Op. Cit. 275
 Burns, Op. Cit. pp. 40-41; Morbo, Op. Cit. p. 87; 276
 קופר, שם. ע"מ 100. 277
 Ibid, pp. 75-76. 278
 MacClancy, Op. Cit. p. 184. 279
 ר' למשל את טיעונו של גולדברג:
- David Theo Goldberg. 1993. **Racist Culture**. Blackwell.
- Morbo, Op. Cit. p. 75. 280
 Shulman, Op. Cit. 281
 Morbo, Op. Cit. p. 73 passim. 282
 סוסיאדא מייצגת את סן סבסטיאן, בירת גויפזקואה. זהו אומנם האזור המתועש השני של חבל הבאסקים וכמו בביסקאיה מוקד לאומני מובהק. אולם במידה מסוימת אזור זה היה תמיד שני לבכורת בביסקאיה ובילבאו במסגרת המאבק הלאומני. הדבר ניכר לא רק ברעיונותיו של אראנה אלא גם כיום, כאשר הסיכויים להבחנה ביסובלנותי כלפי סמלי השלטון המרכזי בספרד עדין גדולים יותר באזור זה. כך למשל סן סבסטיאן מהווה גם היום את מקום חופשת הקיץ המסורתית של משפחת המלוכה בספרד, וברחובותיה, גם אם הדבר נדיר ביותר, ניתן עדיין למצוא לעיתים ילדים בודדים הלוכדים חולצה של ריאל מדריד, מחזה פחות או יותר בלתי אפשרי בביסקאיה. ר'
- Ibid.; White Storm, Op. Cit. pp. 36-39; Mees, Op. Cit. p. 322 passim.
- Morbo, Op. Cit. p. 21. 284
 MacClancy, Op. Cit. p. 194. 285
- מק-קלנסי, המציג עובדה זו, מסיק ממנה כי המועדון מבטא את ורסטיליות הלאומיות הבאסקית אולם לדידי מדובר בפרשנות מוטעית, המציגה את עצם ההסתופפות של מחנות שונים תחת קורת גג אחת כביטוי להסקמה – ולא כך היא.

²⁸⁶ לתיאור האירוע ופרשנות מעניינת ביחס אליו ר'

<http://fourfourtwo.com/blogs/laligaloca/archive/2008/03/13/bilbao-break-silence-by-honouring-carrasco.aspx>, accessed Oct. 25th, 2008.

²⁸⁷ פויר, ש.ס. ע"מ 11.

²⁸⁸ ר' את טיעונו של הפרשן האיטלקי רוברטו גוטה לגבי אלימות במגרשים באיטליה כסימפטום של בעיות חברתיות: Roberto Gotta, "Violence a matter of national importance", Nov. 12, 2007.

<http://soccernet.espn.go.com/columns/story?id=481617&root=europe&cc=4716>, accessed Oct. 25th, 2008

ביבליוגרפיה

ספרים ומאמרים

- אנדרסון, בנדיקט. 2000 [1983]. **קהילות מדומיינות**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- בן עמי, שלמה. 1990. **ספרד בין דיקטטורה לדמוקרטיה**. תל אביב: עם עובד.
- בן-פורת, אמיר. 2007. **מרקס באנפילד**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- _____. 2003. **כדורגל ולאומיות**. תל אביב: רסלינג.
- בן-פורת, גיא. 2008. "מה ניתן ללמוד מכדורגל על גלובליזציה ולהיפך". **פוליטיקה - קיץ 2008**.
- גלאנו, אדוארדו. 2006. **כדורגל באור ובצל**. תירגם – רועי בית לוי. בנימינה: גלורי.
- גלנר, ארנסט. 1994 [1983]. **לאומים ולאומיות**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- גרזון, גל. 2002. **ליברליזם: קשרים, הקשרים, ביקורות**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- יפתחאל, אורן. 1999. **אתנוקרטיה ו"עולמקומיות": גישות חדשות לחקר החברה והמרחב בישראל**. באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- מארש, דיוויד ופול פרלונג. 2004. "העור ולא הבגד: אונטולוגיה ואפיסטומולוגיה במדע המדינה", בתוך דיוויד מארש וג'רי סטוקר (עורכים), **תיאוריות וגישות במדע המדינה**. רעננה: אוניברסיטה הפתוחה. פרק 1.
- פויר, פרנקלין. 2006. **העולם על פי הכדורגל – תיאוריה לא שגרתית על הגלובליזציה**. תל-אביב: מטר.
- פלד, יואב. 2001. "האם תהיה ישראל מדינת כל אזרחיה בשנת המאה שלה?" **מחקרי משפט יז**, 1, ע"ע 73-89.
- פרידמן, תומס. 2000. **הלקסוס ועץ הזית**. תל אביב: הוצאת מעריב.
- קופר, סיימון. 2002. **כדורגל נגד האויב**. תירגם מאנגלית שאול אדר. תל אביב: הוצאת חרגול.

Ascari, Guido and Philippe Gagnepain. 2007 "Evaluating Rent Dissipation in the Spanish Football Industry." **Journal of Sports Economics** 8, No. 5, pp. 468-490.

_____. 2006. "Spanish Football". **Journal of Sports Economics** 7, No. 1, pp. 76-89.

Ake, Claude. 1997. "Dangerous Liaisons: The Interface of Globalization and Democracy", in Alex Hadenius (Ed.), **Democracy's Victory and Crisis**. Cambridge University Press. pp. 282-296.

Ball, Phil. 2003. **Morbo – The Story of Spanish Football**. London: WSC.

_____. 2007. **White storm – The story of Real Madrid**. Edinburgh: Mainstream Publishing.

Ben-Ami, Shlomo. 1991. "Basque Nationalism between Archaism and Modernity." **Journal of Contemporary History** 26, No. 3/4, pp. 493-521.

Ben-Porat, Guy. 2006. **Global Liberalism, Local Populism: peace and conflict in Israel/Palestine and Northern Ireland**. Syracuse: Syracuse University Press.

Berman, Sheri. 1998. "Path Dependency and Political Action: Reexamining Responses to the Depression." **Comparative Politics** 30, No. 4, pp. 379-400

Borneman, John and Nick Fowler. 1997. "Europeanization". **Annual Review of Anthropology** 26, no. 1, pp. 487-514.

Brubaker, Rogers. 1992. **Citizenship and Nationalism in France and Germany**. Cambridge: Harvard University Press.

Burns, Jimmy. 2000. **Barca – a people's passion**. London: Bloomsbury.

Calhoun, Craig. 1997. **Nationalism**. Minneapolis: University of Minnesota Press

Clark, Robert. 1979. **The Basques: The Franco Years and Beyond**. Reno: University of Nevada Press.

Conversi, Daniele. 1997. **The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilization**. Reno/Las Vegas: University of Nevada Press.

Cordell, Karl. (Ed.) 1999. **Ethnicity and democratization in the New Europe**. London: Routledge.

Della Porta, Donatella. 2005. "Globalizations and Democracy." **Democratization** 112, No.5, pp. 668-685.

Dillery, Edward. 2006. "Review: Alfonso Perez-Agote - The Social Roots of Basque Nationalism." **Mediterranean Quarterly** 17, No. 4, pp. 167-171

Dobby, E. H. G. 1938. "Catalonia: The Geographical Basis of Its Regionalism." **Geographical Review** 28, No. 2, pp. 224-249.

Encarnacion, Omar G. 2003. "Managing Ethnic Conflict in Spain." **Orbis** 47, No. 1, pp. 89-105.

Foer, Franklin. 2004. "Soccer Vs. McWorld." **Foreign Policy** 140 (Jan/Feb). pp. 32-40.

Freedman, Paul. 1988. "Cowardice, Heroism and the Legendary Origins of Catalonia." **Past and Present**, No. 121, pp. 3-28.

García, Jaume and Plácido Rodríguez. 2002. "The Determinants of Football Match Attendance Revisited: Empirical Evidence from the Spanish Football League." **Journal of Sports Economics** 3, No. 1, pp. 18-38.

Guerin, Daniel and Rejean Pelletier. 2000. "Cultural Nationalism and Political Tolerance in Advanced Industrial Societies: The Basque Country and Catalonia." **Nationalism&Ethnic Politics** 6, No. 4, pp. 1-22.

Giulianotti, Richard. 1999. **Football: A sociology of the Global Game**. Cambridge: Polity Press.

_____. 2002. "Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football." **Journal of Sport and Social Issues** 26, No. 25, pp. 25-46.

Goldberg, David Theo. 1993. **Racist Culture**. Blackwell.

Held, David et. al, 1999. **Global Transformations**. Cambridge: Polity Press.

Hobsbawm, Eric John. **Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality**. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Hughson, John David Inglis and Marcus Free. 2005. **The Uses of Sport – A Critical Study**. London: Routledge.

Ibarra, Pedro and Igor Ahedo. 2004. "The Political Systems of the Basque Country: Is a Non-Polarized Scenario Possible In the Future?" **Nationalism and Ethnic Politics** 10, No. 3, pp. 355–386.

Kapusciriski, Ryszard. 1992. **The Soccer War**. New York: Alfred A. Knopf.

King, Anthony. 2004. "The New Symbols of European Football." **International Review for the Sociology of Sport** 39, No 3, pp. 323-336.

Lago, Umberto Rob Simmons and Stefan Szymanski. 2006. "The Financial Crisis in European Football: An Introduction." **Journal of Sports Economics** 7, No. 3, pp. 3-12.

Levinson. Meira .1997. "Liberalism versus Democracy? Schooling Private Citizens in the Public Square". **British Journal of Political Science** 27, No. 3, pp. 350-352.

MacClancy, Jeremy. 1996. "Bilingualism and Multinationalism in the Basque Country", In Angel Smith and Claude Mar-Molinero (Eds.) **Nationalism and the nation in the Iberian Peninsula**. Oxford: Berg. pp. 207-220.

_____. 1996. "Nationalism at Play: the Basques of Vizcaya and Athletic Club de Bilbao." In MacClancy, (Ed.), **Sport, Identity and Ethnicity**. Oxford: Berg. pp. 181-199.

Mar-Molinero, Claude. 1996. "The Role of Language in Spanish Nation Building." In Mar-Molinero and Smith (Eds.), Op. Cit, pp. 69-87.

Mees, Ludger. 2004. "Politics, economy, or culture? The rise and development of Basque Nationalism in the light of social movement theory." **Theory and Society** 33, no 3-4, pp. 311-331.

Millward, Peter. 2006. "We've All Got the Bug for Euro-Aways: What Fans Say about European Football Club Competition." **International Review for the Sociology of Sport** 41, No.3-4, pp. 375-393.

Moreno, Luis. 2001. "Ethnoterritorial Concurrence in Multinational societies: the Spanish Comunidades autonomas". In Alain G. Gagnon and James Tully (Eds.) **Multinational Democracies**. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 201-221.

O'Brien, Patrick Karl. 1996. "Path Dependency, or Why Britain Became an Industrialized and Urbanized Economy Long before France." **The Economic History Review** 49, No. 2, pp. 213-249.

Payne, Stanley. 1971. "Catalan and Basque Nationalism." **Journal of Contemporary History** 6, No. 1, pp. 15-31, 35-51.

Raento, Paulina and Cameron J. Watson, 2000. "Gernika, Guernica, Guernica? Contested meanings of a Basque place." **Political Geography** 19, No. 6, pp. 707-736.

Shafir, Gershon. 1995. **Immigrants and Nationalists: Ethnic Conflict and Accommodation in Catalonia, the Basque Country, Latvia and Estonia**. Albany: State University of New York Press.

Shin, Hwa-Ji and Michal Schwartz. 2003. "The Duality of Patriotism". **Peace Review** 15, No. 4, pp. 419-426.

Smith, Angel and Mar Molinero. 1996. "The Myths and Realities of Nation-Building in the Iberian Peninsula." In Mar-Molinero and Smith (Eds.), Op. Cit, pp. 1-30.

Smith, Anthony. 1998. **Nationalism and Modernism**. London: Routledge.

Sorek, Tamir. 2003. "Arab football in Israel as an 'integrative enclave'." **Ethnic & Racial Studies** 26, No. 3, pp 422-451.

Taylor, Charles. "The Dynamics of Democratic Exclusion." **The Journal of Democracy** 9, No. 4, pp. 143-156.

Tully, James. 2001. "Introduction". In Gagnon and Tully (Eds.) Op. Cit, pp. 1-33.

עיתונות

דן, עוזי. "החולצה האדומה-לבנה היא כבר לא מציאה", **ספורט הארץ**, 28.8.08.

Bell, Jack. "Ronaldinho Becoming The Face of His Sport". **New York Times**, Mar 26, 2007. p. D.8.

Burns, Jimmy. "The people's club shuns the market." **Financial Times**. Sep 11, 1998.

Burns, Jimmy and Patrick Harverson. "Via Digital signs up Barcelona football club" **Financial Times**. Jun 15, 1999. pg. 37

Holmes, Stanley. "Royal Bounty for Real Madrid". **Businessweek**, August 12, 2006.

Jump, Jim. "Rio Ferdinand in a Basque". **Newstatesman**, 12 January 2004. pp. 14-15

אינטרנט

<http://www.athletic-club.net/acc/home.asp?a=0&idi=2>.

http://www.fcbarcelona.com/web/english/club/club_avui/mes_que_un_club/mesqueunclub.html

Abend, Lisa. "Barcelona vs. Real Madrid: More Than a Game". **Time magazine**, Online edition. Dec. 20, 2007.

<http://www.time.com/time/arts/article/0,8599,1697027,00.html>

Ball, Phil. "Basque ups and downs." **ESPN.com soccernet**, Oct 22, 2002.

<http://www.soccernet.com/columns/2002/1022/20021022featball.html>

_____. "Football and Identity". **ESPN.com soccernet**, Oct. 25, 2004.

<http://soccernet.espn.go.com/columns/story?id=315050&root=europe&cc=471>

Barber, Benjamin R. March 1992. "Jihad Vs. McWorld". **Atlantic Monthly**.

Available at <http://www.theatlantic.com/doc/199203/barber>

Ciriza, Maria del Puy .2007. "The discursive construction of Basque national identity in argumentative discourse." **Inicio** 2, No 1. Available at:

<http://ojs.gc.cuny.edu/index.php/lljournal/article/viewArticle/224/195>

http://www.fcbarcelona.com/web/index_idiomes.html

Football governance research center, available at <http://www.football-research.org/fitda/FITDA-chapter15.htm>.

www.g14.com

G-14 reveal potential members ahead of summit, available at

<http://soccernet.espn.go.com/news/story?id=477383&cc=4716>

<http://www.globes.co.il/news/docView.aspx?did=1000369104&fid=2605>

<http://news.walla.co.il/?w=/316/1224674>

Roberto Gotta, "Violence a matter of national importance", Nov. 12, 2007.

ESPN.com soccernet

<http://soccernet.espn.go.com/columns/story?id=481617&root=europe&cc=4716>

Olmedo, Ildefonso. "La "selección" de ETA". 17 de diciembre de 2000. **Cronica, El Mundo**, Número 270. Available at:

<http://www.elmundo.es/cronica/2000/CR270/CR270-01.html>

Kase Kimio et. Al. 2006. **Real Madrid-Barca: Whose Strategy Is Better?**

[http://insight.iese.edu/doc.asp?id=00587&ar=1;](http://insight.iese.edu/doc.asp?id=00587&ar=1)

"Real Madrid all set for elections".

http://www.iol.co.za/index.php?from=rss_Sport&set_id=6&click_id=0&art_id=qw1151643780808S163

Shulman, Jonathan. **The Last Genuine Local Team: Athletic Bilbao Surviving In the Spanish League.** http://dialogues.rutgers.edu/vol_03/pdf_files/j_shulman.pdf.

Stannard, Tim and Simon Talbot. "Bilbao break silence by honouring Carrasco." March 13th, 2008. <http://fourfourtwo.com/blogs/laligaloca/archive/2008/03/13/bilbao-break-silence-by-honouring-carrasco>

Díaz Noci, Javier". **Los nacionalistas van al fútbol. Deporte, ideología y**

periodismo en los años 20 y 30." <http://www.ehu.es/zer/zer9/9noci.html>